
החברה והסביבה שלנו מדריך למורה

נושא בלימודי מולדת, חברה ואזרחות
לכיתה ג'
לבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי

זיוה לוריא-מימוני

משרד החינוך התרבות והספורט
אישור מס' 2387 מיום 7.9.09

בנרת בית הוצאה לאור

כתיבה: זיוה לוריא-מימוני
ייעוץ פדגוגי ודידקטי: בינה גלר-טליתמן
ייעוץ אקדמי: פרופ' יצחק שנל
ייעוץ והתאמות לממלכתי-דתי: רינה גאון
קראה והעירה על תפקודי חשיבה: ד"ר יהודית וינברגר
עריכה לשונית: יעלה פלדמן

הספר מאושר על ידי גף אישור ספרי לימוד במשרד החינוך,
אישור מס' 2387 מיום 9.7.09

© כל הזכויות שמורות לאקו"ם ולמחברים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

© 2009 כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ

תוכן העניינים

4	פתיחה:
5	נקודות המוצא לכתיבת ספר הלימוד
7	העקרונות והמטרות שהנחו את כתיבת הספר
10	מה בספר הלימוד?
18	פרקי הלימוד: פירוט דידקטי
22	פרק ראשון: בחברת הילדים
70	פרק שני: חברת הילדים בבית הספר
106	פרק שלישי: אזור המגורים, סביבתו ותושביו
136	פרק רביעי: במדינת ישראל שלנו
157	סיום הנושא והערכה משולבת בהוראה למידה
159	רשימת מקורות ביבליוגרפיים

פתיחה

ספר הלימוד *החברה והסביבה שלנו* לתלמידי כיתה ג נכתב על פי תכנית הלימודים החדשה מולדת, *חברה ואזרחות*, שנכתבה לכיתות ב-ד ופורסמה בתשס"ג.

ספר זה הוא בסיס מרכזי ללימוד על פי תכנית הלימודים **בכיתה ג** והוא שלב שני בלימוד על החברה, על מרכיביה ותפקודיה ועל תופעות ושינויים בסביבה, אך הלימוד מתמקד בעיקר במעגלי ההשתייכות השונים ההולכים ומתרחבים: **בכיתה ב** התמקד הלימוד במעגלי ההשתייכות הקרובים – אני ומשפחתי, אני והחברים בכיתה.

בכיתה ג הלימוד מתמקד במעגלי ההשתייכות המתרחבים – חברי הכיתה ותלמידי בית הספר, בית הספר כמערכת ארגונית על חוקיה וכלליה, התושבים באזור המגורים ובסביבתו ומערכות ארגוניות הנותנות שירות. מתמקדים בסביבה הפיזית המתרחבת – בכיתה, בבית הספר ובאזור המגורים.

בכיתה ד הלימוד מתמקד במעגלי ההשתייכות הרחבים יותר – תושבי היישוב שבו חיים התלמידים ואזרחי המדינה. מרחיבים על הסביבה הפיזית של היישוב שבו חיים התלמידים, על סביבת היישוב וכל אשר בה, על האזור והיישובים השכנים ליישוב ומיקומם על מפת ישראל.

בכל דרגות הכיתה מתייחסים למעגלים רחבים יותר אך במינון שונה, במטרה לפתח אצל התלמידים הבנה ומודעות להשתייכותם למעגלים שונים, קרובים ומתרחבים בכל אחד מהמעגלים מערכות היחסים, הקשרים והתפקוד של החברים במערכת משתנה. כתיבת ספר זה מתבססת על התפיסה הרעיונית של תכנית הלימודים *מולדת חברה ואזרחות*, על מטרותיה ועקרונותיה, על תחומי הדעת הבונים אותה, על התכנים המוצגים בצירים ובמודולות ועל אבני היסוד שהם המושגים והרעיונות המרכזיים.

ספר הלימוד והמדריך למורה מיועדים לכלל התלמידים בבתי הספר **הממלכתי והממלכתי-דתי**. במדריך למורה יש הצעות והרחבות רלוונטיות למורים המלמדים בבית הספר **הממלכתי-דתי** (בחמ"ד) ומתבססים על **מבנה הלימודים ועקרונות ההוראה בבית הספר היסודי הממלכתי-דתי**.*

שפת החשיבה ותפקודי חשיבה נמצאים בבסיס כתיבת משימות ההוראה-למידה וכתיבת הטקסטים ותיאורי המקרה בספר, על פי התפיסה הגורסת ששפת החשיבה מאפשרת לתלמידים לארגן ולתאר את חשיבתם בצורה ברורה, מדויקת ואינטליגנטית יותר. תמצאו הרחבה על תפקודי חשיבה ושפת החשיבה הרחבה במדריך, בעמוד 15. **הערכת הלימוד** הנה חלק בלתי נפרד מתהליך ההוראה-למידה. המדריך מכיל התייחסות להערכת תהליך הלימוד, לידע המצטבר, לשליטה במיומנויות קוגניטיביות ותפקודי חשיבה בהקשרים אקדמיים וחברתיים. על כך הרחבה בהמשך המד"ל.

* משרד החינוך, התרבות והספורט, מינהל החינוך הדתי, ירושלים, התשכ"ז (1996).

נקודות המוצא לכתיבת ספר הלימוד

נקודת המוצא המרכזית לכתיבת פרקי הלימוד, התכנים והפעילויות הלימודיות בספר היא **מהמקום האישי של התלמידים אל מעגלי ההשתייכות המתרחבים ואל הסביבות החברתיות והפיזיות המתרחבות**, כפי שמודגש בתכנית הלימודים, עמודים 5-6.

- 1. מקום הפרטים בחברה וקשרי הגומלין ביניהם** – גיבוש הזהות של התלמידים במעגלי ההשתייכות השונים: משפחה, כיתת הלימוד ומסגרות חברתיות אחרות שהם משתייכים אליהן ומשתתפים בהן. גיבוש הזהות האישית והקולקטיבית מתבצע באמצעות מפגש משמעותי של התלמידים עם האחרים בסביבתם הקרובה ודרך בנייתם של קשרי גומלין – התחשבות, ויתור, שיתוף במחשבה וברגשות, מתן עזרה הדדית, קבלה ונתינה, הבנת האחרים, הבעת דעה על תופעות, ניסיון לפתור בעיות על ידי דיאלוג בין התלמידים לבין חברים אחרים במעגלי ההשתייכות שלהם. כל אלה תוך כדי שמירה על ה"עצמי", על האוטונומיה האישית ועל יכולת של כל לומד להביע את עצמו בנסיבות שונות בפתיחות ובאופן עצמאי.
- 2. הכרת הסביבה במונן הערכי, כדי לחזק את זיקת התלמידים למקום שבו הם חיים ולמדינת ישראל** – ראשיתה של התבוננות מכוונת ומושכלת בסביבה שבה חיים התלמידים. בכיתה ג' הכוונה בעיקר **לסביבת הכיתה, בית הספר ואזור המגורים**. הכרת הסביבה הקרובה מאפשרת יצירת קשר אישי לתופעות החברתיות והפיזיות: הנוף האנושי והנוף הטבעי והמבונה. הקשרים נבנים בממדים אחדים, כגון **הממד הפרקטי** – התמצאות בסביבה החברתית והפיזית ותפקוד בה, **והממד הערכי** – התייחסות רגשית ומוסרית לסביבה החברתית והפיזית וגילוי אכפתיות ומעורבות בנעשה.
- 3. יסודות ראשונים לחיים ולהתנהגות בחברה דמוקרטית** – ראשית הבנתם של ערכי היסוד בחברה דמוקרטית, כגון שמירה על הזכויות שלי ושל זולתי (התמקדות בכמה זכויות ממסמך **זכויות הילד**), מתן זכות וקבלת זכות, הכרת האחר ומתן כבוד לאחר באשר הוא; הבנה שלצד זכויות קיימות גם חובות ויש למלא אחריהן; הבנה שהחברה חוקקה חוקים וקבעה כללים ותקנות למען הסדרת החיים והמסגרות החברתיות.
- 4. הכרת סיפורי ראשונים כחלק מבניית הסיפור האישי והסיפור הקולקטיבי וכחלק מבניית הזהות האישית** – הכרת סיפורים על העלייה לארץ וההתיישבות בה מראשית העליות הצינוניות לארץ ישראל, העליות למדינת ישראל בשנים שלאחר הקמתה ועד היום. הסיפור האישי מהווה בסיס ראשוני להיכרות עם אירועים שהתרחשו בארץ ותרמו את חלקם לבניית מדינה יהודית בארץ ישראל. הסיפורים האישיים מתארים את חלקם של האנשים בעלייה לארץ ואת המניעים לעלייתם, את חלקם במעשה ההתיישבות ואת חוויותיהם האישיות על הקשיים ועל השמחות. **בכיתה ג' אין מלמדים היסטוריה, לכן אין מקום לעסוק בתאריכים, בגורמים ובסיבות לאירועים היסטוריים, אלא בסיפור האישי. הסיפור המשפחתי מהווה חלק מזהותם המתגבשת של הילדים.**

- לחמ"ד:** יש להתייחס לזיקה ההיסטורית והדתית בין עם ישראל וארץ ישראל. מומלץ לשלב ציטוטים מספר בראשית, כגון: "לזרעך אתן את הארץ הזאת". (בראשית יב ז).
5. **הכנת התלמידים לחיים בסביבות משתנות ולמעורבות בסביבתם הקרובה** – התייחסות לשינויים חברתיים המתחוללים בסביבה החברתית והפיזית של התלמידים והתמודדות עמם בחיי היום יום. דוגמה לשינוי ולצורך להתמודד עמו: הצטרפות ילדים עולים לכיתה. השינוי חל הן אצל התלמידים הוותיקים והן אצל העולים החדשים. משני הצדדים נדרשת הבנה ביחס לשינוי שהם עוברים. כל אלה מחייבים למידת התנהגות המקבלת או מאפשרת את ההתמודדות עם השינוי.
6. **מעורבות התלמידים בתכנון הלמידה וההערכה וטיפול כישורים להכוונה עצמית ולהבניית ידע חדש** – התלמידים שותפים בתכנון ובהבאת החומרים ללימוד. הם שואלים שאלות, חוקרים ומגלים, מראיינים, אוספים מידע בתצפיות, מציעים דרכי סיכום ומציגים אותן. **ההערכה** מתבצעת בשיתוף התלמידים ובמתן משוב מִיְדֵי על תהליך הלימוד ועל התוצרים. לדוגמה, "התלמידים יכינו אלבום כיתתי, יתכננו, יעצבו ויעריכו את התוצר הסופי שלהם".
7. **לימוד בסביבות מגוונות ולימוד ממקורות מגוונים** – **סביבות שבתוך בית הספר וסביבות שמחוץ לבית הספר** – הלימוד יתמקד בהבאת מידע מהסביבה הקרובה לתלמידים: ראיונות עם צוות בית הספר או עם שכנים באזור המגורים; תצפיות בכיתה, בכיתה, בבית הספר ובסביבתו; הבאת תעודות, מסמכים ותצלומים (הכול בהתאם ליכולתם).
8. **בטקסטים שבספר משולבות באופן אינטגרלי אבני היסוד** שהוגדרו בתכנית הלימודים. הפעילויות הלימודיות מבהירות ומרחיבות את הבנת המושגים והרעיונות המהווים את אבני היסוד.

העקרונות והמטרות שהנחו את כתיבת הספר

העקרונות המוצגים כאן מבוססים על העקרונות של תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות (עמודים 25–45).

1. רלוונטיות לצורכי התלמידים ולצורכי החברה והזמן

א. **מעגלי ההשתייכות של התלמידים** – התכנים והפעילויות שבספר מתמקדים במעגלי ההשתייכות של התלמידים. הם כוללים לימוד על המסגרת הכיתתית וקשרי הגומלין שבין חברי הכיתה (עיקרון מרכזי בספר) ולימוד על מעגל ההשתייכות השני – **תלמידי בית הספר**. בהמשך התלמידים יעסקו מעט גם במעגלי השתייכותם הרחבים יותר – **תושבי אזור המגורים שלהם** ועובדת היותנו כולנו **אזרחי מדינת ישראל**.

באופן זה מבררים התלמידים את מערך היחסים שלהם בקבוצות השייכות, אך מתמקדים בזה המשמעותי ביותר – **חברי הכיתה**.

ב. **טקסטים ופעילויות משמעותיים ורלוונטיים לילדים** – הספר מציע פעילויות ומביא קטעי קריאה המתייחסים למפגשים בין-אישיים עם החברים ועם אנשים שונים, וחושפים מערכות יחסים משמעותיות בחיי היום יום. הטקסטים מציגים **תיאורי מקרה** מחיי היום יום ומעולמם של התלמידים.

בחמ"ד: המורים ינהגו על פי קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתית-דתי (תשרי התשנ"ג, 1996). כפי שכתוב בסעיף ג, עמוד 29: "...יש להעמיק בעיון בטקסטים רלוונטיים ולהתחשב בכל לומד בנפרד, על בעיותיו, על קושיותיו ועל התלבטויותיו..."

2. שילובים-אינטגרטיביות

עקרון השילוב/ האינטגרטיביות בתכנית מתייחס לשני היבטים:

- א. **שילוב במעגל הפנימי**, כלומר בין תחומי הדעת שבתכנית הלימודים.
- ב. **שילוב במעגל החיצוני**, כלומר בין מקצועות ההוראה בבית הספר.

הביטוי להיבטי השילוב בספר:

במעגל הפנימי השילוב הוא בין תוכני המודולות משלושת הצירים הבונים את התכנית: "לחיות בסביבות משתנות, אנחנו אזרחים במדינת ישראל, משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל" (ראו תכנית הלימודים, עמוד 6).

במעגל החיצוני השילוב הוא בין מקצועות הוראה רלוונטיים: **חינוך לשוני** ופרקים מספרות ילדים, פתגמים, ביטויים ואמרות **ממקורות היהדות**. נוסף לכך מוצעים בו שימוש מושכל **במחשב ושילוב יצירות אמנותיות**. כל אלה מיועדים להעשיר את הלימוד ולתת כלים מגוונים לביטוי היכולות וכישורי הלמידה השונים של ילדים שונים.

בחמ"ד: המורים יגדירו בתחום היהדות תכנים מרכזיים וישלבו אותם בחומר הלימוד. על

תכנים אלה להיות מתאימים לתלמידי כיתה ג ולהוות חלק מהתכנים שהם אמורים ללמוד במסגרת לימודי מולדת חברה ואזרחות. כפי שנכתב בקווים מנחים לחמ"ד, עמוד 29: "...מן ההכרח לסמן תכנית מינימום בתחומי היהדות, שתכלול בין היתר מושגי יסוד ותלמד כחובה לכל התלמידים." כמו כן ייבחן שילובם של תכנים אלה עם מקצועות הוראה אחרים בבית הספר, כדי ליצור אינטגרציה והעברה ביניהם ולהימנע מכפילות ומחזרות.

3. מעורבות אישית חברתית

הפעילויות המוצעות מכוונות לנטילת חלק פעיל ומשמעותי במסגרת המשפחתית ובקשרים עם בני המשפחה ועם החברים לכיתה. מעורבות אישית אמורה להתבטא במתן כבוד לזולת, בהתחשבות הדדית, בהגשת עזרה ובויתור על הרצון האישי למען האחרים במצבים של קונפליקט ואי-הבנה, בהיתקלות בבעיות ובאירועים שנגרמים בשל שינויי התנהגות בין ילדים ובין ילדים ומבוגרים. מעורבות אישית באה לידי ביטוי בספר במילוי תפקידים, בנטילת אחריות ובטיפוח מנהיגות בחברת הילדים.

4. מהקרוב אל הרחוק

הלימוד על הסובב האנושי והפיזי מכוון ללימוד מהקרוב אל הרחוק: מהסביבה האנושית והפיזית הראשונית והמוכרת לתלמידים אל סביבות רחוקות יותר. בכיתה ג הסביבה הקרובה הנלמדת היא הכיתה ובית הספר. ממנה יוצאים אל סביבה רחוקה יותר, כגון אזור המגורים (או השכונה, כאשר יש שכונה), ואל סביבות רחוקות יותר ומופשטות עבור התלמידים הצעירים, כמו היישוב והמדינה.

פרקי הלימוד פותחים ב"חברי הכיתה" שהם קבוצת השייכות המשמעותית השנייה אחרי בני המשפחה. המיקוד הוא בהיכרות משמעותית עם הילדים בכיתה, על הקשרים והשותפות ביניהם, לצד שמירה על ייחודיות המתבטאת במכלול הרצונות, הרגשות וההתנהגויות של היחיד/ה.

להיכרות עם חברי הכיתה כמעגל שייכות משמעותי יש חשיבות רבה: המפגש בין היחיד/ה לקבוצה-חברה מאפשר התפתחות חברתית במעבר ממצב אגוצנטרי בגיל צעיר למצב סוציוצנטרי ההולך ומתחזק עם השנים. ההתפתחות האישית והחברתית של היחידים בתוך חברת בני גילם מאפשרת להם להבנות ולאמץ נורמות וקודים חברתיים וכן לפתח נקודת ראות אובייקטיבית, במנותק מה"אני" ביחס לבעיות שונות. לפיכך, בפרק הראשון עולות שאלות רבות המתייחסות למתח שבין יחיד וחברה באירועים ובמצבים רלוונטיים, המאפשרים נקודות ראות רב-כיווניות וחשיבה על פתרון או על חלופות בדיאלוג או רב-שיח.

בהמשך, בספר מוצגת המערכת הבית ספרית כארגון ממסדי שנותן שירות לתלמידים. בית הספר על מרכיביו, מאפייניו ומכלול הפעילויות המאורגנות והבלתי מאורגנות שבו, הוא מודל של החברה במיקרו-קוסמוס. בעולם מוקטן זה מגבשים התלמידים

את זהותם החברתית ומתנסים לראשונה באינטראקציה בין-אישית (חיובית ושלילית) הבונה ומחזקת אותם. הם נפגשים עם עקרונות דמוקרטיים ועם מערכות ממסדיות המנהלות את חיי החברה כחלק מהמבנה החברתי של בני אדם באשר הם. מעגל השתייכות רחב יותר הוא **תושבי אזור המגורים** שבו חיים התלמידים. אזור המגורים כולל את הבניין המשותף והרחובות הסמוכים לו או השכונה. בהמשך הולכים המעגלים ומתרחבים והם מקיפים את **תושבי היישוב** ולאחר מכן את **אזרחי המדינה ותושביה**.

5. לימוד אקטיבי

הספר מכוון ומפנה את התלמידים ליטול חלק בפעילויות למידה נתונות מצד אחד, ומצד אחר הוא מנחה אותם ליזום ולבצע משימות שונות במסגרותיהם החברתיות הקרובות (בכיתה ובבית הספר) ובסביבתם המתרחבת (באזור המגורים וביישוב). התלמידים אמורים להביא מידע מסביבתם, לארגנו ולעבדו באופן עצמאי. הם יראיינו, יערכו תצפיות וסיורים במקומות שונים וירכשו יכולות של איסוף מידע, של ארגון מידע והסקת מסקנות ממנו. התלמידים מופנים להציע דרכי סיכום של פרקי הלימוד ולבצעם.

מה בספר הלימוד?

מבנה הספר

הספר נחלק למקורות מידע ולמשימות הוראה-למידה.

מקורות המידע מוצגים באמצעות סיפורים, תיאורי מקרה, שירים, הסברים, אגדות חז"ל ומדרשים המוצגים בספר תחת הכותרת: "אוצר המחשבה היהודית". בספר נלווים לכל אלה תצלומים ואיורים. **המידע מהווה את בסיס הידע החדש ההולך ונבנה.**

משימות ההוראה-למידה הן אישיות וקבוצתיות. במשימות הנקראות: "נושאים למחשבה ולדיון" התלמידים אמורים לדון בשאלות, לשוחח, לטעון טענות, להביע דעות מנומקות ולהציע הצעות. השיח הכיתתי הוא בעל חשיבות רבה בתהליך הלמידה. התלמידים אמורים להתבטא ולהאזין אלה לדברי אלה, להתנגד ולהוסיף ממדים חדשים. במשימות כתיבה, תחת הכותרת "כתיבה" התלמידים אמורים לענות על השאלות בכתב במחברת. בספר יש שתי פעילויות נוספות: האחת – פעילויות ממוחשבות "משולחן המחשב" והשנייה – "משולחן היצירה" פעילויות המכוונות לביטויים יצירתיים בתחומי אמנות שונים, למשל ציור, בניית דגמים, כתיבת שירים.

כמו כן התלמידים מתבקשים לבצע משימות חוץ-כיתתיות עצמאיות כגון תצפיות, ראיונות ואיסוף מידע בבתייהם ובאזור מגוריהם; משימות חוץ-כיתתיות עם המורה, כמו מדידות שטח, תצפית בביה"ס, משחקי כיוונים והתמצאות מרחבית. **בכל מקום בו התלמידים אמורים לצאת למשימות חוץ כיתתיות נכתב במפורש שעליהם לצאת בליווי של אדם מבוגר.** מן הראוי לציין שאין כותבים בספר הלימוד. לפיכך, משימות הכתיבה מיועדות לכתיבה במחברת.

מבנה הפרקים ומה שבתוכם

הספר נחלק לארבעה פרקי לימוד ראשיים.

כל פרק כולל **סעיפי משנה** המציגים את הרעיונות, התכנים והפעילויות של הפרק. אלה מאורגנים **מהקרוב אל הרחוק**: מהמרחב הפיזי והאנושי הקרוב אל המרחב הרחוק יותר. הרעיונות, יכולות החשיבה, המושגים והמיומנויות מתפתחים בשלבים – מהפשוטים והמוכרים לשלבים מורכבים יותר ואף מופשטים.

כל אחד מהפרקים מסתיים בפעילות יצירתית המסכמת את נושא הפרק: **הפרק הראשון מתייחס לחברי בכיתה – קבוצת השייכות שלי.** הוא מסתיים בהכנת מצגת על הכיתה, כתיבת המנון לכיתה או הכנת אלבום כיתתי ממוחשב. **הפרק השני מתייחס לחברת הילדים בבית הספר** ומסתיים בהכנת אלבום או מצגת המתארים את בית הספר ותולדותיו.

בחינוך הממלכתי-דתי יושם דגש על אמונה בה' וחינוך לתורה ולמצוות כדרך חיים (מתוך קווים מנחים לחינוך הממלכתי-דתי, פסקה 1.1).

הפרק השלישי מתייחס לאזור המגורים וסביבתו ומסתיים במגוון הצעות לסיכום, כמו בניית דגם, סרטוט מפה, הכנת מצגת על אזור המגורים או כתיבת שיר/סיפור.
הפרק הרביעי מתייחס למעגלי השתייכות רחוקים ומדומיינים (צריך לדמיין איך הם נראים במציאות) המשותפים לכל התלמידים – מדינת ישראל שלנו. פרק זה מתמקד בסיפורים אישיים מתולדות מדינת ישראל והדרך להקמתה ומסתיים בהחלטת התלמידים כיצד לסכם את הנושא – בעיצוב תערוכה המציגה את המכלול, בהעלאת מופע או בהכנת מצגת המתארת את הפרק או את כל נושאי הלימוד.

**היסודות המארגנים שסביבם בנויים הפרקים ומטרות ההוראה-למידה
מהו יסוד מארגן?**

הפרקים וסעיפי המשנה מאורגנים סביב יסודות מארגנים.
"היסוד המארגן משמש בחומר הלימוד כציר מארגן מרכזי או כמוקד להוראה-למידה. בניית הפרקים סביב יסודות מארגנים מאפשרת למורים ליצור הקשרים בין מטרות ההוראה-למידה לבין התכנים והפעילויות הלימודיות. יסודות מארגנים שסביבם מאורגנים תכני הלימוד והפעילות הלימודית יכולים להיות רעיון, ערך, עיקרון, תהליך, בעיה, מושג, מיומנות, היבט או נושא. היסוד המארגן הנבחר לפעילות ולתכנים מאפשר לכותבי הספר ולמורים לעצב (מסגרת ההוראה-למידה משמעותית שבמרכזה ציר או מוקד שבאמצעותו הלומדים יכולים להבין את הקשרים שבין החלקים השונים, יחסיהם ההדדיים והשתייכותם זה לזה)".*

מטרות ההוראה-למידה

המטרות מיועדות להגדיר שני דברים: מה יילמד? ומהו ההישג הצפוי בסוף תהליך הלימוד?

היסוד המארגן נועד לארגן את הפעילות הלימודית תוך כדי הלימה למטרות והעקרונות שהוגדרו בתכנית הלימודים.

בכתיבת ספר הלימוד נבחרו יסודות מארגנים לכל פרק או סעיף (יחידת לימוד קטנה), שמטרתם להתמקד ולהבהיר מהם הנושאים העיקריים שפרק הלימוד או השיעור הבודד כולל. המורים יכולים לערוך שינויים בהתאם לצורכי התלמידים, למקום ולזמן הלימוד. (על פי עקרון הרלוונטיות בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, עמוד 27).

ב"פרקי הלימוד – פירוט דידקטי" (עמוד 18, כאן) מוצגים יסודות מארגנים לכל פרק ולכל סעיף בספר הלימוד.

בראשית כל פרק וכל סעיף משנה בספר הלימוד תחת הכותרת "מה תלמדו?" מובאים היגדים

* ש' אדן, פרקים בתכנון לימודים (ירושלים, משרד החינוך והתרבות, האגף לתכניות לימודים, תשנ"א), עמ' 127-128.

המוסרים לתלמידים (גם למורים ולהורים) מה ילמדו ומהם נושאי הלימוד של יחידת הלימוד, תוכני היחידה והפעילויות הלימודיות (תפקודי חשיבה ומיומנויות) שהתלמידים יבצעו. היגדים אלה מבטאים את **היסודות המארגנים** שסביבם בנויה יחידת הלימוד הנתונה.

לדוגמה:

מה תלמדו:

1. על קבוצת השייכות שלכם – חבריכם בכיתה.
2. על הקשרים בקבוצת השייכות שלכם ועל העשייה של כל אחד וכל אחת בה.
3. מה נותנת הקבוצה לכל אחת ולכל אחד?

היסודות המארגנים ביחידת לימוד זו:

היבט: יחסים שבין אדם לחברו בקבוצת השייכות.

בהיבט זה התלמידים מבררים את מערכות היחסים שביניהם ובין חברי הכיתה, שכאמור היא קבוצת השייכות השנייה לאחר המשפחה וקבוצת הדיון המרכזית בכיתה ג.

עיקרון: קבוצת שייכות היא מסגרת חברתית שפועלת על פי מטרות, כללים, מנהגים וקשרי גומלין בין הפרטים.

מטרה זו תושג גם באמצעות הפעילויות הלימודיות ותוכני ההוראה-למידה, שימצבו אותה כיסוד מארגן.

בסוף כל יחידת לימוד מוצגת מסגרת בשם **בעקבות לימוד הפרק**, המסכמת את הנלמד. במסגרת זו נשאלות שאלות אחדות שתפקידן לסכם את הנלמד באמצעות עיבודו ברמות חשיבה גבוהות. שאלות אלה מציגות לפני התלמידים אתגר חשיבתי: התלמידים נדרשים להעביר את הידע שרכשו על פרטים למצבים אחרים ושונים מאלה שעסקו בהם בכיתה. כמו כן נשאלות שאלות הדורשות מהתלמידים חשיבה אנלוגית, המבוססת על הצגת בעיה או סוגיה חדשה שעליהם לבחון אותה על בסיס הידע הנלמד אולם לא באותה צורה ובאותו אופן.

העברה (טרנספר) ואנלוגיה הן תפקודי חשיבה גבוהים והכרחיים בתהליך הלימוד, שכן בסיום הלימוד של פרטים שונים התלמידים אמורים להכליל ולהרחיב את מצבי הלימוד מתחום לימודי אחד לתחום אחר, הן בחיים הן במקצועות לימוד אחרים. המטרה בשאלות אלה היא ליצור הפשטה של דוגמאות ספציפיות שנלמדו ולהעבירן למבנים כלליים, שבהמשך אפשר יהיה להעבירם למקרים ולמצבים אחרים. העברה זו תאפשר לשמור את הידע הנלמד ואת הידע המצטבר במשך זמן רב. אתגרים חשיבתיים אלה מפתחים אצל התלמידים יכולות של בניית עקרונות, הכללת תכנים וביסוס המיומנויות החשיבתיות הנלמדות.

דרך אחת לתיאור מבנה הלמידה מוצגת בתרשים (המתבסס על תהליך הלמידה שהציג ברונר):

הצגת המידע בכיטוייו השונים

הסיפורים הקצרים ותיאורי המקרה מאפשרים לתלמידים להיחשף לתופעות, בעיות והתרחשויות מחיי היום היום הנוגעות לחייהם ולסביבתם הקרובה, וכך לזהות אותן ולהבין. הסיפורים ותיאורי המקרה אירעו במציאות, הם משקפים מצב קיים, ועל כן מאפשרים לתלמידים להזדהות עם הדמויות ולחוש כלפיהן אמפתיה, או לחלופין כעס וביקורת.

השירים שנבחרו רלוונטיים לסוגיות ולתכנים, והם מאפשרים לתלמידים להתוודע לסוגה נוספת המתייחסת באמצעים אמנותיים לאותן חוויות, בעיות והתרחשויות. "הזדהותו של הילד עם המצבים המתוארים ביצירה הספרותית יוצרת אצלו רקע חווייתי המקל עליו להבין את עצמו ואת זולתו. ילדים המפתחים יחס של פתיחות ושל סובלנות כלפי עולמם הפנימי, יביעו יחס כזה גם כלפי הזולת".*

מומלץ שהמורה תקרא בקול את הסיפורים והשירים.

שירים אחדים משולבים במד"ל בפרקים הרלוונטיים ומאפשרים למורים להדפיסם ולקרוא אותם עם התלמידים. השירים ותיאורי מקרה אחדים שהוכנסו למד"ל מנוקדים ולצדם מוצעות משימות הוראה-למידה.

ביאורי מילים ומושגים משולבים לצד הטקסט ומאפשרים לתלמידים להבין את המילים והמושגים הבלתי מובנים. כדי לוודא שמילים ומושגים אלה אכן מובנים לתלמידים, מוצע למורים להביא דוגמאות לשימוש בהם. אחת הדרכים לבחון זאת היא הבאת דוגמאות

* ד' קובובי, הוראה טיפולית – טיפוח בריאות הנפש באמצעות תוכני הוראה (ירושלים, מאגנס, תשנ"ב), עמ' 28.

מהקשרים שונים. למשל, רוב המילים והמושגים המבוארים הם גם **אבני היסוד** שבבסיס התכנית **מולדת חברה ואזרחות**: "הם רעיונות, ערכים, מושגים המהווים את הליבה של התכנית" (עמ' 9, שם).

נושאים למחשבה ולדיון מיועדים לדיון בבעיות, ברעיונות ובשאלות העולים מהטקסטים לאחר קריאתם ובעקבות משימות לימוד שונות. חשוב לקיים דיון בעקבות קריאתם של **תיאורי המקרה** שראשיתם בהתרחשות המוצגת בתיאור מקרה ובחוויה שהיא מותרה אצל הקוראים או המאזינים. בהמשך מתבקש לקיים דיון שבו יועלו בעיות, מחשבות ביקורתיות או העלאת אירועים דומים מחיי התלמידים ודוגמאות להתנהגותם במצבים דומים.

יש חשיבות רבה לשיח הכיתתי על הסוגיות והנושאים הנדונים בפרקי הלימוד. מצד אחד השיח (דיאלוג ורב-שיח) מפתח את כישורי ההאזנה והביטוי בהקשר הרלוונטי; מצד אחר הוא מאפשר להעלות רעיונות חדשים, לטעון טענות ולנמקן, ולפתח בקרב התלמידים חשיבה משותפת המתייחסת לנימוקי החברים בקבוצה ומצריכה תשובה או הבעת דעה נגדית. התלמידים נדרשים לבטא רעיונות ולהביע את עצמם בשפה הדבורה בצורה ממוקדת ועניינית. במהלך השיחה מתקיימת הפריה הדדית של המחשבה ומשתפרים היבטים מסוימים של הבעה עצמית: בהירות, יצירתיות, העלאת רעיונות חדשים לצד עימות בין רעיונות ודעות, השגה על דעה לעומת קבלת דעה והנמקת הקבלה.*

מבנה הדיון מתבסס תחילה על קריאת הסיפורים ותיאורי המקרה, על המידע המוצג, על סוגיה למחשבה או על פעילות כגון טעינת טענות, הצגת בעיה וחשיבה על פתרון ועל דרכי התמודדות.

במהלך הדיון יוצגו עמדות או שייוצרו מצבים בהם יתחולל שיתוף בין הלומדים בחוויה אישית, בדעה ובמחשבה בהקשר לסוגיה או לבעיה שהוצגה. לאחר מכן יתמקד הדיון בתגובה לדברים שנאמרו. בדיון מתקיים דו-שיח או רב-שיח, שבמהלכו התלמידים יתייחסו לדברי חברים לחיוב או לשלילה, יטענו טענות, ינמקו אותן ויסבירו את עמדתם ודעתם (ראו בתכנית לימודים **חינוך לשוני**, הישג נדרש 1, האזנה ודיבור, עמודים 82-83).

המורים יכולים לנהל את הדיון על פי תפיסתם והכרתם את תלמידיהם, אולם חשוב לנהל ברוח מטרות התכנית ועקרונותיה.

חשוב לציין לפני התלמידים שיש להתייחס בכבוד לדברי החברים, גם אם אינם מסכימים עם דעתם.

באמצעות הדיון יתגלו התלמידים החלפת דעות בנושא כלשהו, בסוגיה או בבעיה, וילמדו מצד אחד להאזין ומצד אחר להתייחס בצורה עניינית לדברים שנאמרו.

* ראו בתכנית הלימודים **חינוך לשוני**, הישג נדרש, האזנה ודיבור למטרות שונות (משרד החינוך והתרבות, ירושלים, התשס"ג), עמ' 82-83.

”נושא היחסים שבין פרט וחברה יוצג בדגש על התפיסה 'ואהבת לרעך כמוך'. במסגרת זו תיווצר תרבות של דיון וויכוח בדרך המכבדת את הזולת ומחנכת לסובלנות.”*

שילוב טקסטים ממקורות היהדות ומאוצר המחשבה היהודית

”השפה היא מרכיב חשוב ביותר בהתגבשות הזהות התרבותית-הלאומית של התלמידים. זהות זו ניזונה ממקורותיה של העברית על כל רבדיה ומהקשריה החברתיים-תרבותיים.”

”עולם השיח של המקורות היהודיים מזמן מפגש עם טקסטים מהמורשת היהודית שמהווים רכיב משמעותי בבניית המאגר התרבותי-לשוני של אדם יהודי בישראל. הטקסטים מכוונים לחיפוש אחר משמעויות נרחבות הקשורות לחיי היחיד והחברה מנקודת מבטה של היהדות.”**

היצירה הרוחנית הגדולה של העם היהודי התפתחה לאורך הדורות וממשיכה להתפתח בימינו. בימי בית שני ואחריו נכתבו המשנה והגמרא, מדרשים והלכות על ידי חז”ל (חכמנו זכרם לברכה). ספר התנ”ך (המקרא) הוא היצירה המכוננת של עם ישראל ותרבותו, הוא הספר הכתוב החשוב ביותר של העם היהודי ובעקבותיו נכתבו פירושים, כגון פרקי אבות, אגדות חז”ל ומדרשים רבים. בחרנו לשלב בספר הלימוד פסוקים מהמקרא, פתגמים, פסוקים מפרקי אבות ומדברי חז”ל וכן מדרשים הנכללים באוצר המחשבה היהודית לדורותיה. לבחירה זו יש שתי מטרות:

מטרה אחת היא היכרות עם הביטויים והפתגמים, שהם הבסיס לתרבותו הרוחנית של העם היהודי. היכרות זו מעשירה את שפת התלמידים ומאפשרת להם לבחון זווית ראייה נוספת ביחס לסוגיה או לבעיה שבה דנים.

המטרה השנייה היא להפגיש את התלמידים עם ”טיפה מים העושר” המצוי באוצר המחשבה היהודית.

הפסוקים משולבים אינטגרלית בחומר הלימוד ומשימות ההוראה-למידה מציגות שאלות, הנוגעות לסוגיה הנדונה בראי התרבות היהודית כפי שהיא מבוטאת במקרא, בפתגמים, בדברי חז”ל, בפרקי אבות ובמדרשים.

דוגמה ל”מאוצר המחשבה היהודית”:

”ואהבת לרעך כמוך”

ספר ויקרא, פרק יט, פסוק יח.

רבי הלל הזקן פירש את הפסוק כך: **”מה ששנא עליך – אל תעשה לחברך”**.

המשימה: חברו סיפור קצר שבו אחת מהדמויות תאמר את הפסוק ”ואהבת לרעך כמוך”.

* ראו מבנה הלימודים וההוראה בבית הספר היסודי הממלכתי-דתי (משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשנ”ז), עמ’ 42.

** **תכנית לימודים חינוך לשוני, עברית – שפה, ספרות ותרבות**, לבית הספר היסודי הממלכתי והממלכתי-דתי, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, התשנ”ה, עמ’: 9, 19.

המורים יכולים לפתח את הנושא ולהרחיב על כל פתגם או ביטוי מדברי חז"ל, מפרקי אבות או ההלכה, וללמד ביטויים, פתגמים ומדרשים נוספים. כל זה בבחינת כל המרחיבים ומחדשים – מעשירים ומעוררים לחוויית למידה נוספת (לשילוב עם החינוך הלשוני ראו בתכנית הלימודים חינוך לשוני עברית – שפה, ספרות ותרבות, עמודים 61–65).

לחמ"ד: מטרה שלישית – יש להציג את הפן ההלכתי שמהווה התוויית דרך התנהגותית מחייבת.

מהי היצירה הרוחנית של העם היהודי? כאמור, המקרא הוא הבסיס, אך לאחר חתימתו, בתקופת בית שני, התפתחה היצירה הרוחנית – **התורה שבעל-פה ובכתב** באלכסנדריה שבמצרים, בארץ ישראל ובגולה. אלה שפיתחו אותה והרחיבו אותה הם החכמים המכונים בלשון העם "חכמינו זכרם לברכה" (חז"ל).

היצירה הרוחנית של חז"ל כוללת את **המשנה**, את **הגמרא**, **מדרשים** ו**הלכות**. קובץ הלכות שערך ר' יהודה הנשיא. המילה "משנה" גזורה מהשורש ש-נ-ה, שפירושו לחזור שנית, לשנן וללמוד בעל-פה כדי לזכור ולהבין היטב. מכאן צמח המונח "תורה שבעל-פה".

התורה שבעל-פה כוללת את המדרשים, ההלכות וההגדות שהם הפירושים למקרא ולמשנה. **ההלכה** היא אוסף של כל החוקים, הדינים והמצוות המעשיות שאותם מקיימים שומרי מצוות. המילה "מדרש" גזורה מהשורש ד-ר-ש, שפירושו לחפש, לבקש, לשאול, וללמוד, לדרוש דעת, לחקור ולהגיע אל המשמעות העמוקה של הדברים.

המדרש הוא דברי פרשנות למקרא, הכתובים כסיפורי אגדה. כתיבה זו היא אחת הדרכים שבהן פירשו חז"ל פסוקים מהמקרא ומהמשנה. המדרש מבאר את הכתוב ומפיק ממנו לקחים ומוסר השכל. מדרשי האגדה (או הדרשות, כפי שהם נקראים לעתים) נאמרו בבתי הכנסת כבר במאה השנייה. מאוחר יותר הם קובצו וסודרו בשיטות שונות. יש מדרשים ביאוריים ויש מדרשים פרשניים, מדרשי הלכה ומדרשי אגדה. עם המדרשים שמסודרים לפי ספרי המקרא נמנים בין השאר בראשית רבה, איכה רבתי ואסתר ("רבה" = "גדול" בארמית).

המדרשים על ארץ ישראל נאספו, קובצו וסודרו בתלמוד של א"י בראשית המאה ה-5. מאוחר יותר, בין המאה ה-5 והמאה ה-7, קובצו בתלמוד הירושלמי מדרשים נוספים.

ההגדה (מלשון להגיד את הכתוב) משמעה אמירה, סיפור. בספרות התלמודית היא נקראת **האגדה**.

סגנון הכתיבה של המדרשים והאגדות מאופיין במטפורות (דימויים), במשלים ובאלגוריות. **המטפורות** מקשטות את הטקסט (כמו במקרא), **האלגוריות** מציגות את הדברים ברובד אחר, בהשאלה או בהעברה מהטקסט המקורי, כדי להביא ראייה אחרת.

המשל הוא פרשנות שהיא חלק מהמדרש. רוב משלי חז"ל מורכבים משני חלקים: גוף המשל (הסיפור) והנמשל (הלקח היישומי). דוגמאות שכיחות למבנה זה הן משליו של ר' אלעזר.

סוגה נוספת היא המעשה, שמטרתו חינוכית. בשונה מהמשל, שהוא בדיוני, המעשה מציג סיפור שלכאורה קרה במציאות.

הספרות הרבה שנכתבה כוללת משלים, אגדות, מדרשים והלכות. מומלץ למורים להיעזר בספר האגדה של ביאליק ורביניצקי, ובייחוד בכרך החמישי, המכיל את הנושאים "אדם וצרכיו", "ביתו של אדם", "בין אדם לחברו" ו"מידות ודעות". כמו כן מומלץ להיעזר בספרים נוספים, כגון כה עשו חכמינו בעריכת יוכבד סגל שנכתב עבור תלמידי בית הספר היסודי.*

הערה: ההערות המשולבות למורים בחמ"ד במדריך למורים מציעות להתמקד בסוגיות רלוונטיות לבית הספר הממלכתי-דתי ולהרחיב בהן. המורים בבית הספר הממלכתי מוזמנים גם הם לשלב את ההצעות והפסוקים בהוראת יחידת הלימוד.

הגרפיקה

לגרפיקה בספר הלימוד יש חשיבות רבה. כאן היא כוללת כמה סוגים: איורים מסבירים ומלמדים, כמו סרטוט תרשים או מפה (ראו עמוד 100 בספר). איורים המיועדים להמחשה ולהדגמה של רעיון מופשט. איורים המיועדים להפעלת התלמידים.

איורים המיועדים לסבר את העין, להנעים את הקריאה ואת הפעילות הלימודית וליצור חוויה אסתטית.

בין הטקסטים מוצגים איורי עלילון (קומיקס). מוצע לעבוד עם הילדים על סוגה זו (ראו בתכנית הלימודים, חינוך לשוני, עמוד 53).

התצלומים מציגים את המציאות כפי שהיא כיום ותצלומים המתעדים את העבר ומציגים דמויות היסטוריות ואירועים ומקומות היסטוריים. לתצלום ערך מוסף: הוא מבהיר את נושא הדיון ומאפשר להבין טוב יותר את המציאות ואף לבחון פרטים שלא תמיד מובנים בטקסט מילולי, כפי שנאמר – תמונה אחת שווה לאלף מילים.

משימות הלימוד

כתיבה

במשימות הכתיבה התלמידים מתבקשים לענות על שאלות במחברותיהם. המשימות מגוונות ומכוונות לבטא את הנלמד בכתב, בציור או בסרטוט, באיסוף מידע, בארגון, בפעולות חשיבה שונות ובהסקת מסקנות, כתיבה חופשית של סיפור או דו-שיח.

בין המשימות יש שמיועדות להבעה עצמית ביצירה אמנותית כמו ציור. משימות אלה נקראות "שולחן היצירה".

* ראו ברשימת המקורות להרחבה ולהעשרה העוסקת בנושאים אלו.

שולחן היצירה מאפשר לתלמידים לבטא את הידע הנלמד בדרך יצירתית. מוצע להיעזר במורה לאמנות ולשלב בפעילויות שונות, כגון הכנת האלבום הכיתתי, עיצוב הכנת תערוכה או בניית דגם של הכיתה ובית הספר או דגם של אזור המגורים. חלק מהמשימות הן מטלות **לפעילות ממוחשבת** והתלמידים יבצעו אותן על "שולחן המחשב": התלמידים יכתבו מידע שאספו בראיונות, תצפיות וסיורים וקריאה במקורות שונים, וישמרו את המידע הכתוב לצרכים שונים שיצוצו במהלך הלימוד. כאמצעי לימוד יאתרו התלמידים מידע חדש באינטרנט ובמקורות נוספים, יארגנו אותו ויעבדו אותו בשילוב גרפיקה ממוחשבת. התוצרים יוצגו על פי החלטת התלמידים, במצגת או בכלים ממוחשבים אחרים. ההצגה תלווה בהכוונה ובלמוד הכלים הרלוונטיים לכך. המורים יעזרו בתכנית הלימודים למידה בסביבה מתוקשבת בחינוך היסודי*, האגף לחינוך יסודי, משרד החינוך התרבות והספורט, תשס"ד, ירושלים.

בבתי ספר רבים מתקיימים שיעורי מחשב מיוחדים, לפיכך מוצע לשלב בהם את הפעילויות הנדרשות בנושא או להקדיש לפעילויות אלה שיעורי מחשב מיוחדים. כיום ילדים רבים בכיתה ג יוצרים מצגות ולומדים לאתר מידע באינטרנט ולהשתמש בכלים הגרפיים השונים, ולכן חשוב לשלב בלימוד את הפעילות הממוחשבת ולתת לה ביטוי.

פרקי הלימוד: פירוט דיסקטי

מה בפרקי הספר?

הספר מאורגן בארבעה פרקים המציגים את מעגלי ההשתייכות של התלמידים כנ"ל. מעגל ההשתייכות הראשון בכיתה ג הוא חברי כיתת הלימוד, ומכאן שם הפרק הראשון – **בחברת הילדים**. נושא הפרק הוא **חברי הכיתה – קבוצת השייכות שלי**. הפרק דן בקשרי הגומלין שבין התלמידים בכיתה, בבעיות השונות ובצורך בכללים ותקנות כדי לממש זכויות וחובות ולנהל מערכת חברתית נאותה. כמו כן עוסק הפרק בבחירת ועדות ובפעולתן, המהווה רכיב משמעותי בארגון חברתי.

בפרק השני המעגל מתרחב לחברת הילדים בבית הספר. פרק זה דן בכמה היבטים של בית הספר: בהיבט הפיזי (דהיינו במבנה בית הספר), במראהו, בבטיחותו ובאיכות הסביבה בו. נוסף לכך דן הפרק בבית הספר כמערכת ארגונית-מוסדית שיש בה בעלי תפקידים, כללים ונהלים, במשמעותם בחיי היום יום ובבעיות ופתרונות. בפרק מוצגת סוגיית תולדות בית

* תכנית הלימודים למידה בסביבה מתוקשבת בחינוך היסודי (ירושלים, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לחינוך יסודי, תשס"ד).

הספר, שהוא מרכיב חשוב בתולדות היישוב ותושביו. כמו כן כולל הפרק סעיף להרחבה, המאפשר הצצה לבתי ספר אחרים בארץ ובעולם ולאורח חייהם של ילדים שאינם לומדים אלא עובדים.

בפרק השלישי מעגל השייכות מתרחב הן חברתית והן פיזית: אזור המגורים – סביבתו ותושביו.

הפרק דן בסביבת המגורים של התלמידים, בלימוד קריאה במפה ובהתמצאות בה. התלמידים אמורים לבחון את סביבת המגורים על מאפייניה המבונים ואיכות הסביבה וטיפוחה. במקביל הם מכירים את תושבי אזור המגורים. התלמידים יבחנו שינויים פיזיים וחברתיים המתרחשים בסביבת המגורים, ויביעו דעות ועמדות לגביהם. נוסף לכך הם מתוודעים למוסדות ציבור נותני שירות אחדים בסביבת מגוריהם ובוחנים את מיקומם בקשר לתפקודם.

בפרק זה הם מרחיבים את מעגל השייכות שלהם אל סביבות אנושיות ופיזיות רחבות יותר, כגון מתנ"ס, או מרכז קהילתי שבו לומדים בחוגים.

בחמ"ד – מעגל השייכות הרחב יותר כולל את בית הכנסת והקהילה.

הפרק הרביעי דן במעגלים הרחבים והמדומיינים (צריך לדמיין אותם כי הם לא קרובים ומוחשיים) – במדינת ישראל שלנו. מעגל ההשתייכות הרחב, כלומר מדינת ישראל, הוא לכאורה ברור ומובן, אולם בקרב ילדים צעירים צריך להבנות אותו. על כן הפרק מתחיל בסיפורים מתולדות המדינה ומהדרך להקמתה. הסיפורים אמתיים ומתארים משפחות, קבוצות ויחידים שבפועלם תרמו להקמת המדינה ולביסוסה. הם מציגים תקופות אחדות – מהעלייה הראשונה ועד ימינו, מתפוצות שונות, מתהליך פיתוחה של המדינה וההתיישבות בה לאחר הקמתה ועד היום.

הסיפורים מציגים את העובדות כפי שסיפרו אותן האנשים או כפי שכתבו עליהן. לצד כל סיפור מוצע לתלמידים לבקר באתר או במוזיאון הממחישים את האירועים והעשייה של הראשונים באותו מקום. הביקור באתר ימחיש לתלמידים את המידע שעליו קראו. להמחשה יש משמעות רבה בלימוד אירועים היסטוריים בקרב ילדים צעירים.

כמו כן, הסיפורים מלווים בתצלומים ובשירים מהתקופות השונות. במד"ל מצורפים שירים ופרטים נוספים להרחבת הפרק. כל הקטעים מנוקדים ומוצע להדפיסם ולהביאם בפני התלמידים.

בסיום הפרק והנושא כולו מתקיים דיון בשאלה: מה פירוש להיות אזרחים במדינת ישראל – מהן הזכויות ומהן החובות של האזרחים והתושבים במדינה? מה משותף לכל האזרחים? ומה משותף לאזרחים ולתושבים שאינם אזרחי המדינה?

בחמ"ד: נושאים אלו יבואו ליד ביטוי כפי שנכתב במשנת החמ"ד, "השקפה דתית-ציונית פירושה קבלת המדינה וחוקיה לא רק 'כדינא מלכותה' אלא כמדינת עם ישראל".

מטרות הלימוד ודרכי השגתן

בכל פרק נוסחו מטרות אופרטיביות. ניסוחן המפורט נועד להבהיר מהם ההישגים הנדרשים מהתלמידים בהבנת תוכני הלימוד, בתפקודי חשיבה (אסטרטגיות למידה), בדיון בערכים ובשינוי שחל בהתנהגות התלמידים בעקבות כל אלה.

כאמור, פרקי הספר בנויים מסעיפי משנה ולכל סעיף בפרק מוגדרת **מטרת על** וממנה נגזרות **המטרות האופרטיביות** ליישום הנדרש בסעיף. לדוגמה:

1. **מטרת העל לסעיף ראשון בפרק הראשון: "יבינו שחבריהם לכיתה זו קבוצת השייכות שלהם במעגל השני..."**
2. **מטרה אופרטיבית: יזהו ויגדירו את קבוצת השייכות השונות שלהם ויתארו מי החברים בכל קבוצה ויסבירו במה מתבטאים הקשרים ביניהם?**

המטרות היישומיות האופרטיביות מהוות מסגרת לתכנון ההוראה-למידה וליישום הנדרש מהתלמידים על פי תכנית הלימודים. מטרתן היא לאפשר למורים הן להגדיר מה ילמדו וכיצד, והן לבחון את הישגי התלמידים בעקבות הלימוד.

המטרות היישומיות מבהירות מהם ההישגים, המיומנויות והכישורים הנלמדים וביטויי ההתנהגות שהתלמידים אמורים להשיג בהיבטים קוגניטיביים ובתקשורת חברתית; לאילו תובנות אישיות לגבי תפקודם במערכת חברתית הם אמורים להגיע; אילו מיומנויות אקדמיות הם אמורים לרכוש וכו'.

מיפוי תפקודי החשיבה העיקריים רשומים בכל סעיף משנה אחרי היסודות המארגנים. מטרתו לאפשר למורים לבחון את מגוון תפקודי החשיבה ואת התדירות שלהם, ואלו חוזרים ומעמיקים את הלימוד.

על תפקודי חשיבה ושפת החשיבה בספר הלימוד

הקניית ידע ופיתוח חשיבה הן שתי מטרות חינוכיות התומכות זו בזו.

שפת החשיבה ותפקודי החשיבה הם חלק אינטגרלי של תהליכי ההוראה-למידה. הם מסייעים לתלמידים לארגן ולתאר את החשיבה שלהם בעת ביצוע משימת הלימוד בצורה ברורה, מדויקת ואינטליגנטית יותר. המילים משמשות כמשירים מדויקים לביטוי תהליך החשיבה והלימוד של התלמידים.

בסביבה מטפחת חשיבה יש לשפת החשיבה משמעות בניסוח הפעולות ומשימות הלימוד, בתכנים המוצגים לפני התלמידים, בהתייחסות למונחים ולמושגים ובאינטראקציה המתקיימת בכיתה. ספר הלימוד הוא בבחינת סביבה מטפחת חשיבה, מפני שהוא מורכב הן מתוכני ידע המציגים מידע באופנים שונים ובסוגות שונות (סוגיות, דילמות, בעיות ומושגים שמכוונים לחשיבה), הן ממשימות הוראה-למידה וממיומנויות חשיבה. כל אלה מכוונים להטמעת הידע הנלמד ולהפעלת תפקודי חשיבה מסדר גבוה (המתייחסים למכלול

תפקודי החשיבה ודורשים פעילות שכלית מורכבת), כגון פתרון בעיות, חשיבה ביקורתית, חשיבה לוגית ומטה־קוגניציה. זאת בניגוד לתפקודי חשיבה מסדר נמוך, כגון שינון מידע ושליפתו מהזיכרון.

מיומנות חשיבה היא פעולה קוגניטיבית מסוימת כגון קריאה, כתיבה, חישוב פשוט. **אסטרטגיית חשיבה** היא תכנית מכוונת להשגת המטרה, מעין ארגז כלים. זו פעילות מסדר גבוה: דרך או שיטה לארגן את החשיבה כדי להשיג תוצאה קוגניטיבית הנתפסת כרצויה או נכונה, כגון קבלת החלטות, חשיבה ביקורתית, פתרון בעיות, טעינת טיעון, הסקת מסקנות, שאילת שאלות, חקר ועיבוד הממצאים.

כאמור, שפת החשיבה ותפקודי החשיבה מוצגים בספר במשימות ההוראה-למידה ובפעילויות שונות, שבהן התלמידים מתבקשים לאתר מידע רלוונטי לנושא הנלמד, להעריך את טיבו, לארגנו ולמזג אותו כדי ליצור ידע חדש; לפתור בעיות על ידי זיהוי הבעיה; להציג חלופות; לקבל החלטות, לבסס אותן ולהעריך אותן בראייה חוזרת; לחשוב רפלקטיבית על פעולות שביצעו; לחקור מצבים ותופעות, לנתח אותם, לבקר תופעה או אירוע, להשוות ביניהם מתוך היבטים שונים ולהסיק לגביהם מסקנות; לטעון טענות, להציג נימוקים והסברים ולהביע דעה עצמית, להציע חלופות ולהעריך אותן. כמו כן אפשר למצוא בספר משימות המכוונות לאנלוגיה – מיומנות של העברת הידע הנרכש, הן בנוגע לכנים והן למיומנויות מתחום אחד לתחום אחר ומהקשר אחד להקשר אחר. ההעברה נועדה להכליל ולהרחיב מצבי למידה לעקרונות.

פרק ראשון: בחברת הילדים

חברי בכיתה – קבוצת השייכות שלי (עמודים בספר 5-9)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יבינו שחבריהם לכיתה הם קבוצת השייכות שלהם במעגל השני, אחרי המשפחה; יבחנו את מהות הקשרים ביניהם ויסיקו שבקבוצת השייכות מתקיימים קשרי גומלין בין הפרטים;
2. יזהו את קבוצות השייכות השונות שלהם ויתארו מי נמצאים בכל קבוצה ויסבירו מהם הקשרים ביניהם.
3. יסרטטו תרשים מעגלי המבהיר את מיקומן של קבוצות השייכות על פי מידת הקשר (מהקרוב והראשוני אל הרחוק והמשמעותי פחות), ויציינו מי השותפים בכל מעגל ומה הקשר ביניהם;
4. יארגנו בטבלה את המאפיינים של כל קבוצת שייכות (מטרות, כללים, פעילות קבועה), ישוו בין המאפיינים ויציינו את המאפיינים המשותפים.
5. יסיקו שכל קבוצה היא מסגרת חברתית שיש לה מטרות וכללים המחייבים את חבריה; יטענו טיעונים מנומקים לעמדתם;
6. יסבירו מה משותף להם ולחברי קבוצות השתייכות השונות שלהם; יסיקו ויכלילו שבכל קבוצת שייכות מתקיימים קשרי גומלין ונהלים שונים בהתאם למטרות הקבוצה;
7. יבחנו בהתבוננות רפלקטיבית את דרכי התמודדותם עם שינויים בתחילת שנת הלימודים, יבהירו אותן לעצמם ויסבירו כיצד התגברו על הקשיים.

הערות דידקטיות ואחרות:

היסודות המארגנים של סעיף זה:

היבט: יחסי גומלין בקבוצת שייכות.

עיקרון: קבוצת שייכות היא מסגרת חברתית שפועלת על פי

מטרות, כללים, מנהגים וקשרי גומלין בין הפרטים.

בעיה: זיהוי בעיה ודרכי התמודדות ומציאת פתרונות לבעיה.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לזהות ולהגדיר, לארגן נתונים, להשוות, להסיק, לטעון טענה, לנמק, להסביר, להכליל, לשקף תהליך חשיבה.

* על היסודות המארגנים קרא הסבר במדריך למורה, עמ' 11.

מעגלי ההשתייכות

בכיתה ב התלמידים הגדירו את מעגל ההשתייכות הראשוני שלהם – המשפחה – ורוב העיסוק התמקד בו. הגדרת מעגל ההשתייכות האחר – חברי הכיתה – נעשתה בצורה כללית ושטחית, ונועדה להתחיל בבניית המודעות למעגלים השונים.

בכיתה ג ההיכרות והלימוד מעמיקים ומפורטים יותר ומכוונים להתנהגות התלמידים בהקשרים החברתיים שבמסגרת הכיתה. "חשיבות רבה מיוחסת בתכנית הלימודים להבנת היחסים החברתיים בין בני אדם משום שקבוצות של בני אדם הן תאים חברתיים שיש להם כמה מאפיינים – השתייכו וזהות, ערכים, אינטרסים, פעילות מתמשכת, השפעה הדדית, פעילות גומלין והשפעה על קבוצות אחרות [קבוצה כגון המשפחה, הכיתה, בית הספר, תנועת הנוער, קבוצות אידיאולוגיות, אתניות, דתיות ועדות]". (תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, עמ' 37).

הארות לחומר הלימוד בספר

היחידה נפתחת בזיהוי קבוצות השייכות ובמשמעות הקשרים בין השותפים. התלמידים אמורים למפות את חבריהם במעגלים השונים ולבחון את קבוצות השייכות על פי ממדי קרבה ראשונית, שניונית, שלישונית וכן הלאה, מהקרובה והמשמעותית ביותר אל הרחוקה והזמינה פחות. תהליך זה חשוב להבנת המסגרות החברתיות, שבגיל זה מתחילות להשפיע על התפתחות תהליכי החברות של התלמידים. "על פי תיאורית השלבים של סלמן ילדים בגיל זה נמצאים בשלב השני של התפתחות ההכרה החברתית שלהם.... התובנות שלהם מאפשרות להם לבחון את תפיסתם ואת הערכותיהם בהשוואה למחשבותיו ולפעולותיו של הזולת, שאתו הם מקיימים אינטראקציה. בחינה כזו בהשוואת הזולת לעצמם מביאה למודעותם קיום צורות חדשות של הדדיות ביחסים בין-אישיים...." (כישורי חיים לכיתות ג-ד, עמוד 173).

בחמ"ד: "אדם שואף להשתייך למעגל חברתי ובמקביל הוא זקוק לחבר שאתו יוכל לשוחח, לדון בבעיותיו, להתייעץ – 'דאגה בלב איש ישיחנה', משלי יב כה" (כישורי חיים, לכיתות ג-ד עמוד 171, תכנית ליבה – כישורי חיים לבית הספר היסודי, תקליטור, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, אגף תכניות סיוע ומניעה).

לכל קבוצת שייכות יש מטרות מוגדרות וכללים ונהלים, פעילות מתמשכת או קצרה המתבצעת בזמנים קבועים. התלמידים יכתבו בטבלה את הפרטים על פי התבחינים (הקריטריונים). יש להניח שיתקשו לענות על כל התבחינים, ולכן יהיה באפשרותם לקחת עמם את הטבלה לחוג, לקבוצת ספורט או למסגרות אחרות שהם משתייכים אליהן, ולהתייעץ עם מרכזי הפעילויות במסגרות אלה וכמובן גם עם בני המשפחה. מצד

* **כישורי חיים לכיתות ג-ד** (ירושלים, משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לשירות הפסיכולוגי-ייעוצי, האגף לתכניות לימודים, האגף לחינוך היסודי, מינהל החינוך הדתי, התשנ"ז).

אחד, מילוי הטבלה יאפשר לתלמידים לבחון את השונויות שבקבוצות השייכות ולהשוות ביניהן, ומצד אחר הוא יסייע להם להגיע להכללה שלכל קבוצה יש מטרות ונהלים משלה ונוצרים קשרים בין החברים בה.

בסיום היחידה **בעקבות לימוד הפרק** מוצגות שאלות שנועדו לבדוק את יכולת ההעברה וההכללה של הנלמד למצבים חדשים ושוונים. התלמידים מתבקשים לציין קבוצות שייכות שונות הקשורות אליהם, למשל קבוצה של אחד מבני משפחתם. כמו כן הם מתבקשים לציין מהן החובות שיש לתושבי היישוב בשל היותם קבוצת שייכות רחבה שלהם. כך נבדקת יכולת ההכללה של התלמידים לצד הדומה ולצד השונה.

הערה: ייתכן שבכיתה יהיו תלמידים שאין להם או לבני משפחתם קבוצות שייכות רבות מסיבות שונות (משפחתיות, סוציו-אקונומיות, רקע של עלייה/הגירה או בחירה והעדפות של בני המשפחה). על המורים לגלות רגישות ולציין שלא מספר הקבוצות חשוב אלא מערכות היחסים והקשרים בין החברים בקבוצות.

שינויים בקבוצת השייכות (עמודים בספר 9 – 21)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

יבחנו שינויים החלים אצלם ואצל חבריהם לכיתה בראשית שנת הלימודים, יציגו שאלות ובעיות הנוגעות לשינויים החלים בקבוצת השייכות כשנקלטים בה תלמידים חדשים, יבינו שלכל שינוי יש סיבה ויציעו פתרונות להתמודדות עם הקושי;

יקראו תיאורי מקרה המציגים התייחסות אישית לשינויים המתרחשים ביום הראשון ללימודים, וינתחו את מהות השינויים המוצגים בטקסט;

יתארו את הקושי שלהם ביום הראשון ויסבירו מדוע היה להם קשה, יבינו שגם לאחרים קשה ושהקושי להתמודד עם שינוי הוא תופעה כללית;

יקראו תיאור מקרה של קליטת ילדים חדשים וביניהם ילדים מתקשים;

ישערו ויסבירו מנקודת מבט אישית אילו קשיים חווים הקולטים ואילו קשיים חווים הנקלטים; יסיקו שהן הנקלטים והן הקולטים עוברים שינוי ולכן קשה לשני הצדדים;

יבינו שלילדים הנכנסים לקבוצה קיימת יש קשיי קליטה, וינסו להעמיד עצמם במקומם כדי לפתח כלפיהם אמפתיה ולסייע בקליטתם;

יקראו הנחיות לכתיבת סיפור, יבחרו אחת משתי אפשרויות להבעה חופשית בכתיבה ויכתבו סיפור המבטא את קשיי הנקלטים בכיתה (לפי הנקודות המנחות);

יציגו את סיפוריהם לפני חבריהם וידונו ברעיונות השונים שהעלו כולם ביחס לאותו מצב;

יציגו הצעות עזרה אלה לאלה, ינסחו כללי התנהגות לקליטת ילדים חדשים וינסו ליישמן;

יבחנו סיבות שונות לשינויים וידגימו אותן על עצמם ועל בני משפחתם;
יתארו את הרגשתם ביחס לשינויים, יבחרו שינוי אישי הרצוי להם ויציעו דרכים להשגתו
ולביצועו;

יתארו שינויים שחלו בהתנהגותם בחברה בזמן האחרון;
יטענו טענה חיובית וטענה נגדית, ינמקו את הטענות ויסבירו אותן;
יחשבו מחדש (חשיבה רפלקטיבית) ויביעו דעתם בשאלה אם כל שינוי הוא טוב; יסבירו
וינמקו את דעתם מנקודת ראות אישית.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים של סעיף זה:

תופעה: מפגש עם שינויים בראשית שנת הלימודים – תלמידים חדשים
בעיה: דרכי התמודדות עם שינויים אישיים וחברתיים
ערך: קליטת ילדים חדשים למסגרת החברתית הקיימת בסובלנות ובכבוד
כישור ומיומנות: כתיבה חופשית על מצב דומה (כולל שימוש בטיטה
כחלק מתהליך הכתיבה)

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: על התלמידים לנתח טקסט ולהסביר מצבים
ופעולות של דמויות, לשער השערות, לבחון את ההשערות, לאמת ולהסביר אותן. לדמות
את עצמם במצב שונה, לבחור, להסיק מסקנה, להציע דרכי פעולה, לטעון טענה מנומקת,
לחשוב מחדש על הפעולה (חשיבה רפלקטיבית), להביע דעה עצמית.

שינויים כחלק מחיינו

"שינויים הם חלק בלתי פוסק של חיי בני אדם המתמודדים עם אירועי חיים שונים,
המצריכים גיוס משאבים תוך-אישיים ובין-אישיים. ילדים מתנסים במעברים, בשינויים
ובלחצים שונים, חלקם התפתחותיים ואחרים נסיבתיים" (כישורי חיים לכיתות ג-ד,
עמוד 217).

החיים בחברה ובסביבות חיים משתנות מחייבים התמודדות בלתי פוסקת של הפרט ושל
החברה עם הסביבות האלה... להבנת הצורך בהכרת השינוי יש היבט נוסף, שכן הפרט לומד
להעריך את יכולתו להשתנות, לשנות ולהשפיע, וכן את יכולתם של האחרים להשתנות,
לשנות ולהשפיע. תוך כדי כך הוא לומד לקבל את השינויים המתרחשים אצל האחרים.
ההיבט הזה מדגיש ומחזק את הערך החינוכי-חברתי-תרבותי של ההכרה בשינויים כחלק
מאורחות חיינו" (תכנית הלימודים, עמ' 69).

שינויים בחברת הילדים בכיתה – קליטת ילדים חדשים והיחס אליהם הוא המוקד המרכזי ביחידה.

1. **היחידה נפתחת במפגש** בתחילת שנת הלימודים עם החברים מהשנה החולפת ועם השינויים שחלו בקבוצה: לכיתה מצטרפים ילדים חדשים שעבורם השינוי משמעותי אולם גם לתלמידי הכיתה הקולטת עובדה זו מהווה שינוי; שינוי נוסף – להתרגל למורה חדשה, לסדרים חדשים ולשינויים אחרים שיש להכיר וללמוד לקבלם על אף הקושי.
2. **"ילדים חדשים בכיתה ג ראשונה"** – תיאור המקרה מעלה שתי סוגיות מרכזיות. **האחת** – קליטת ילדים מוכרים מכיתה משלבת, **והשנייה** – קליטת עולה חדשה. שתי הסוגיות מציבות קושי לפני התלמידים ועליהם להתמודד אתן. יש המסתייגים או מביעים מורת רוח מהילדים החדשים, יש שהם אדישים ויש המביעים אמפתיה ורצון לסייע בקליטת הילדים החדשים. חשוב לדון עם התלמידים בקשיים שבקליטת ילדים חדשים ולאפשר להם להביע רגשות, מחשבות והרהורים המבטאים קושי והסתייגות. עם זאת, זה המקום לדון במציאות הקיימת ובחשיבה חיובית ולעסוק בשאלה כיצד אפשר לקלוט את הילדים החדשים. במקביל חשוב לשתף את הילדים החדשים בשאלה מה ביכולתם לעשות כדי להשתלב בחיי הכיתה. חשוב לאפשר לילדים החדשים להביע את מחשבותיהם ורגשותיהם. נוסף לכך יש לבחון איך נקלטו ילדים חדשים בכיתה התלמידים ומה נעשה עבורם. באמצעות כל אלה התלמידים יעבירו ויכלילו את הידע הנלמד למצב אחר.

בחמ"ד: ביהדות מתייחסים לשינויים בקבוצה ומדגישים את התמיכה החברתית בעת משבר וקושי. זאת עושים באמצעות אזכור המצוות ש"בין אדם לחברו" והביטוי "כל ישראל ערבין זה לזה". על המורים להקנות את הערך "ואהבת לרעך כמוך". רצוי שהמורים ידגישו ערכים יהודיים והומניסטיים אלה, ולא רק ידברו עליהם אלא גם יפעלו למימוש המצוות וייצרו הזדמנויות לתמיכה חברתית (לפי כישורי חיים לכיתות ג-7, עמוד 223-224). כדי לבסס גישה זו מוצע למורים לקרוא עם התלמידים את המדרש **מעשה בשני חמרים** (מדרש תנחומא, פרשת משפטים)

"שני חמרים היו מהלכין בדרך והיו שונאין זה לזה. על הדרך רבץ לאחד מהם חמורו ולא יכול היה להמשיך בדרכו. עבר החמר השני שהיה שונאו וראה שרבץ חמורו תחת משאו. תחילה המשיך בדרכו, אחר חזר לעזרתו ועזר לו לטעון את חמורו, והתחיל משיח עמו: "משוך מכאן, העלה מכאן" עד שהצליח הראשון להטעין את חמורו והעמידו חזרה. המשיכו שני החמרים בדרכם יחדיו ונכנסו לפונדק. אכלו ושתו ביחד ונתפייסו."
הצעה לפעילות:

התלמידים יקראו את המדרש ויענו על השאלות.

- א. מדוע לדעתכם החליט החמר האחד לסייע לחמר האחר?
- ב. מה רצה מחבר המדרש ללמד את הקוראים?
- ג. הסבירו את הקשר בין המדרש ובין הביטוי "כל ישראל ערבין זה לזה".

- ד. אם קרה לכם מקרה דומה או ששמעתם על מקרה דומה, ספרו אותו.
- ה. חברו למדרש כותרת שונה. נמקו את בחירתכם.
3. **מי החדש הזה?** תיאור המקרה מציב כמה סימני שאלה לגבי הילד החדש – מיהו? למה הוא לא מדבר? מה הוא חושב עלינו? מה אמרו לו עלינו? מה הוא חושב לעצמו? בפעילות זו ניתנת בחירה בין שתי אפשרויות; יש חשיבות לכך שהתלמידים יוכלו לבחור באופן עצמאי את המשימה שהם רוצים. השאלות משמשות כגירוי להמשיך את הסיפור או לכתוב סיפור. כתיבת סיפור מאפשרת לתלמידים לבנות רצף של אירועים בזמן ובמרחב, לשפר את כתיבתם ולהביע מחשבה עצמית ויצירתית, רגש, דמיון וחוויות אישיות (ראו תכנית לימודים חינוך לשוני לבית הספר היסודי, עמודים 48–51). מוצע להמליץ לתלמידים לכתוב קודם על נייר טיוטה וללמדם את החשיבות שבטיטה לפני הכתיבה המסכמת. מוצע לשתף את התלמידים בסיפורים של חבריהם, לדון בהם ולהיווכח שלסיטואציה אחת יש מגוון רעיונות ואפשר להתבונן בה מנקודות מבט שונות, על סמך ניסיון שונה ועם תחושות שונות. כך מתפתחת חשיבה רב-ממדית המונעת חשיבה חד-ממדית וגישה חד-ממדית הנובעת מנקודת מבט יחידה. לאחר הכתיבה מוצגת משימה רפלקטיבית שבה התלמידים מאזינים לסיפורי חבריהם ומעירים עליהם הערות, לפי העניין. לאחר ההאזנה התלמידים בוחנים את הסיפורים שלהם שנית, לאור ההערות שקיבלו, ומתבקשים לבחון שינויים ותוספות לסיפוריהם ולהסביר מדוע הוסיפו או שינו. באמצעות פעילות כזו התלמידים מתנסים בחשיפת הדברים שכתבו, בהאזנה ובחשיבה ביקורתית-עצמית.
4. **ילדים חדשים – מה הם מרגישים?** תיאור המקרה מציג תופעה מוכרת: אין נותנים את הדעת על כך שהחדש אינו מכיר את המקום ולכאורה שוכחים להסביר לו ולהראות לו את המקום. הסיפור מציג שאלות לגבי התנהלות הילדה החדשה והתנהלות התלמידים והמורה. קביעת כללים כבר ביום הראשון ללימודים עשויה למנוע מצבים כאלה ואחרים. חשוב לאפשר לתלמידים להתלבט בכתיבת הכללים, להשוות בין ההצעות, לבחון יתרונות וחסרונות ולהגיע להסכמה משותפת. הכללים שהתלמידים ינסחו יהיו אפקטיביים עבורם. זו גם ראשיתה של התנסות חברתית דמוקרטית. התלמידים יתנסו בפתרון בעיה ובהעלאת הצעות לקביעת כללים כדי להימנע מבעיות כאלה. הם יעלו טענות מנומקות ויסבירו את עמדתם.
5. בסיכום הפעילות מוצגת לפני התלמידים שאלה הדורשת מהם לחשוב חשיבה רפלקטיבית על האופן שבו הסיפור והפעילות שבעקבותיו משפיעים על יחסם לתלמידים חדשים. זו הזדמנות לחזק את כישורי החשיבה הרפלקטיבית שבה התלמידים משקפים את דרך החשיבה שלהם, משחזרים את ההתנהלות הלימודית, מהרהרים שוב בכלים ובאסטרטגיות הלמידה וחושבים על היבטים ועל מצבים מנקודת מבט אחרת, ואולי אף בבחינת "איך אפשר אחרת ומדוע?"
6. **הסיבות לשינויים** הן מגוונות. לעתים השינוי יוצר קושי ובעיה, וכדי להתמודד עם הקושי יש קודם כול להגדיר את הגורמים לשינוי ואת הסיבות שבגללן קשה לקבל

אותו, לחשוב מה אפשר לעשות כאשר קשה לקבל את השינוי אך אין ברירה כי זו מציאות שיש להתמודד עמה. בפעילות המוצעת הוצגו שלוש דוגמאות לשינויים הנוגעים לבני אדם. שלושתן רלוונטיות לגיל ולתוכני הלימוד. יש גורמים נוספים אך הם אינם מוצגים כאן במתכוון. התלמידים מתבקשים לתאר שינויים שחלו אצלם. זה המקום לציין שחשוב ליצור פתיחות, אולם בד בבד יש להבהיר לתלמידים מראש כי עליהם לשמור על כבודם של חבריהם לכיתה וכי אין להוציא את המידע שישמעו אל מחוץ לכיתה או להפוך אותו לנושא להקנטות. משימת הכתיבה היא אישית ועל כן אם יהיו ילדים שלא ירצו לקרוא את מה שכתבו לפני המליאה, אין לחייבם לעשות זאת ויש להבהיר זאת מראש. חשוב לשמור על כבודם ועל זכותם לפרטיות. מכאן עוברים לדיון העוסק בשאלה "האם כל שינוי הוא טוב?" לשאלה זו יש חשיבות רבה, היות שבתקופתנו השינויים רבים ומהירים ומחייבים התמודדות בלתי פוסקת, ביקורתיות מתמדת ושיקול דעת תכופים כדי להכריע לכאן או לכאן.

7. **חשיבה טיעונית:** כחלק מפיתוח החשיבה הביקורתית מוצעת בפעילות זו חשיבה טיעונית, המעלה טענות ונימוקים שונים שיבהירו לתלמידים כי אין אחדות בתפיסת השונות בין בני אדם. בטקסט מוצג הסבר על הסיבות לדעות שונות, על טעינת טענות בעד או נגד וכמובן על הצורך להביא נימוקים והסברים ואולי אף להביע דעה חדשה בעקבות הדיון. לצורך הבהרת וחיזוק הכישור-מיומנות האקדמיים האלה סורטט התרשים הבא:

הטענה – כל שינוי הוא טוב

הטענה – לא כל שינוי הוא טוב

חשיבה בוחנת לכאן ולכאן – הבעת דעה אישית מנומקת

בעקבות לימוד הפרק: מוצע לתלמידים לבחור בין שתי אפשרויות, וחשוב ללמדם לבחור מתוך שיקול דעת. מוצג תיאור מקרה ובו טענות של תלמידה חדשה בכיתה על כך שהתלמידים לא קלטו אותה. התלמידים מתבקשים לטעון את טענת הילדה ואת טענת ילדי הכיתה ולנמקן, או לשאול את התלמידה ואת התלמידים שאלות רלוונטיות.

שתי הפעילויות מחייבות את התלמידים להבהיר את מה שלמדו בפרק (על מקרה חדש) באמצעות הצגת טיעונים או שאלת שאלות מבהירות. הצגת טיעונים ושאלת שאלות הן תפקודי חשיבה גבוהים המאפשרים לבחון יכולת העברה. הן מעידות על למידה משמעותית, על הבנה ועל שימוש בכישורים שנלמדו.

כשיש ילדים שונים בכיתה (עמודים בספר 21-31)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יבינו שבכל חברה יש שונות בין החברים, ושעליהם לפתח יחס חיובי ומקבל כלפי ילדים בעלי צרכים מיוחדים וכלפי מי ששונים מהאחרים, ולשתף אותם במסגרות הכלליות;**
2. **ידונו בתופעת השונות שבין ילדים ומבוגרים ובכך שהיא נובעת מסיבות שונות, יפתחו יחס של כבוד כלפי האחרים וילמדו לשתף אותם בפעילויות שלהם;**
3. **יקראו מידע על שונות בין בני אדם (ילדים ומבוגרים) הנובעת מסיבות שונות ואת דברי ר' יהודה הנשיא (המתייחסים למתן כבוד ולדרך ארץ), יבחנו את יחסם הם לילדים שונים מהם ויציעו מה לשפר וכיצד;**
4. **יקראו תיאור מקרה (למה עזרת?!) וידונו בשאלה אם תלמידים יכולים לעזור לילדים מתקשים בכיתה, יסבירו מה מרגישים אלה שעוזרים ומה מרגישים אלה שנעזרים, ויטענו שתי טענות מנוגדות בקשר לסיוע של ילדים לתלמידים מתקשים בכיתה;**
5. **יקראו טיעונים בעד ונגד, יגבשו עמדה בנושא, וישערו מה ערכה של עזרה עבור ילדים מתקשים; "יכנסו לנעליהם" של ילדים מתקשים שחבריהם אינם מסייעים להם וישערו מה הם מרגישים;**
6. **יבררו במשפחתם מהי עמדת המבוגרים בסוגיה זו, ידווחו עליה בכיתה, ישמעו דעות שונות ויבינו שהדעות חלוקות ואין דעה אחת מוחלטת;**
7. **יקראו בדברי חז"ל (על הנתונה) ויסבירו את הביטויים, יקשרו בין דברי חז"ל לבין הנושא, ידגימו את משמעותה של גמילות חסדים ויביאו דוגמאות מניסיונם או מידע קודם;**
8. **יקראו תיאור מקרה (המדורה) וידונו בבעיות המוצגות בו, יביעו עמדה מנומקת כלפי התנהגות הדמויות בסיפור;**
9. **יבחנו את המצב בכיתתם בהקשר של דחיית ילדים בעלי צרכים מיוחדים או ילדים שהתנהגותם שונה, ישערו מה מרגישים ילדים שלא משתפים אותם בפעילויות, ויציעו דרכים לשיתוף אותם ילדים. יכירו את הביטוי "ואהבת לרעך כמוך", יסבירו אותו וימחישו אותו בכתיבה יצירתית על מצבים בחייהם, שהיו ואולי יהיו;**
10. **יחברו דיאלוגים בין הילדים מתיאור המקרה (המדורה) על מה שהם מרגישים ועל מחשבותיהם, יציגו את כתיבתם לפני חבריהם וידונו ברעיונות שהעלו.**

היסודות המארגנים של סעיף זה:

עוד: "ואהבת לרעך כמוך" – מתן יחס של כבוד לאחרים השונים ממני תוך כדי הכרה בשונות שבין בני אדם וקבלת חברים לקבוצה כחלק בלתי נפרד ממנה.
בעיה: התמודדות עם שונות בין ילדים ועם קבלת השונים למסגרת החברתית כפי שהם.
כישור ותפקודי חשיבה: טעינת טענות מנומקות והבעת דעה עצמית מוסברת.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לנתח תופעות ואירועים, לטעון טיעונים מנומקים, להתייחס לטיעונים ולהביע דעה עצמית, לשער השערה ולבחון את אמתותה, לסכם ולהכליל, לבטא בצורה יצירתית את התובנות החדשות.

שונות בין ילדים – אתגר לימודי חברתי

הגישה החינוכית-יהודית-הומניסטית מכירה בקיומה של שונות בין בני אדם בכלל ובין ילדים בפרט. גישה זו גורסת שתפקידה של מערכת החינוך הוא לאפשר לכל ילד וילדה ללמוד ולהתפתח על פי יכולותיהם ובתנאים מתאימים להם.

השונות בין התלמידים מתבטאת בתחומים שונים: בכישורים וביכולות גופניות-קוגניטיביות-חברתיות ויצירתיות, במצבים רגשיים, בתנאי סביבת הגדילה ובמשך הזמן בארץ, במגבלות גופניות, במראה החיצוני ובביטויים התנהגותיים.

השונות בין התלמידים מציבה אתגר לפני המורים והתלמידים גם יחד: קבלת השונות כחלק מהמערכת החברתית שבה אנו חיים וכחלק מלימוד בצוותא. האתגר העיקרי הוא ללמוד להכיל את הטיפוסים השונים על התנהגותם החברתית והלימודית, שהם דמותה של החברה הסובבת בזעיר אנפין.

בכיתה שבה משולבים ילדים בעלי צרכים מיוחדים ועולים חדשים שהשפה והסביבה אינן מוכרות להם, השונות בין התלמידים מקבלת ממדים נוספים: התמודדות עם השונות מציבה לפני התלמידים בעיות הבאות לידי ביטוי בחיי היום יום של הכיתה, ובעיקר בפעילות החברתית והלימודית.

ביחידת לימוד זו מוצגות סוגיות הדנות ביחס של הילדים, שלכאורה נקראים "הרגילים", לבין ילדים משולבים, ילדים שיש להם מגבלה גופנית או ילדים אינדיבידואלים בהתנהגותם. נקודת המוצא ללימוד הסוגיות האלה היא שילוב בין הרעיון לבין המציאות בחיי הכיתה, בצירוף דוגמאות אקטואליות.

חשוב לציין שיש לשמור על כבודם של ילדים משולבים בעת הדיון בסוגיות אלה ולאפשר להם להביע את הרגשתם בכיתה.

יחס של כבוד לאחרים שהם שונים ממני הוא ערך עליון בנושא כולו וביחידת לימוד זו בפרט.

1. **"למה עזרת":** תיאור המקרה (תיעוד של מקרה שקרה) נועד להציג לפני התלמידים שתי גישות להתייחסות לילדים משולבים בכיתה. **הגישה האחת** – אלה שעוזרים מועשרים בעצמם מעצם מתן העזרה, שהיא ביטוי לסולידריות חברתית. **הגישה השנייה** – הגשת עזרה לילדים מתקשים היא תפקיד המורים, ואין זה תפקיד הילדים. הדיון בשאלות האלה מתמקד בכתיבת דיאלוג טיעוני שבו התלמידים מתבקשים לבחון את הדילמה מזוויות ראייה שונות. אין ספק שזו פעולה קוגניטיבית לא פשוטה, אבל חשוב לפתח אצל התלמידים יכולת ראייה רב-כיוונית, ובייחוד כאשר דנים בשאלות חברתיות. בפעילות הלימודית התלמידים מתבקשים לבחון את הטענה של הילדה בסיפור, להביע את עמדתם, לקרוא טענות שונות בעד עזרת ילדים ונגדה ולהביע את עמדתם בסוגיה. כך הם מפתחים יכולת שימוש בכלי חשיבה שנלמד בהקשר קודם. בהקשר זה הם בוחנים טענות, מגיבים עליהן בנימוקים ומסבירים את הנימוקים. בסיום הפעילות התלמידים מתבקשים להוסיף נימוקים לאלו שנכתבו.

2. **דעות שונות:** באיורים מובעות דעות שונות של ילדים בהקשר זה. המשפטים שיכתבו התלמידים יבטאו את תפיסתם והרגשתם וחשוב לדון אתם על כך.

3. **"מאוצר המחשבה היהודית"** נועד להפגיש את התלמידים עם המאגר התרבותי-לשוני של החברה היהודית בישראל. הביטויים ופירושיהם הם מטבעות לשון, ועולמם התרבותי של התלמידים יתעשר באמצעות לימודם, הבנתם ובחינת יישומם הלכה למעשה בחיי היום יום (ראו בתכנית הלימודים **חינוך לשוני – שפה, ספרות ותרבות**, עמודים 61–65). הביטוי **"יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"** (פרקי אבות, פרק שני, ב) נכתב על ידי **ר' יהודה הנשיא**, מגדולי העם היהודי, המכונה **"רב"י** או **"רבנו הקדוש"**. רב"י היה אחד התנאים הגדולים, נשיא הסנהדרין ועורך המשנה במחצית השנייה של המאה ה-2. התלמידים מתבקשים להביא מניסיונם האישי דוגמאות הממחישות את דברי רב"י, הן לחיוב הן לשלילה. עליהם לטעון טענות בעד או נגד הגישה הגורסת שאמירת **"תודה"** ו"בבקשה" היא ביטוי לדרך ארץ בלבד. זו הזדמנות לדון בסגנון דיבור (בין חברים ובין אנשים בכלל) שיש לו השפעה על התקשורת הבין-אישית, על הרגשתו של הזולת ועל הדימוי של הדוברים.

בחמ"ד: ראו במשנת החמ"ד, עמוד 11, סעיפים 1.2 וכן א, ב, ג.

מידע קצר על **ספרות ההלכה:** עניינה בתחום המעשי-התנהגותי של קיום מצוות קיומיות על ידי היחיד והציבור. ספרות זו רלוונטית גם בימינו, אם נדע לתרגם את הכתוב בטקסטים ללשון ימינו. ספרות האגדה, שיש לה זיקה למדרשים, באה להרחיב ולפרש דמויות ואירועים היסטוריים.

המורים ייעזרו בכרך החמישי של **ספר האגדה** (שכתבו ביאליק ורביניצקי), העוסק בנושאים: אדם וצרכיו, ביתו של אדם, בין אדם לחברו, מידות ודעות, ציבור ומדינה וצורכיהם.

4. **תיאור המקרה המדורה** מציג בעיות התנהגותיות של ילדים כלפי השונים מהם – התנהגות של דחייה ואי-שיתוף באירועים. התופעה מוכרת בקבוצות רבות, והסיפור מעלה כמה שאלות. **האחת** – היחס לילדים שונים שאינם מתנהגים "כמו כולם". **השנייה** – כניעה ופחד מול "המנהיגות" הכיתתית. **השלישית** – מה מרגישים ילדים דחויים? התלמידים מתבקשים לדון בהתנהגויות השונות של הילדים בסיפור. ייתכן שיהיו תלמידים שיתנגדו לסיום הסיפור כפי שנכתב, וחשוב שהם יביעו את דעתם ויכתבו סיום שונה. יש לקיים דיון על הדעות השונות ולחשוב כיצד אפשר למנוע הישנות של מקרים דומים. כתיבת דיאלוגים בשם הדמויות בסיפור נועדה לאפשר לתלמידים "להיכנס לנעליהן", לחשוב ולהרגיש כמותן. כך התלמידים יחוו גם את הקושי שחווים ילדים דחויים וגם את רגשותיהם של אלה שמנהיגים ומסיתים לדחייה ואי-שיתוף. לאחר הכתיבה מוצע לדון בדיאלוגים ואולי אף לשחק במשחק תפקידים. כדאי לבחון באמצעות חשיבה רפלקטיבית מהן התובנות שמסיקים מהפעילות הזו. בסיום הפעילות התלמידים מתבקשים לבחון אם גם בכיתתם מתקיימים או עשויים להתקיים מצבים דומים, ומה מרגישים הילדים הדחויים. הברור הזה חשוב לראיית המצב בצורה פתוחה וגלויה, אך חשוב לשמור בדיון על כבודם של הילדים, הן הדחויים הן הדוחים, כדי שלא ייווצר מצב של "משפט שדה".

להלן פעילות מסכמת אפשרית:

פְּתִיבָה

אֱלוּ הֵייתִי בְּמָקוֹם

אַתֶּם יְכוּלִים לְשַׁנּוֹת אֶת הַסְּפּוֹר:

1. **כְּתֹבוּ מָה הֵייתֶם אוֹמְרִים בְּמָקוֹם אֶחָד מִשְּׁלֹשֶׁת הַיְלָדִים אַבִּיב, שִׁירָן אוֹ עִירִית בְּסֻפּוֹר:**

- א. **בְּמָקוֹם אַבִּיב, שְׂרָצָה לֹמֵר אֶת דְּעַתּוֹ לְעִירִית וְלִיְלָדִים אֱלוּ לֹא פָּחַד.**
- ב. **בְּמָקוֹם שִׁירָן, כְּאֲשֶׁר נֹדַע לוֹ שֶׁלֹּא הִזְמִינוּ אוֹתוֹ לְהִשְׁתַּתֵּף בְּמִדּוֹרָה.**
- ג. **בְּמָקוֹם עִירִית, שֶׁהִכִּינָה, כְּנִרְאָה, לְבִסּוֹף שִׁטְעָתָה.**

5. **בעקבות לימוד הפרק:** כאן מוצגת פעילות של העברה (טרנספר) שבה התלמידים מתבקשים לבחון התייחסויות לאנשים שונים ביישובם, לתאר את השונות שבין האנשים ואת הפתרונות הנראים לעין לבעיה זו, ולהביע דעה לגבי השאלה "האם זה מספיק?" על התלמידים לנמק את תשובתם מצד אחד ולהציע רעיונות לשינוי מצד אחר.

הזכויות שלי והזכויות של חברי לכיתה (עמודים בספר 32–41)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יכירו את מסמך "זכויות הילד" ויבינו** שחוק זכויות הילד נועד להגן על הילדים ויש לקיימו ביחס לכולם. יבחנו זכויות אחדות ויסבירו את משמעותן בחיי הכיתה ובכלל.
2. **יקראו** במסמך "חוק זכויות הילד" (יתמקדו בארבע זכויות) ו**ידגימו** מקרים ידועים להם שבהם הזכויות מופרות ומקרים שבהם הזכויות נשמרות;
3. **יקראו** הסבר על חוקים שחוקקו חברי בית המחוקקים (הכנסת), אשר נועדו להגן על ילדים ולדאוג לרווחתם, **יבחנו** את החוקים ב"חוק זכויות הילד", **יסבירו** אילו זכויות הן באחריות בני המשפחה ואילו זכויות הן באחריות בית הספר ו**ינמקו** דעתם בנושא;
4. **יקראו** את חוק "שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים", **יתייחסו** לטענה שלילדים קשה לשמור על זכויות של ילדים אחרים, **יטענו** טענות מנומקות בעד השילוב וטענות מנומקות נגד השילוב, ו**יביעו** עמדה מנומקת;
5. **יתארו** מצבים שבהם שומרים בבית הספר על זכויות הילד ו**יציעו** דרכים שבהן ילדים יכולים לשמור על הזכויות של ילדים אחרים, **יישמו** בחיי היום יום את ערכי כבוד האדם וזכויות הילד בבחינת הלכה למעשה ו**ידווחו** על הצלחותיהם;
6. **יקראו** את "הזכות להבעה עצמאית" בחוק זכויות הילד, **ידגימו** ו**יתארו** מצבים שבהם נשמרה זכות זו במהלך שיחה גם כאשר היו מתנגדים לדברים הנאמרים;
7. **יביעו** דעה לגבי מצבים שבהם הדוברים מעליבים או מקללים בשם הזכות להבעה דעה עצמית, **יספרו** על מצב שבו הבעת דעה פגעה בהם או באחרים ו**יסבירו** מדוע היתה כאן פגיעה;
8. **יבחנו** היגדים שבהם הזכות להבעה עצמאית מכבדת את הזולת והיגדים שבהם הזכות אינה מכבדת את הזולת, ו**יחברו** היגדים משני הסוגים;
9. **יקראו** ביטויים מאוצר המחשבה היהודית ואת הסיפור-משל (חלב הלבאיאה), **ינתחו** אותם ו**יסבירו** את הנמשל בסיפור, את ההשלכות השונות ואת הקשר שלהם לזכות להבעה עצמית.

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים של סעיף זה:

ערך ומושג: זכויות האדם והאזרח וזכויות הילד הן הערכים המרכזיים בחברה דמוקרטית והומניסטית.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: להסביר ולהדגים, לטעון טענות, לנמק אותן ולהביע דעה עצמית מנומקת, להכליל ולהעביר ידע ממקרה אחד למקרה אחר.

המושגים הערכיים **זכויות אדם** ו**זכויות הילד** הם הבסיס ללימוד ולהתנהגות אזרחית-חברתית בהווה ובעתיד. תכנית הלימודים מדגישה את הצורך והחשיבות שיש בהבהרת ובהפנמת המשמעות של השמירה על הזכויות – שלי ושל זולתי – בחיי היום יום. "השיפוט המוסרי הוא בסיס ללימוד ולהבהרת ערכים דמוקרטיים. חשוב לפתח הבנה והתייחסות נורמטיבית לגבי המושגים **בסדר ולא בסדר** ולגבי תחושות של זיהוי עוולות, צדק ואי צדק." (מתוך תכנית הלימודים, תרומת האזרחות, מולדת, חברה ואזרחות, עמ' 54);

"התייחסות שוויונית לזכויות של פרטים ושל קבוצות בבחינת 'מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך'; להתנהגות שאינה שומרת על כללים שוויוניים, כגון מגדר, מוגבלויות, מיעוט" (שם, עמוד 55).

זכויות הילד הוא מסמך שעל התלמידים להכיר, להבין וליישם בהתנהגותם היום יומית. נושא חשוב זה נלמד במסגרת לימודי מולדת חברה ואזרחות בכל השכבות. **בכיתות ב הוא נלמד במסגרת המשפחה**, אז מתחילים להניח את היסודות להבנה המתרחבת וגדלה של זכויות האדם וזכויות הילד.

בכיתה ג הלימוד מתמקד בזכויות הילד הקשורות לבית הספר – חוק חינוך חובה, שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים וזכויות כמו הבעת דעה, רגשות וחוויות. מטרת המשימות היא להביא למודעות התלמידים את הצורך להיות רגישים ולהביא בחשבון את הזולת גם כשהדבר "לא נוח" ו"לא מתאים". ילדים רבים נפגעים מחבריהם במצבים מקריים/בסיטואציות מקריות ולא מכוונות. לפיכך חשוב ליצור תרבות המאופיינת בהתחשבות בזולת ובעיקר בילדים בעלי צרכים מיוחדים, בילדים שונים כמו עולים חדשים, בילדים נכים וכדומה. חשוב שהתלמידים יבינו את הקשר שבין לשון הזכות ובין התנהגותם במצבים שונים.

טעות רווחת בחברה ובעיקר בחברת ילדים היא יצירת קשר הדוק בין **זכויות וחובות**. **זכויות וחובות דמוקרטיות** – כאשר יש זכות כלשהי לאדם כלשהו או לציבור אנשים, מוטלת על האחרים החובה לעשות דבר מה או להימנע מלעשות דבר מה. דוגמה: הזכות לתנועה חופשית. על כל אדם מוטלת החובה לשמור על זכות זו ולא לחסום נתיבי תנועה. גם על המדינה מוטל לשמור על חופש התנועה של כל בני האדם החיים בה. **כל אדם חייב להתחשב בזולתו.**

חשוב להבחין בין **זכויות טבעיות**, שהאדם נולד אתן, ובין **זכויות אזרחיות וחברתיות**. הזכויות הטבעיות הן הזכות לחיים ולשלמות הגוף, הזכות לכבוד, הזכות להבעת דעה עצמית, הזכות לפרטיות, הזכות לחירות והזכות לביטוי חופשי. החובה היחידה ביחס אליהן

היא לשמור עליהן; כל אחד צריך לשמור על זכויותיהם הטבעיות של האחרים והמדינה צריכה לשמור על הזכויות של תושביה ואזרחיה. **זכויות אזרחיות וחברתיות** הן זכויות שהחברה מחוקקת ומולן עומדות חובות. לדוגמה, הזכות לחינוך שבעטיה נחקק חוק חינוך חובה. זכות חוק זה מטילה על המבוגרים את האחריות לחינוך ילדיהם. זכויות האזרח הן זכויות בסיסיות וחיוניות לחיים אנושיים והמדינה חייבת לכבד אותן ולהגן עליהן.

בזכויות האזרח נכללות כמובן גם הזכויות הטבעיות וכן הזכות לשוויון, הזכות לביטחון, הזכות לשלמות הגוף ועוד זכויות רבות אחרות.

חוק חינוך חובה הוא אחד הראשונים שנתקבלו לאחר הקמת המדינה (תש"ט, 1949). החברה קבעה את חובת החינוך על פי התפיסה שהאזרחים צריכים לרכוש חינוך והשכלה, מיומנויות, ידע וערכים כדי שהחברה תהיה מצד אחד מגובשת סביב ערכים משותפים, ומצד אחר תאפשר לפרטים להתפתח וליצור לעצמם חיים של יצירה ושל קידום מקצועי מושכל.

כדי להבין את המשמעות של מתן זכויות לילדים יובאו לפני התלמידים קטעים מתוך **חוק זכויות הילד**. חוק זה נחקק בישראל ובמדינות רבות אחרות, בעולם ובא"ם, וכיום יש ארגונים המופקדים על שמירתו ועל איתור מקומות שבהם זכויות של ילדים מופרות ואינן נשמרות.

מוצע לקרוא את המסמך עם התלמידים ולהבהיר סוגיות וביטויים תוך כדי הבאת דוגמאות רבות מהמציאות הסובבת אותנו.

מוצע להביא דיווחים מכלי התקשורת (עיתונים, רדיו וטלוויזיה) על מקרים שבהם הופרו זכויות של ילדים, ולעומתם להביא דיווחים על מקרים שבהם **כובדו** זכויות הילד.

חשוב לשוחח עם הילדים על מצבים שבהם חבריהם או הם עצמם **לא כיבדו** את הזכויות של זולתם, או שהזכות שלהם נפגעה. ייתכן שתלמידים יתארו מקרים של פגיעה גופנית או של הפרה חמורה אחרת של זכויותיהם. במקרים אלה יש לבדוק היטב את דבריהם ולהתייעץ עם **יועצת בית הספר**. אם יתברר שהדברים אמינים וייחשף מקרה של פגיעה משמעותית – על המורים לדווח על כך לגורמים המתאימים. זאת תוך כדי הקפדה על כלל היסוד **שמירת סודיות ופרטיות**.

חשוב לזכור שלימוד זה הוא בעל חשיבות רבה בהתפתחות הבוגרות ביחס **למותר ואסור**, **ראוי ולא ראוי**, **לשיפוט מוסרי וליחסים הוגנים במשפחה**, **בין חברים** ובכל מסגרת חברתית אחרת.

עם זאת, יש להיזהר מזילות המושג "זכותי". ילדים נוטים לומר "זכותי" על כל דבר שנפשם חפצה בו. מובן שלא לכך הכוונה.

עם הזכויות שחשוב לטפל בהן ולעסוק בהן נמנות הזכויות של כבוד האדם, שוויון הזדמנויות מגדרי ושוויון הזדמנויות לבעלי מוגבלויות ובני מיעוטים שונים (כמו עולים חדשים, עובדים זרים, ערבים).

כאמור, לצד החובה לקיים את הזכויות ולהגן עליהן יש חובות שהן חלק מהערכים ומהכללים במשפחה, בכיתה, בבית הספר, ביישוב, במדינה ובמסגרות חיים שונות.

הארות לחומר הלימוד בספר

היחידה נפתחת בבירור בעקבות ידע קודם הנוגע למסמך זכויות הילד. חשוב לברר מה ידוע לתלמידים, משום שלעתים נראה שהתלמידים מודעים למושג, אולם בפועל יש להם תפיסה מוטעית (מיסקונספציה) בהבנת הדברים. בדיון יובהר על מה הידע מתבסס. כמובן, יש לזכור שבכיתה ב כבר היתה התחלה של למידת הנושא, ועל כן רצוי להרחיב ולהבהיר מושגים וערכים חדשים.

חוק זכויות הילד שנחקק על ידי חברי הכנסת מאפשר להסביר לתלמידים מהו בית המחוקקים ומדוע הוא מחוקק חוקים שונים, ומכאן להגיע לשאלה מדוע נחקק חוק זכויות הילד, הכולל גם חוק שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים. חוק זה מרחיב את הנלמד ביחידה הקודמת, שבה דנו בשילוב. ביחידה זו הדברים מקבלים משמעות פורמלית-חוקית שמעבר למקום האישי של רצון טוב ורחמים.

הזכות להבעה דעה – לחופש הביטוי יש שתי משמעויות: 1. זכותו של הפרט להתבטא כרצונו מבלי שיוגבל על ידי אנשים אחרים או רשויות המדינה. 2. נוסף לכך, זכותו של הציבור לקבל מידע ולשמוע דעות שונות.

עקרונות אלו חלים גם על תוכן הביטוי וגם על הצורה והאופן שבהם התוכן נמסר, ובייחוד בכלי התקשורת השונים.*

ביחידת לימוד זו המיקוד הוא על הבעת דעה בשיח בין ילדים. לעתים קרובות קורה שבעת דיון, שיחה או החלפת דעות, הזכות להבעת דעה אינה נשמרת כראוי: בעלי דעה שונה מתבטאים בצורה עולבת, הפוגעת ברגשות של בני שיחם ויוצרת אי-הבנות בקשר ליישומה הלכה למעשה של הזכות הזו, שכה חיונית לפרט ולכלל.

מטרת היחידה היא לדון בסוגיה זו וללמוד לנהל שיח מכבד למרות ניגודי דעות ואי-הסכמות בין המתדיינים. מוצע למורים להרחיב נושא זה ולתרגל שיח מכבד לעומת שיח עולב ופוגע באמצעות משחק תפקידים או הדגמות שונות. סוגיה נוספת היא אופן הדיבור כלפי אנשים מוגבלים, מיעוטים ואחרים שהם שונים מאתנו.

רשימת ההיגדים מציגה דוגמאות של הבעת דעה שמכבדת את האחרים לעומת הבעת דעה שפוגעת בהם.

בחמ"ד: יש להתייחס לחיוב ההלכתי "**לשון הרע**". המקור איסור לשון הרע הוא בספר ויקרא יט טז: "לא תלך רכיל בעמך". בנוסף, ניתן להרחיב את הדיון בחיוב ההלכתי: "לשון נקייה". בדברי חז"ל מובאות אזהרות רבות שלא ינבל אדם את פיו ומופיעים על כך גם עונשים חמורים כמו גם על לשון הרע.

הסיפור משל חלב הלביאה מאת ח"נ ביאליק, שבסיסו הוא "החיים והמוות בידי הלשון", ממחיש יפה מאוד את הקשר שבין חשיבה ובין דיבור ללא בקרה עצמית. מוצע לקרוא את הסיפור עם התלמידים ולהביא דוגמאות מחיי היום יום לאירועים שבהם דיבור גרם לנזק או לבעיה ביחסים בין בני אדם.

* שניידר חני, עיונים בזכויות האזרח, **חופש הביטוי** (האגודה לזכויות האזרח בישראל, ירושלים, 1988).

להעשרה מוצע להציג לפני התלמידים את השיר של אסתר קל "לקום בבוקר" ולשוחח על הבקשה הקטנה והלגיטימית של כל אחד ואחת: אווירה שבה מכבדים את הזכויות ושומרים עליהן.

לְקוּם בְּבֹקֶר / אֶסְתֵּר קֵל

אֲנִי רוֹצֵה לְקוּם בְּבֹקֶר וְלֹא לְפַחַד
שֶׁיִדְחֶפוּ אוֹתִי,
שֶׁיִשְׁפִּילוּ אוֹתִי,
שֶׁיִלְעֲגוּ לִי.

אֲנִי רוֹצֵה לְקוּם בְּבֹקֶר וְלִדְעַת
שֶׁיִקְשִׁיבוּ לִי, שֶׁיִתְחַשְּׁבוּ בִּי,
שֶׁיֶאֱמִינוּ בִּי.

אֲנִי רוֹצֵה לְקוּם בְּבֹקֶר וְלִדְעַת
שֶׁכָּל הָאֲנָשִׁים הֵם אַחִים שְׁלִי.
אֲנִי רוֹצֵה לְקוּם בְּבֹקֶר בְּשִׂמְחָה.

(מתוך: בית המרקחת הפרטי שלי, הוצאת ליון-אפשטיין מודן)

בעקבות לימוד הפרק: בסיכום יחידת הלימוד ובחינת הבנתם של הדברים אמורים התלמידים לחבר זכות לתלמידי בית הספר ולציין מהי החובה ליישומה ולאכיפתה. עליהם לציין מהו המידע הנדרש לשם כך ולהציע דרכים לבחינת היישום. השאלה לגבי המידע הנדרש חשובה כדי להבהיר שיש לבחון כל דבר לגופו, על בסיס מידע, ולא להציע ולקבל הצעות שאין להן ביסוס.

יש בעיות? נמצא פתרונות (עמודים בספר 42–58)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יזהו תופעות של התנהגות אלימה בין חברי הכיתה ובבית הספר, יסיקו שהתנהגות אלימה פוגעת בשני הצדדים – הן בנפגעים הן בפוגעים, יבחנו אפשרויות שונות לפתרון בעיות ללא התנהגות אלימה ויישמו אותן;
2. יקראו תיאור מקרה (מהומה בכיתה) על התנהגות אלימה שמקורה באי-הבנות, ינתחו את הסיבות והמהלכים שיצרו את הבעיות, ינתחו את הצעדים שנקטו ויציעו פתרונות חלופיים לבעיה;

3. **ינתחו** את האירועים המובאים בסיפור בכלים של חשיבה ביקורתית או לחלופין באמצעות חשיבה יצירתית-רוחבית מזוויות ראייה שונות;
4. **יקראו** מידע על צורות שונות להתנהגות אלימה, **ידגימו** צורות אלה באמצעות מקרים שאירעו בכיתה או בין חברים ואשר בהם נפתרה בעיה בהתנהגות אלימה, ינקטו עמדה מנומקת לגבי התנהגות אלימה ו**ידונו** באמצעים למציאת פתרון ללא אלימות;
5. **יבחנו** מה בין דיווח ופנייה לעזרה במצב של התנהגות אלימה לבין הלשנה, ו**ידגימו** את ההבדלים באמצעות מקרים המוכרים להם;
6. **יביעו עצמם בכתיבת** סיפור על התנהגות אלימה על פי הנחיות לכתיבת סיפור, **יציגו** את התוצר לפני חבריהם ו**יסיקו שיש** זוויות ראייה שונות להתבוננות באותה תופעה;
7. **יקראו** תיאור מקרה שדן בלחץ קבוצתי הגורם להתנהגות שלילית, **יאתרו מידע רלוונטי**, **יביעו דעה** לגבי התנהגות הדמויות ו**ידונו** במקרה דומה שאירע בחברתם;
8. **יערכו** תצפית מכוונת בכיתה ובמרחב בית הספר ו**יזהו** התנהגויות אלימות והתנהגויות מונעות אלימות, יגדירו את סוג האלימות, **יציינו** מי הנפגעים ומי הפוגעים, **ידווחו** על המקרה ותוצאותיו, ו**ישערו** מהם הנזקים שנגרמו לשני הצדדים ולחברה;
9. **ידונו** בדרכים לפתרון בעיות ללא אלימות, **יציגו** דרכים לשכנע את חבריהם להימנע מהתנהגויות אלימות, ו**ינסחו** טיעונים מנומקים ומשכנעים;
10. **יקראו** היגדים המכילים תיאורי אלימות, **ימינו** אותם לסוגים שונים ו**יציגו** דרכים לנהוג אחרת במצבים המתוארים; **יבחנו בחשיבה רפלקטיבית** את כתיבתם ואת האופן שבו חשבו כדי להגיע לפתרון;
11. **יקראו** מידע על הנזק הנגרם מאלימות, **יביעו** דעתם על כך ו**יביאו דוגמאות** לנזקים כאלה מחייהם בכיתה, **ידונו** בדוגמאות בביקורתיות ו**יציגו** דרכים לנהוג אחרת. **בחמ"ד**: יקראו מתוך מקורות היהדות (כמו פרקי אבות) טקסטים רלוונטיים המתמודדים עם תופעת האלימות בין ילדים או מבוגרים, **יסבירו** כיצד מציעים המקורות להתמודד עם סוגיית האלימות במקורות ו**יאמצו** דרך זו להתנהגותם בחיי היום יום, **יציגו** על הקושי באימוץ הדרך המוצעת בפרקי אבות ו**יצינו** את הסיפוק שבהתגברות על הקושי;
12. **יקראו** ידיעה עיתונאית על מקרה שבו נערים התעללו לשם שעשוע בילד קטן, **יתארו** את הרגשתם כלפי המקרה, **יביעו עמדה** מנומקת בעל־פה ובכתב לגבי תופעת האלימות, **יעריכו** את התנהגות הילד שברח ואת התנהגות הילדים שלא התערבו ולא ניסו למנוע את ההתעללות, **ידמו** לעצמם שהם היו נוכחים באירוע (בתפקידים שונים) ו**ישערו** איך היו הם מתנהגים;
13. **יביעו** עצמם בכתיבה יצירתית במכתבים ששלח הילד הנפגע אל הנערים או להפך – במכתבים ששלחו הנערים אל הילד הנפגע, **יציגו** לפני חבריהם את התוצרים ו**ידונו** בזוויות הראייה השונות שבהן אפשר להסתכל על המקרה.
14. **יבינו** שהתנהגות אלימה היא ביטוי לרגשות קשים, **יתארו** מצבים שבהם הצליחו להתגבר על כעס או על עלבון מבלי לנהוג באלימות ו**יסבירו** מה היתה הרגשתם, **ילמדו** לפתור סכסוך בהידברות ולא באלימות.

היסודות המארגנים של סעיף זה:
ערך: שמירה על כבוד האדם ועל זכויות האדם.
בעיה: התנהגות אלימה כדרך לפתרון בעיות.
כישור: פתרון בעיות ללא אלימות.
מושגים: אלימות, לחץ חברתי.
עיקרון: קביעת תקנון וכללים ברורים ושקופים.
מיומנויות: תצפית ואיסוף מידע על התנהגויות של תלמידים בכיתה, דיווח.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לזהות, לנתח סיבות, להסביר תוצאות, להסיק מסקנות, להציע פתרונות מנומקים, לבחון את ההצעה בחשיבה רפלקטיבית, להעריך ולשפוט, להביע עמדה מנומקת.

הארות לחומר הלימוד בספר

היחידה נפתחת בתיאור מקרה (מהומה בכיתה) שבו תלמידים פתרו בעיה ביניהם באמצעות התנהגויות אלימות. הסיפור מאפשר לתלמידים לדון בתופעה מוכרת ושכיחה, לנתח את הגורמים לאירוע ולנקוט עמדה ביחס להתנהגותן של הדמויות בסיפור. את הדיון על פתרון בעיה באמצעים אלימים, כפי שהוא מוצג בסיפור, אפשר לקיים על פי שתי גישות:

האחת היא גישה המכוונת לחשיבה ביקורתית, השנייה היא גישה המכוונת לחשיבה יצירתית – רוחבית (לטרלית), על פי "הכובעים" שפיתח א. דה בוננו.* שתי הגישות מאפשרות להתמודד עם חומר הלימודים באמצעות כישורי חשיבה נוספים ושונים (אם כי גם משלימים ומעשירים זה את זה), ובעיקר הן חושפות את התלמידים למגוון של אסטרטגיות למידה. כמו כן, המורים יאפשרו התחשבות בסגנונות למידה שונים, בגיוון הלימוד ובהצגת הדברים מזוויות ראייה שונות.

על פי הגישה המציעה חשיבה ביקורתית, התלמידים ינתחו את הסיפור בכלים שבאמצעותם יוכלו להציג את העובדות. הם ישאלו שאלות הבהרה לגבי הילדים בסיפור מה קרה? ויתמקדו בזיהוי הבעיה. למשל, האם איתן החזיר את העיפרון? האם עמית חיפש בתיק? מי משניהם משקר ומי דובר אמת?

* א' דה בוננו, יצירתיות רצינית – שימוש בחשיבה לטרלית ליצירת רעיונות (ירושלים, משרד החינוך, האגף לתכניות לימודים, מכון ברנקו וייס לטיפוח החשיבה, 1995).

התלמידים יתמקדו **בדעות ובהיגדים** שנאמרו, יבהירו את עמדותיהם ורגשותיהם של הניצים ואת תגובותיהם זה כלפי זה. למשל, מי אמר מה? כיצד התבטא? מה בדברים שאמר הרגיז את איתן/עמית? האם הדברים הם עובדות, דעות, רגשות?
בשלב הבא התלמידים יעלו **טענות מנומקות בעד וטענות מנומקות נגד** ההתנהגות של שני התלמידים ויצגו את הדברים במליאת הכיתה.
לאחר ניתוח הדברים ועל בסיסו יוסקו **מסקנות** ויוצעו חלופות לפתרון הבעיה בדרך אחרת.

יש אפשרות לשחק **במשחק תפקידים**: שני ילדים יגלמו את איתן ועמית, כמה ילדים אחרים יהיו חבר שופטים ושאר ילדי הכיתה יצפו במתרחש ויבחנו את התנהלות הדיון. לאחר שלב השאלות השופטים יציעו הצעות יעילות ומעשיות. גם הצופים יוכלו לשאול שאלות ולהציע חלופות.

כמה מילים על חשיבה ביקורתית על פי רוברט אניס*

בחשיבה ביקורתית שואלים שאלות לבירור ולהבהרה, מבחינים בין דעות, עובדות ורגשות, דנים בנושא ללא דעות קדומות ומוצקות ובפתיחות כלפי זוויות ראייה מגוונות והיבטים שונים, מחפשים רמת דיוק גבוהה כאשר הראיות אינן מספקות, משהים את השיפוט עד שהאירוע נבחן מכל היבטיו, מסיקים מסקנות ומציעים חלופות שונות לפתרון הבעיות, ובוחנים את יעילותן ואת מעשיותן.

בגישה המציעה חשיבה יצירתית (כובעי החשיבה) על פי דה בונו,** הכיתה תתחלק לקבוצות של שישה. התלמידים בקבוצה יבחרו בכובעי החשיבה השונים וידונו באירועים המתרחשים בסיפור מנקודות מבט שונות, על פי תכונות הכובע שהם חובשים. מובן שיש להבהיר מהן התכונות של כל אחד מכובעי החשיבה. כדי להקל על התלמידים, רצוי לכתוב על כל כובע את התכונות המאפיינות אותו.

אפשר גם לשחק משחק תפקידים: שישה שופטים יישבו מול שני תלמידים (שיגלמו את איתן ועמית) ושאלו אותם שאלות על פי תכונות הכובעים שלהם. כך יתקבל בדיון מגוון של זוויות ראייה.

בסיכום הפעילות (חשיבה ביקורתית או חשיבה יצירתית רצינית) מוצע לכוון לדיון רפלקטיבי שבו יביעו התלמידים את הרגשתם בתפקידים השונים, את האופן שבו ההתנסות סייעה להם להבין מצבים מסוג זה וכדומה. להצעה לרפלקסיה היעזרו ב"כישורי חיים" – מתווה לתכנון ולהפעלת תכנית בית ספרית, עמודים 104–105.***

* אניס רוברט, "טקסונומיה של נטיות ויכולות של חשיבה ביקורתית", בתוך: הרפז (עורך), *חינוך לחשיבה ביקורתית*, ערך ותרגום הרפז יורם (ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית, משרד החינוך, התרבות והספורט, האגף לתכניות לימודים, מכון ברנקו וייס לטיפוח החשיבה, ירושלים, תשנ"ו). ראו עמודים 54–74. יש גישות ותיאורים שונות, כאן יש התייחסות רק לגישה אחת הנ"ל.

** דה בונו, שם, עמ' 83–93.

*** **כישורי חיים** – מתווה לתכנון ולהפעלת תכנית בית ספרית (ירושלים, משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף שפ"י, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, התשכ"ז).

כמה מילים על חשיבה יצירתית רצינית

אסטרטגיית כובעי החשיבה מאפשרת לכל אחד מהמשתתפים בדיון להתייחס לבעיה ולאירוע מנקודת מבט שונה. היא מאפשרת להימנע מוויכוח שבו מתנצחים ולעתים מתבצרים בעמדות, ובעיקר מתרגזים תוך כדי מאבק על הניצחון. גישת הכובעים מאפשרת להגיע לדיון פורה ויצירתי, לבחון אפשרויות חשיבה שונות ואחרות ולערוך חקירה משותפת.

חובשי הכובעים

כובע לבן – מתמקדים במידע ובנתונים רבים ומבססים עליהם את חשיבתם;
כובע אדום – מתמקדים ברגש, בתחושות ובאינטואיציות;
כובע שחור – זהירים ומזהירים, ביקורתיים ושיפוטיים, מעמידים את הדברים בצורה דיכוטומית – שלילית לעומת חיובית;
כובע צהוב – רואים את הדברים בצורה חיובית, הגיונית ואופטימית, מחפשים יתרונות ותועלת;
כובע ירוק – בעלי חשיבה יצירתית, ממצאים רעיונות חדשים וחלופות, מעלים השערות ואפשרויות נוספות;
כובע כחול – מתבוננים במבט כולל, מבקרים ומכלילים, מסכמים ומסיקים מסקנות, מחליטים ומביעים דעה על החשיבה שהתקיימה (חשיבה רפלקטיבית ומטה-קוגניציה).

התנהגויות אלימות: הטקסט מציג צורות שונות של התנהגות אלימה, שכל אחת מהן קשה, פוגעת וגורמת נזק לנפגעים ולפוגעים. חשוב להבהיר לתלמידים שכאשר נוהגים באלימות שני הצדדים נפגעים, כל אחד בעצמה שונה. מוצע לדון בצורות השונות של האלימות (אלימות מילולית, אלימות כלפי רכוש, אלימות כלפי בעלי-חיים) ולבחון את ההשלכות השונות שיש להן.

סוגיית הדיווח על אירוע אלים מעלה לעתים את ההסתייגות שמא דיווח כמוהו כהלשנה. חשוב לדון בשאלה אם דיווח על אירוע אלים הוא הלשנה או נועד למניעה ולהגשת עזרה. חשוב להסביר לתלמידים שבמקרים של אלימות יש להזעיק עזרה של מבוגרים כדי למנוע הסלמה של המצב. כאן המקום להיעזר ביועצת בית הספר ולפעול במסגרת כישורי חיים ליצירת מיטביות והתערבות במצבי לחץ ואלימות. אפשר להיעזר בתכנית כישורי חיים – מתווה לתכנית בית ספרית, * עמודים 83-90.

התצפית בכיתה ובבית הספר ("עין קטנה מביטה... אוזן קטנה שומעת...") ** על התנהגויות מונעות אלימות לעומת התנהגויות אלימות כפתרון לבעיה נועדה לאפשר לתלמידים לבחון את התופעה בצורה ישירה, ללמוד אותה ולדווח על האירועים ועל ההתנהגויות. חשוב לציין שהתצפית והדיווח הם כלי לבחינת התופעה בצורה ישירה ואין זו הלשנה. התלמידים יתארו את האירועים שכללו התנהגויות אלימות ויתארו מצבים שבהם היתה התנהגות

* כישורי חיים – מתווה לתכנון ולהפעלת תכנית בית ספרית, לגן ולכיתות א-ב, (משרד החינוך, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, התש"ז, 2007).
** הפסקה לקוחה ממשחק ילדים.

שמנעה אלימות. הדיווחים שלאחר התצפיות חשובים: הם מהווים בסיס לדיון בעובדות ולהסקת מסקנות לגבי פעילות למניעת אלימות, ולא רק תיאורטית אלא גם קונקרטי. הנזק שבהתנהגות אלימה פוגע בשני הצדדים, על כן חשוב לדון בהשלכות שיש להתנהגות האלימה על רגשותיהם ומעשיהם של הנפגעים ושל הפוגעים לטווח הקרוב ולטווח הרחוק. **לאלימות מילולית** יש היבט נפשי ותעמולתי. הנזק נגרם הוא לטווח ארוך. מוצע לקרוא עם התלמידים את סיפור המשל **חלב הלב** של ח.נ. ביאליק (מתוך **ספר האגדה**) ולדון בהשלכות של דיבור מעליב ופוגע. מוצע להיעזר בפעילות שבספר **כישורי חיים לכיתות ג-7**, עמודים 355-388.

למורים בחמ"ד: תורת ישראל מקפידה מאוד בכבודו של כל אדם שנברא בצלם אלוקים. לפיכך נכתבו חוקים, הלכות וכללים, מדרשים ופסיקות במכלול הספרות היהודית. ההלכות מבהירות היטב שהתנהגות אלימה פוגעת באדם הפוגע ובזולת הן פגיעה פיזית הן נפשית וגורמת להם לנזק מצטבר שלעתיים קשה לתקן. על כך נאמר: **"המגביה ידו על חברו אף על פי שלא הכהו – נקרא רשע"** (סנהדרין נח עב). כך גם לגבי אלימות מילולית: **"המלבין פני חברו ברבים – כאילו שפך דמו"** (רמב"ם הלכות דעות ו ח). וכן: **"כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע"** (תענית ז עב). גם עם אלימות נגד רכוש מחמירים וכן עם ביטויי כעס ורוגז שגורמים להרס הרכוש. על כך אומרים חז"ל: **"המשבר כליו בחמתו – כעובד עבודה זרה"** (שבת קה עב). הם מתייחסים בביקורת ובחומרה רבה לביטויי כעס, משום שהמשתמש בהם מאבד שליטה עצמית ונוהג בחוסר שיקול דעת, אינו מתחשב בסביבתו ובזולת ואינו חושב לטווח רחוק. חז"ל אמרו על כך: **"כל הכועס משכח (שוכח) תלמודו ומוסיף טיפשות"** (נדרים כב עב).

החלופות להתמודדות עם התנהגויות אלימות מתבססות על אמונה בה' וקיום דיאלוג בין התלמידים. הן כוללות לימוד מגוון של חלופות להתנהגות אלימה ומתן חיזוקים להתנהגויות מונעות אלימות, תרגול חשיבה מטרימה שמשמעותה לימוד שליטה עצמית וראיית הנולד בבחינת **"סוף מעשה במחשבה תחילה"** וכן תרגול חשיבה שלאחר מעשה (רפלקסיה), בבחינת **"איזהו גיבור הכובש את יצרו"** (אבות ד א) ו**"טוב ארך אפיים מגיבור ומושל ברוחו – מלוכד עיר"** (משלי טז לב).

הדיון בביטויים ובדברי חז"ל יתרום להעשרת הידע והבנת הדברים ולחיבור ההימנעות מאלימות למקורות היהדות, המציגים תפיסה ברורה מאוד לגבי התנהגות אלימה ומניעתה.

המדרש **"המבייש שהתבייש"** (על פי **תלמוד בבלי**, מסכת תענית כ) דן בפגיעתו של ר' אלעזר באדם שמראה פניו מכוער. הדיון יתמקד בדרכי התנהגות עם אדם שונה; העלבתו לעומת מתן כבוד לו, בקשת מחילה לאור ההבנה שההתנהגות לא היתה ראויה אלא עולבת ולא מכבדת. התלמידים יסבירו את אמרת חז"ל **"המלבין פני חברו כאילו שפך דמים"** ויספרו על מקרה המתייחס לביטוי.

להלן שאלות לתיהלוך הטקסט, כדי להבהיר ולסייע בהבנתו:

1. כיצד העליב ר' אלעזר את האיש שברכו?
2. האיש ענה תשובה חכמה. האם אתם מסכימים שהתשובה חכמה?
3. מה עשה ר' אלעזר כשהבין שחטא?
4. כיצד השיב האיש לר' אלעזר על העלבון שעלב בו?
5. כיצד מכנה האיש הנעלב את הקדוש ברוך הוא?
6. כיצד נימקו אנשי העיר את בקשתם לסלוח לר' אלעזר?
7. לאיזו מסקנה הגיע ר' אלעזר?

עוד מדרש שניתן לשלבו בשיעור: "שאלו תלמידיו את ר' נחוניה בן הקנה: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא התכבדתי בקלון חברי" (תלמוד בבלי, מסכת מגילה כה עא). המורים יציגו שאלות למחשבה ולדיון. דוגמאות: ר' נחוניה התבסס על "גדול כיבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה" (תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף יט עב).

1. לאיזה עיקרון מוסרי התייחס ר' נחוניה בדבריו?
2. מה הקשר בין סיפור "המדורה" (בספר) ובין המדרש הזה ובין המדרש "המכוער"? הסבירו את הקשר.
3. מה אתם יכולים ללמוד משני המדרשים על עצמכם ועל התנהגותכם כלפי הזולת?
4. הביאו דוגמה למקרה שבו עלבו בחבר/ה והייתם נוכחים. מה הרגשתם? כיצד פעלתם? הסבירו את דבריכם.

הידיעה העיתונאית מציגה תופעה של התעללות לשם שעשוע מצד אחד ושל עמידה פסיבית מנגד מצד אחר. שתי התופעות חמורות ויש לדון בהן ולהוקיע את שתיהן. כאן המקום לשלב קריאה ביקורתית, להבחין בין ידיעה עובדתית ובין דעה ולבחון את הכותרות ואת המשפטים והמילים המודגשים (היעזרו בתכנית הלימודים חינוך לשוני, עמודים 54-55, והישגים נדרשים 5, 6, עמודים 86-89). בפעילות המוצעת בספר התלמידים יטענו טיעונים וידונו בהתנהגות הנערים – אלה שנטלו חלק בהתעללות ואלה שלא עצרו אותה. כמו כן הם ידונו בהתנהגות הילד שברח. פעילות נוספת שמוצעת היא לכתוב לנערים מכתב מהילד שנפגע ולהפך, לכתוב לילד הנפגע מכתב מהנערים. הכתיבה מאפשרת לבחון את הדברים מזוויות ראייה שונות. חשוב לדון בכיתה בסוגיה של אי-התערבות ולהגיע להבנה שאי-התערבות לשם מניעה והימנעות מקריאה לעזרה כמוהן כשותפות לדבר עבירה.

"בדיחה" מצחיקה? מעוררת את השאלה "האם שמירה על כללי התנהגות ללא אלימות רלוונטית רק במקום שבו יש כללים ברורים או האם היא אמורה להיות חלק מפתרון בעיות ללא אלימות בכל מקום ובכל זמן?" אמנם נבחרה הסוגה "הלצה", אולם המסר שמאחוריה רציני.

דוגמה נוספת לאלימות מילולית ולהשפעת לחץ חברתי: המורים ישקלו אם להביא דוגמה זו לכיתתם. אם בכיתה אין תופעה דומה, יש לשקול היטב הצגת המקרה. **תיאור המקרה** אני חנון מציג סוג אחר של אלימות, שבו בעלי כוח אוכפים את רצונם על ילדים שרוצים להיות מקובלים.

מי משפיע על מי?

אומרים ש"אני חנון"

אני אוהב ללמד ולהכין שעורים, אבל בכל פעם כשאני מראה את השעורים למורה יריב אומר: "אתה חנון." כשאני נכנס בזמן לכתה, יריב והחברים שלו דוחפים אותי ונותנים לי מכה בגב ואומרים: "דני'לה, חנון שכמוך, אתה פוחד לאחר." בהפסקה כשהפעמון צלצל ומרתתי לכתה, הם צחקו, הפילו אותי וקראו בקול: "חנון, רויץ מהר!"

אז בכונה אחרתי והמורה כעסה עלי, ובלבי חשבתי: עכשו אני כבר לא חנון.

בשעור טבע היתה מהומה והמורה כעסה ונתנה פתקים להחתים את ההורים. אמא ואבא חתמו וכעסו עלי.

בבקר שמעתי שיריב וחבורתו אפלו לא הראו את הפתק להורים. הם צבטו אותי ואמרו: "חנון, הראית את הפתק להורים?"

את הפתק לא הראיתי למורה, זרקתי אותו לסל ונפרדתי מהחנון שבי וחסל. מעכשו גם אני אכנס לכתה באחור, אכה, אצבט ואצחק למי שהוא חנון.

נושאים למחשבה ולדיון

1. ממה פחד דני ה"חנון"? מדוע היה לו קשה להתנגד?
2. מה הבעיה המרכזית בספור? (חשבו על הילדים המקבלים ועל הילדים האחרים בכתה).
3. מה מרגישים מי שאינם מקבלים?

משימת כתיבה

1. כתבו: מה ההשפעה של הילדים המקבלים שבספור ("יריב וחבורתו") על התלמידים האחרים בכתה?
2. בחרו בין אפשרות א לאפשרות ב: אפשרות א: כתבו סיום שונה לספור. אפשרות ב: כתבו על מקרה דומה אצלכם, שבו הילדים המקבלים מתנהגים באלימות כלפי מי שמתנהג לפי הכללים.

הלחץ הקבוצתי השלילי הוא גם סוג של אלימות שגורם לנזק נפשי והתנהגותי. הדיון יתמקד בתופעת הילדים המקובלים ובלחץ קבוצתי שלילי שגורם לילדים לוותר על עצמיותם רק כדי להרגיש שייכים. לחץ זה הוא תופעה שכיחה ויש ילדים שנפגעים מכך. חשוב שהילדים יביאו דוגמאות למקרים כאלה מהמתרחש בכיתה או בבית הספר. יש להימנע מלהוקיע ילדים ובמקום זאת לחתור לבירור שבו יובהר כיצד לשנות את ההתנהגות הזו. חשוב לאפשר לתלמידים לספר ולהביע בחופשיות את עמדתם, דעותיהם והרגשותיהם לגבי הסוגיה הזו. ניתן להיעזר בכישורי חיים – מתווה לתכנון תכנית בית ספרית, עמודים 91-94.

בעקבות לימוד הפרק: מוצגת לפני התלמידים סיטואציה מוכרת שבה במהלך משחק המפסיד דחף את חברו, החבר נחבל והמפסיד החל לצעוק: "אני לא אשם!" התלמידים מתבקשים לברר את העניין ולהשכין שלום בין הניצים באמצעות איתור הבעיה, התפתחותה, התוצאה שלה והדרך שבה יפתרו את הסכסוך. התלמידים יבחנו את האירוע וישוו בינו ובין תיאור המקרה מהומה בכיתה.

בפעילות הראשונה (בחינת האירוע) נדרשות חשיבה אנלוגית והעברת ידע קיים למצב חדש; בפעילות השנייה נדרשת חשיבה ביקורתית-משווה על שני תיאורי מקרים באותו נושא. **בסיום** הפעילויות התלמידים מתבקשים לבחון את הקשר שבין המילה "אלימות" ובין המילה "אילמות". זו חשיבה שמצד אחד יש בה אנליזה – ניתוח המילים, ומצד אחר יש בה סינתזה – בחינת הקשר בין המילים.

כללים ותקנות בכיתה (עמודים 59-67)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יכירו כללים ותקנות ויבינו את הצורך של בני האדם בקביעתם ובאכיפתם; יציעו כללים ותקנות לכיתתם, יפעלו על פיהם ויבחנו את דרכי אכיפתם;**
2. **יזהו ויתארו מצבים בכיתה שגורמים לבעיות בהתנהלות חיי הכיתה ובהרגשה הטובה של התלמידים והמורים, ויסבירו לשאר התלמידים את הגורמים לבעיות ואת תוצאותיהן;**
3. **יציעו דרכים לפתרון הבעיות ודרכים ליישום הפתרונות, יבחנו את ההצעות של חבריהם, ישוו ביניהן וידונו ביעילותן, בהתאמתן וביכולת התלמידים ליישמן בכיתה;**
4. **יקראו מידע על חוקים, כללים ותקנות ויבינו שהם אמצעים לארגון החיים בחברה, למניעת בעיות ולפתירת בעיות קיימות, יציעו כללים ותקנות לכיתתם, יציעו דרכים לאכיפתם ויטענו טיעונים מנומקים בעד ונגד;**
5. **ישוו בין ההצעות שהועלו (על פי קריטריונים), יארגנו אותן לקבוצות (על פי החלטתם), יכתבו אותן באופן ברור, יצביעו במליאה עבור ההצעות שלדעתם יש לקבל, יפרסמו את ההצעות שיזכו לרוב גדול ויכתבו אותן כתקנון של הכיתה;**

6. **יבינו** שהאכיפה היא חלק הכרחי ביישום הכללים והתקנות ו**יציעו** דרכי אכיפה לכללים בכיתה; **ידונו** בשאלת העונשים כאמצעי אכיפה ו**יביעו** דעה מנומקת לגבי עונש קבוצתי או לגבי מי שאינם ממלאים אחר הכללים;
7. **יקראו** מידע על חוקים שונים, **יבחינו** בין חוקים חברתיים־אזרחיים ובין חוקים מסוגים שונים, כמו חוקי התורה וחוקים מדעיים, ו**יביאו דוגמאות** לחוקים אלה;
8. **יציעו** כללי אכיפה ועונשים שיושתו על מי שאינו מציינת לכללים, **יבחנו** את כללי האכיפה שכתבו ו**ידונו** בשאלה אם להוסיף עליהם, לשנות אותם או להשמיט חלק מהם, ו**יכתבו ויפרסמו** אותם במקום גלוי;
9. **יקראו** את הסיפור **הקטטה** (על פי יאנוש קורצ'אק) ו**ידונו** בשאלות הנוגעות להתנהגות אלימה, **יסבירו** במילים שלהם מהי הבעיה ומהן הצעותיו של המחבר, ו**ינקטו** עמדה מנומקת לגבי השאלות הבאות: "האם הידברות יכולה לפתור בעיות?" "כיצד היא יכולה לעשות זאת?";
10. **יקראו** מידע על יאנוש קורצ'אק, **יספרו** עליו, על מעשיו ועל גדולתו בישראל ובעולם, ו**ירחיבו** ידיעותיהם עליו (מתוך מקורות שונים) כמחנך וכאישיות;
11. **יקראו** תיאור מקרה שדן בהפרת כללי ההתנהגות על פי התקנון שנקבע בכיתה, **ידונו** בסוגיית העונש ו**יבינו** שכללים והגדרת העונשים צריכים להיות ברורים, שקופים ומחייבים את כולם ולכן יש לנהוג על פיהם;
12. **יביאו** דוגמאות של כללים ותקנונים ממקומות שונים, **ינתחו** את המבנה והשפה שלהם, **יציינו** מהם הכללים, מהם אמצעי האכיפה ומהם העונשים הצפויים, **יסבירו** מה משותף לתקנון הכיתתי ולכללים והתקנונים שהובאו ומה שונה ביניהם, ו**יכלילו** לגבי מהות התקנון והכללים.

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:
עיקרון: נהלים, תקנות וחוקים מארגנים את חיי החברה
ערך: שמירה על הכללים ואכיפתם
מיומנות חברתית־דמוקרטית: קבלת החלטות בהעלאת הצעות מנומקות, בבחינתן, בהצבעה ובהסכמה כללית
מושגים: אכיפה ועונש

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לזהות גורמים, לתאר ולהסביר, להציע פתרונות, לטעון טיעונים מנומקים, להשוות, לקבוע קריטריונים לארגון מידע, להציע, לנתח בעיה, לנמק ולהסביר, להדגים, להכליל.

הארות לחומר הלימוד בספר

נהלים, כללים וחוקים הם מרכיב בעל משמעות במסגרות חברתיות קטנות כמו הכיתה ובית הספר. כמובן, יש להם משמעות גם במסגרות גדולות ומורכבות יותר, כמו הרשות המקומית, ארגונים חברתיים-מוסדיים-ציבוריים שונים וכמובן מוסדות השלטון המרכזי, קרי המדינה. כדי להבין כיצד פועלת מערכת חברתית יש להכיר את הכללים, הנהלים ותפקודיהם כמערכת חברתית. בכיתה ב התלמידים הכירו את הנהלים המתקיימים במסגרת המשפחתית, וכעת הם ילמדו על הכללים והנהלים במסגרת הכיתתית ובהמשך – בבית הספר.

בכל כיתה יש נהלים, כללים, חוקים, תקנות ומנהגים שנקבעים – הן על ידי חברי הכיתה והמורה הן על ידי הנהלת בית הספר – כחלק מהתרבות הבית ספרית. הכללים והנהלים עשויים להשתנות בהתאם לצרכים ולנסיבות החיים, אולם התלמידים צריכים להבין שבלי מערך כללים ונהלים לא תוכל היחידה החברתית לפעול כשורה – מערך זה הוא מעקרונות היסוד של מסגרת חברתית.

עם זאת, יש כללים שמתנגשים עם רצונות ומאויים של הפרטים. על הפרטים ללמוד לקבל את מערכות הכללים ולהבין שהן נועדו להסדיר את חיי החברה.

"בכל מסגרת חברתית קיים מתח מתמיד בין צורכי הפרט והאוטונומיה שלו לבין המימוש העצמי בזיקה לערכים ולהסדרים החברתיים. קיים גם מתח בין הכורח והתועלת שבהשתייכות הפרט למסגרות חברתיות שונות והנורמות שהמסגרות החברתיות כופות עליו, לבין רצונו לשמור על האוטונומיה האישית שלו. כל אלה יוצרים בעיות ברמה האישית וברמה החברתית" (תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, עמוד 37).

המתח בין צורכי הפרט ורצונותיו לבין ההסדרים החברתיים הוא זה שיוצר לעתים אי-הבנות, חיכוכים, מריבות וכעסים. הדוגמאות המובאות ביחידת לימוד זו מציגות את הבעיה כדי לעורר דיון על הצורך למצוא את **שביל הזהב שבין צורכי הפרט לבין צורכי החברה**; דרך הדיון מושגת למידה של הנושא. מוצע לדון בסוגיות אלה ולחשוב על פתרונות שונים. התלמידים ידונו בהצעות ויבחנו את היתרונות והחסרונות של כללים ונהלים בכיתתם.

קביעת כללים ותקנות היא פעילות של הקבוצה בהתאם לצרכיה, מטרותיה והחלטותיה. חשוב לאפשר לתלמידים להתלבט בקביעת הכללים ובדרכי אכיפתם. הדיון על הכללים הוא החשוב ביותר ולכן מוצע לקיים אותו בקבוצות קטנות. התלמידים בכל קבוצה יעלו הצעות, ידונו בהן ויבחנו את מידת הרלוונטיות שלהן ואת התאמתן לכיתה. הדיון מאפשר לתלמידים להתנסות בהליך דמוקרטי שבו הדיון פתוח והמשתתפים בוחנים הצעות, מביעים דעות מנומקות, מצביעים ומקבלים את ההצעות שזוכות במרב הקולות ומוסכמות על הכלל. פרסום הכללים שנבחרו הוא בעל חשיבות רבה, כי מצד אחד הוא מבטא את החלטת הרוב שמחייבת את כולם (כולל אלה שלא הצביעו בעדה), ומצד אחר הוא מציג שקיפות – כולם יודעים מהם הכללים ומהם העונשים או הסנקציות. המושג "חוק" הוא כללי ולעתים יש נטייה לראות את החוקים כמכלול אחד, מבלי להבחין במהותם ובשונות שבין חוקים בתחומים שונים. על כן חשוב להבחין בין סוגים שונים של חוקים: **חוקים חברתיים-אזרחיים** (כמו חוקי מדינה, חוקים עירוניים, חוקים של מוסד ציבור וכיו"ב) נקבעים על ידי חברי הארגון

וניתנים לשינוי בהתאם לצורכי הזמן והחברה; לעומת זאת, חוקי התורה (עשרת הדברות שניתנו למשה בהר סיני) הם מקודשים ואינם ניתנים לשינוי; חוקים במדעי הטבע מתגלים ומוגדרים על ידי החוקרים. חוקים אלה משתנים מדי פעם, בעקבות תגליות ומחקרים וכתוצאה מחשיבה חדשה; חוקים בתחום הספרות והשפה מוגדרים על ידי מדענים ומומחים וניתנים לבחינה ולשינוי בהתאם להתפתחויות תרבותיות-חברתיות. בחמ"ד: יש לשלב את המושג הלכה, שהיא הכינוי ביהדות לכלל הדינים והמצוות שעל פיהם מצווה היהודי לנהוג. התלמידים הלומדים בבית הספר הממלכתי-דתי מכירים את מושג ההלכה ואף נוהגים על פי הלכות המתאימות לגילם.

להעשרה מובא כאן ההסבר על חוקים שונים, מנוסח בשפת התלמידים ומנוקד:

הַעֲשֶׂרָה: לְקֹרֵא, לְדַעַת וּלְהַבִּין סוּגִים שׁוֹנִים שֶׁל חֻקִּים

יֵשׁ סוּגִים שׁוֹנִים שֶׁל חֻקִּים. כָּלֵם חֻקִּים, אֲבָל הֵם בְּתַחוּמֵי שׁוֹנִים וּמְתִיחָסִים אֲלֵיהֶם בְּאֶפֶן שׁוֹנֵה.

לְדַגְמָה סוּגִים שׁוֹנִים שֶׁל חֻקִּים:

א. חֻקֵי הַתּוֹרָה – לְפִי הַמְסֹרֶת הַיְהוּדִית הַחֻקִּים נִתְּנוּ לְמֹשֶׁה בְּהַר סִינַי מֵאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִצְטִווּ לְקִיָּמָם וּלְחִיּוֹת עַל-פִּיהֶם.

ב. חֻקֵי הַמְדִינָה – נִבְחָרֵי הָעָם, שֶׁהֵם חֲבָרֵי הַכְּנֶסֶת, מְחַלְטִים עַל חֻקִּים כְּדֵי לְאַרְגֵּן אֶת הַחַיִּים שֶׁל הָאֲזָרְחִים בְּמִדִּינָה בְּתַחוּמֵי שׁוֹנִים וּלְשַׁמֵּר עַל הַסֵּדֶר וְאִיכוֹת הַחַיִּים שֶׁל כָּלֵם. אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה חֲבָרֵי הַכְּנֶסֶת יְכוּלִים לְשַׁנּוֹת, לְהוֹסִיף אוֹ לְכַטֵּל אִם יֵשׁ צֶרֶךְ. לְדַגְמָה: חֻקֵי הַתְּנוּעָה.

ג. חֻקִּים בְּשִׁפְהַ הַדְּבוּרָה וְהַפְּתוּכָה – לְכֹל שִׁפְהַ יֵשׁ חֻקִּים, חֻלְקָם אֵינָם מְשִׁתַּנִּים וְחֻלְקָם מְשִׁתַּנִּים עִם חֲלוּף הַשָּׁנִים. דְּגָמָה: לְפִי אַחַד מִחֻקֵי הַשִּׁפְהַ הָעֵבְרִית, כְּשֶׁהוֹפְכִים זָכָר יְחִיד לְרַבִּים מוֹסִיפִים אֶת הָאוֹתִיּוֹת ים (יָלַד – יָלְדִים, כְּדוּר – כְּדוּרִים). כְּשֶׁהוֹפְכִים נִקְבָּה יְחִידָה לְרַבּוֹת מוֹסִיפִים אֶת הָאוֹתִיּוֹת וַת (יָלְדָה – יָלְדוֹת, מַחְבֶּרֶת – מַחְבְּרוֹת).

ד. חֻקִּים בְּמִדָּע – אֶת הַחֻקִּים בְּמִדָּעִים מְגַלִּים הַחוֹקְרִים לְאַחַר הַתְּבוּנָנוֹת בְּדְבָרִים שׁוֹנִים בְּסִבִּיבָה וְחֲשִׁיבָה מְעֵמִיקָה עַל הָאֶפֶן שֶׁכּוּ הַדְּבָרִים מְסֻדְּרִים בְּעוֹלָם. הֵם עוֹרְכִים נְסוּיִים רַבִּים. לְדַגְמָה: אֵיזִיק נְיוֹטוֹן רָאָה תְּפוּחַ נוֹפֵל מִהָעֵץ וְחָשַׁב – מִדּוּעַ הַתְּפוּחַ שָׁנָשָׁר מִהָעֵץ מְגִיעַ לְאֲדָמָה וְאֵלּוּ הֵיִרַח אֵינּוּ נוֹפֵל לְאֲדָמָה. הוּא עָרַךְ נְסוּיִים, חָשַׁב בְּצוּרָה מְעֵמִיקָה וְנִסַּח אֶת חֻקֵי הַמְּשִׁיבָה וְהַכְּבִידָה. הוּא הִסְבִּיר שְׁחֻמְרִים עַל פְּנֵי כְּדוּר הָאָרֶץ מוֹשְׁכִים זֶה אֶת זֶה (כְּמוֹ שְׁנֵי מְגֻנְטִים). לְמִשָּׁל, אֲנַחְנוּ יְצִיבִים עַל פְּנֵי כְּדוּר הָאָרֶץ כְּמוֹ כָּל הָעֲצָמִים. אֲנַחְנוּ (וְכֹךְ גַּם הָעֲצָמִים הַשׁוֹנִים)

לא יכולים לרחף באויר, מפני שלכדור הארץ יש כוח משיכה ואנחנו נמשכים אל הקרקע.

ה. חקי משחק – לכל המשחקים יש חקים. את החקים קובעים אנשים. לדגמה: משחקי ספורט באולימפיאדה, משחקי חברה.

משימת פתיבה

כתבו דגמה אחת לכל סוג של חק:

חקי התורה (העזרו בספר "במדבר" בתנ"ך)

חקים בשפה העברית

חקים שבני אדם מחליטים עליהם, כמו משחקים, חקים שהכנסת מחוקקת חק במדעי הטבע.

שלחן המחשב

גלוש באינטרנט באתר גוגל וקראו שם על חקים שונים.

כתבו על חקים בטבע, חקים בשפה וחקים אחרים שמעניינים אתכם.

לחמ"ד: חוקי התורה עברו מדור לדור. בכל דור התנהלו החיים על בסיס חוקים אלה וראשי העם הרחיבו אותם, פירשו ותיקנו תקנות. הרעיון והעיקרון הם שחוקי התורה הם הבסיס לחיי החברה והעם היהודי בכל הדורות ובכל המקומות שבהם חיים יהודים. תפיסה זו באה לידי ביטוי בדברי אנשי כנסת גדולה, שתיקנו תקנות וכתבו במשנה א': "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלושה דברים: 'הו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה'." אנשי כנסת גדולה היו חברי המוסד העליון של ראשי ישראל וחכמיו בתקופת מלכי פרס, מימי עזרא ונחמיה ועד תקופת אלכסנדר הגדול. הם דנו בענייני המדינה והדת ותיקנו תקנות שונות בחיי היהודים. ר' שמעון בן גמליאל אומר: "על שלושה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר – אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (זכריה ח טז).

סוגיית העונש תטופל בהקשר של דרכים לאכיפת כללים וחוקים ולא כפעולה שרירותית. העונש הוא סנקציה שנקבעת בקשר לחוק או לכלל חברתי-מוסדי. על התלמידים להבין שהעונש קבוע בחוק או בתקנה. לעתים מענישים קבוצה על מעשה של יחידים – עונש קולקטיבי. חשוב לדון בכך ולהבהיר שאלא אם כן הדבר נקבע בתקנון, יש בכך משום הפרת הכללים שעליהם הוסכם ושפורסמו. אין להעניש את כלל הכיתה בשל התנהגות של ילדים אחדים.

הסיפור "הקטטה" על פי יאנוש קורצ'אק נועד להציג פן נוסף להתמודדות עם תופעת האלימות ואי-שמירה על כללים. בהזדמנות זו תיעשה היכרות עם המחנך הדגול קורצ'אק, עם קורותיו בזמן השואה ועם נאמנותו לילדים שחינך בבית הילדים שלו.*

להלן טקסט מנוקד על יאנוש קורצ'אק:

על ינוש קורצ'ק – האיֵש ופֵעֵלו

ד"ר ינוש קורצ'ק הָיָה רוֹפֵא יְלָדִים וְהָקִים בֵּית חֲנוּךְ לְיְלָדִים יְהוּדִים יְתוּמִים בְּעִיר וְרֶשֶׁה שְׁבַמְדִינַת פּוֹלִין.

הוא הָיָה מְחַנֵּךְ וְסוֹפֵר שְׁכָתָב סִפְרִים לְיְלָדִים וְלְמַבְגָּרִים. בְּזִמְנֵן מְלַחֶמֶת הָעוֹלָם הַשְּׁנֵיָה, בְּשׂוֹאָה הַיְהוּדִית, כִּאֲשֶׁר הַגֶּרְמָנִים הִנְאִצִּים הַשְּׂמִידוֹ וְרָצְחוּ מִיְלִיוֹנֵי יְהוּדִים, הֵם הִצִּיעוּ לְיְנוֹשׁ קוֹרְצ'ק הַמְּפָרָס לְצִאת מְפוֹלִין וּלְהַצִּיל אוֹתוֹ. הוא לֹא הִסְכִּים לְעֹזֵב אֶת הַיְלָדִים וְהֵלֵךְ אִתָּם לְמַחֲנֵה הַהַשְׁמָדָה וְנִסְפָּה (מֵת) בְּיַחַד עִם הַיְלָדִים שָׁכָה אִתּוֹ.

מְדִינַת יִשְׂרָאֵל הוֹצִיָאָה לְזַכְרוֹ בּוֹל, וְרַחוּבוֹת שֵׁבַתִּי סִפֵּר נִקְרָאִים עַל שְׂמוֹ.

דְּיוֹקְנוֹ שֶׁל יְנוֹשׁ קוֹרְצ'ק, מֵתְנוֹסֵס עַל קִיר הָאוֹלָם הַגָּדוֹל בְּבֵית הַיְתוּמִים שְׁבַרְחוּב קְרוֹכְמַאֲלָנָה, בְּעִיר וְרֶשֶׁה שְׁבַפּוֹלִין.

מְשִׁימַת כְּתִיבָה

1. כְּתִבוּ: מְדוּעַ בְּכָל הָעוֹלָם וּבְמִיָּחַד בְּיִשְׂרָאֵל מְעַרְיָכִים אֶת יְנוֹשׁ קוֹרְצ'ק?
2. חֲפֹשׂוּ מִדַּע נוֹסֵף עַל יְנוֹשׁ קוֹרְצ'ק הַמְּחַנֵּךְ וְהַסּוֹפֵר, וְכֹתְבוּ אוֹתוֹ בְּמַחְבְּרַתְכֶם.
3. לְמַעַנְיָנִים: קְרְאוּ סִפּוּר מְסוּפְרָיו וְסִפְרוּ לְחֻבְרֵיכֶם. (בְּדַקּוֹ אִם יֵשׁ מְסוּפְרָיו בְּסִפְרֵי־בַּיִת הַסִּפֵּר אוֹ בְּסִפְרֵי־הַיְלָדִים שְׁבִי־שׁוֹב שְׁלָכֶם.)

* הרחבה על יאנוש קורצ'אק ועיון בספריו ראו ברשימת ספרות בסוף המדריך למורה.

להעניש – כן או לא? תיאור המקרה מציג מצב שכיח בכיתה: תלמידים אינם מצליחים להימנע מתגובות אלימות (פיזיות ומילוליות) אף על פי שהתקנון הכיתתי אוסר עליהן. הדיון מתייחס לעקרון השקיפות, שהוא מרכיב הכרחי בקביעת כללים ותקנון. בכל תקנון נקבעים כללי המותר והאסור והעונשים (הסנקציות) שיוטלו על מי שאינו נשמע להוראות. כללים אלה כתובים בבירור והם שקופים לעיני כולם. הסוגיה שנדונה היא יישום ואכיפת הכללים הכתובים.

לשאלה כיצד מחליטים אלו כללים יהיו בכיתה? מוצעת כאן פעילות כיתתית:

כיצד בוחרים ומחליטים על כללים שיהיו מקבילים ומסכמים על כלם?

1. **נסחו (באפן אישי) על ניר הצעות לכללי התנהגות בכיתה כדי לפתור את הבעיות.**
(דגמה: כל הילדים חייבים להכניס לפתה בזמן; אסור לקלל ולהעליב.)
2. **בקבוצות קטנות: הציגו את ההצעות שלכם לקבוצה.**
א. **השוו בין ההצעות – אלו שזהות ואלו ששונות**
ב. **על ההצעות ששונות, תטען כל קבוצה ותסביר מדוע ההצעה שלה מתאימה ויש לכלל אותה**
במליאת הכיתה: **כל קבוצה תציג את ההצעות שלה.**
3. **דונו בהצעות וחשבו על אפשרות של שלוב בין הצעות.**
4. **הצביעו על ההצעות שהתקבלו מהקבוצות. כל הצעה שרוב הילדים הצביעו בעדה – היא זו שתתקבל.**
5. **מחקו את ההצעות שלא קבלו רב בהצבעה. איור – ילדים מצביעים**
6. **כתבו את ההצעות שהתקבלו במשפטים קצרים וברורים, כמו: חובה להגיע בזמן לשעורים, אשפה זורקים רק לסל, אסור לקלל ולהעליב, בהפסקה רק התורנים בכיתה.**
7. **יצרתם כללי התנהגות ותקנון לפתה שלכם.**
החליטו על דרוג התקנות (לסדר אותן לפי סדר). אפשר לפי סדר חשיבות, לפי נושאים, לפי סדר אלף-בית.
לדגמה: לפי נושאים: נקיון, משמעת.
לפי חשיבות: כל התקנות שקשורות לאלימות ראשונות, אחריהן הקשורות לנקיון.
8. **כתבו את התקנון על ניר גדול ותלו אותו בכיתה. בנוסף – חשוב שלכל הילדים יהיה דף אישי של התקנון.**
9. **החליטו כיצד לאכף את כללי ההתנהגות – פרטו לכלל כלל וכלל.**

בְּאוּרֵי מַלְיָם וּמִשְׁגִּים:

אֲכִיפָה – הַדֶּרֶךְ שֶׁבָּהּ הִקְבֹּצָה יְכוּלָה לְהִכְרִיחַ אֶת חֲבֵרֶיהָ לְנַהֵג לְפִי הַכְּלָלִים וְהַתְקַנּוֹת. הַמְלָה לְאַכְפֵּי כְּמוֹ הַמְלָה אָכָף שֶׁמְנַיְחִים עַל גַּב הַסּוּס, כִּד הָרוֹכֵב שׁוֹלֵט בַּסּוּס, הוּא אוֹכֵף אֶת רְצוֹנוֹ עַל רְצוֹן הַסּוּס.

הַעֲשֵׂרָה עַל תְּקִנּוֹן בִּיצִירָה: מוֹצֵעַ לַתַּלְמִידִים לְקַרְוֵא אֶת הַקָּטֵעַ "אַרְנוֹן וְהַתְקַנּוֹן" וְלֵאחֵר מִכֵּן לְדוֹן בַּכֹּמָה שְׁאֵלוֹת.

אַרְנוֹן וְהַתְקַנּוֹן / תְּלִמָּה אֲלִיגוֹן – רוֹז וּבִינָה גֶלֶר – טְלִיתָמָן

תִּשְׁמְעוּ אֵיזָה מִיֵּן טְפוּס הוּא אַרְנוֹן:
הוּא עוֹשֶׂה רַק מָה שֶׁצָּרִיךְ לְפִי הַתְקַנּוֹן.
הוּא מְצִיֵּת רַק לְחֵק הַכְּתוּב,
רַק מָה שֶׁכְּתוּב בְּעֵינָיו הוּא חָשׁוּב.
לְמִשָּׁל – אֶת הָאֲשֵׁפָה הוּא זוֹרֵק לְסֵל
וְלֹא דוֹרֵךְ עַל דָּשָׂא בְּכָלֵל.
בְּקוֹלְנוֹעַ לֹא מִפְּצַח גְּרַעֲיָנִים
וּבֵינן שְׁתֵּי לְאַרְבַּע לֹא מִפְּרִיעַ לְשִׁכְנִים.
אַבֵּל בְּחִמֵּשׁ הוּא מְקִישׁ בְּמִצְלָתִים
עַד שֶׁלְּכָל הַשִּׁכְנִים מִתְּפוּצָצוֹת הָאֲזָנִים.
כְּשֶׁמִּישֶׁהוּ מִבְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ לְשִׁתֵּק
הוּא עוֹנֶה: "זֶה בְּסֵדֶר לְפִי הַחֵק."
וְכִשְׁאַבָּא פּוֹנֶה אֵלָיו:
"לֵךְ לְחַנּוֹת וְתִבִּיא בְּבִקְשָׁה חֵלֵב,"
הוּא עוֹנֶה: "אֲנִי לֹא חֵיֵב."
לְבֵית סֵפֶר הוּא אָף פֶּעַם לֹא מֵאַחֵר
אַבֵּל לֹא מִגִּיעַ בְּזִמָּן לְחִבֵּר
וְאִם מִישֶׁהוּ שׁוֹאֵל אוֹתוֹ אֵיפֹה רְחוּב פְּקִיעִין
הוּא עוֹנֶה: "אֲנִי לֹא מוֹדִיעִין!"

הוּא עוֹבֵר אֶת הַכְּבִישׁ רַק בְּמַעֲבַר חֲצִיָּה
וּמוֹשִׁיט אֶת הַיָּד – סִימָן לְפִנְיָה.
הוּא עוֹצֵר בְּרִמְזוֹר אָדָם
אַבֵּל אָף פֶּעַם לֹא מְבַרֵךְ שָׁכֵן לְשִׁלוֹם.

כֵּן, אֲרַנּוֹן בְּאַמַּת מְמַלֵּא אֶת כָּל הַחֻקִּים
הוּא הַיֶּלֶד הַכִּי חָקִי שְׁאֵנִי בְּכָל־ל מִפִּיר.
אִז לָמָּה אֵין לוֹ אֶף חָבֵר וְיָדִיר בְּכָל הָעִיר?

(הקטע נמצא בספר הנושא שם זה, הוצאת כנרת, זמורה-ביתן). מוצע לשלב את הטקסט בפעילות ולדון בו הן מבחינה ספרותית הן מבחינת הרלוונטיות ליחידת הלימוד.

משימה לדיון

הסבירו: מה מוזר אצל ארנון?
"שוחחו" עם ארנון והסבירו לו מדוע אין לו חברים.
כתבו את תשובותיו של ארנון לדברים שאמרתם לו.

להלן משימה נוספת להעשרת הידע על כללים ותקנות במקורות שונים:

מְשִׁימַת בְּחִירָה

1. הֶעֱזְרוּ בְּכַנִּי הַמְשַׁפְּחָה כְּדֵי לְהַבִּיא לְכַתָּה רְשִׁימוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל כָּל־לִים, תִּקְנּוֹן אוֹ חֻקִּים.
דְּגֻמָּה: הַכָּל־לִים שֶׁחִבְרַת הַחֲשֵׁמֶל מִפְּרֻסְמַת לְצַרְכָּנִיָּה, אוֹ כָּל־לִים שֶׁקִּיְמִים בְּמִקּוֹם
הָעֵבוּדָה שֶׁל הוֹרֵיכֶם, תִּקְנּוֹן הַמְּסָדִיר אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּין אֶתֶר אֵינְטֶרְנֵט מְסִים לְגוֹלְשִׁיו,
וְכָל־לִי הַתְּנַהֲגוֹת בְּמִרְפָּאָה אוֹ בְּבִנְק.
2. כְּתוּבוֹ עַל מְקָרִים שֶׁבָּהֶם רְאִיתֶם פִּיצָד אוֹכְפִים חָקִי תְּנוּעָה.
3. חֲפָשׁוּ בְּעֵתוֹן יוֹמֵי יְדִיעוֹת שֶׁבָּהֶן כְּתוּב עַל אֲכִיפַת חֻקִּים, גְּזָרוּ וְהַבִּיאוּ לְכַתָּה.
4. כְּתוּבוּ: בְּאֵילוּ מְלִים מְצִינִים אֶת כָּל־לִי הָאֲכִיפָה לְמִי שְׁלֵא יִצִּיתוּ?

כדי להרחיב את הידע וההבנה ולבחון יכולת העברה של הידע הנרכש לידע חדש על חוקים ודרכי אכיפתם, מוצע להביא תקנות וחוקים של ארגונים ומוסדות ציבור שונים, לבחון כיצד מנוסחים אצלם החוקים והעונשים ולהשוות ביניהם לבין הכללים שנקבעו עבור הכיתה.

בעקבות לימוד הפרק: המשימה בודקת את ההבנה ואת יכולת ההעברה והיישום של הנלמד על תיאור מקרה חדש. התלמידים צריכים להביע את עמדתם לגבי אי-ציות לחוק תעבורה – חציית הכביש ברמזור אדום על אף שלא נראות מכוניות על הכביש. כמו כן התלמידים מתבקשים להסביר מהי שקיפות ומדוע חשוב שתהיה שקיפות.

חידוש – ועדות בכיתה ופעולתן (עמודים בספר 68–79)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יבינו שבחירת בעלי תפקידים במסגרת חברתית היא הליך דמוקרטי הנקבע על ידי הרוב, יתנסו בבחירת ועדות לכיתה ויגדירו את המטרות, את התפקידים ואת דרכי בקרת הביצוע;
2. יכירו את ההליך הדמוקרטי של בחירות (חשאיות וגלויות) ויתנסו בבחירת נציגים לתפקידים בוועדות הכיתה (על פי עקרון הדמוקרטיה הייצוגית);
3. יגדירו את מטרות הוועדות ותפקידיהן, יבינו שקריטריונים שונים מנחים את הבוחרים ויסבירו מהם מניעיהם בבחירת חברים לוועדות;
4. יציעו דרכי פעולה לוועדות לאור המטרות שהוגדרו, ידונו בהן, יתנסו בכתיבת פרוטוקול כאמצעי לדיווח וליצירת שקיפות בעבודת הוועדות ובבקרת תפקודן, ויגדירו קריטריונים להערכת פעולתן של הוועדות ולשיפור העשייה;
5. יתנסו בדיון הכולל חילוקי דעות, ידונו בדרכים לפתרון אי-ההסכמות, יבינו שיש לדון תוך כדי מתן כבוד הדדי, ויבינו שבדמוקרטיה החלטת הרוב מתקבלת לאחר הצבעה.

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

ערך ועיקרון: הזכות לבחור ולהיבחר לתפקידים ציבוריים על ידי הרוב היא מאבני היסוד של הדמוקרטיה.

עיקרון: חלוקת תפקידים במסגרות החברתיות נועדה לביצוע משימות למען הכלל.

עיקרון וערך: יש להקפיד על שקיפות ובקרה של פעילות הוועדות.

מיומנות וכישור: מחלוקת ואי-הסכמה יש לנהל תוך כדי שמירה על כבוד הדדי.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: להגדיר, להסביר ולנמק, להציע, לקבוע קריטריונים, להעריך.

הארות לחומר הלימוד בספר

בפרק זה מתוודעים התלמידים לראשונה לאחת מאבני היסוד של החברה הדמוקרטית: דמוקרטיה ייצוגית, שבה העם בוחר בבחירות חופשיות וחשאיות את נציגיו, שיפעלו בשמו כדי לנהל ולארגן את חיי החברה. הנציגים הנבחרים פועלים כדי לייצג את בוחריהם ולפעול בשמם לשם השגת מטרותיה ומילוי צרכיה של החברה. בחירתם מעניקה להם סמכות לפעול על פי הבנתם וראות עיניהם לאור המטרות והחזון שהוגדרו לפני הבחירות, אך גם לאור נסיבות פנימיות וחיזויות משתנות.

בדמוקרטיה ייצוגית הנבחרים מתחלפים על פי מועדים הנקבעים בחוק, ומעשיהם נבחנים על ידי הבוחרים במהלך פעילותם.

לפי עקרון הדמוקרטיה, כל האזרחים שווים וקולותיהם שווים. לפיכך הנבחרים שמקבלים את רוב הקולות בבחירות הם נציגי הציבור הבוחר ויפעלו בשמו ועבורו עד הבחירות הבאות. בדמוקרטיה ייצוגית כל אחד וכל אחת יכולים לבחור ויכולים להציג מועמדותם ולהיבחר.

בחירות לחברי ועדות בכיתה: הבחירות לחברי ועדות בכיתה מיישמות בזעיר אנפין את ההליך הדמוקרטי לבחירת נציגים שיפעלו בשם הכלל ועבורו. יש חשיבות רבה ללימוד ההליך על כל הרכיבים והקשיים שלו.

בחירת ילדים לתפקידים בכיתה יוצרת קושי עבור ילדים הרוצים למלא תפקידים ולהיות חברים בוועדה. אחד הקשיים הוא שרק שניים-שלושה ילדים אמורים להיות נציגי הכיתה בוועדה, אך ילדים רבים רוצים את התפקיד; הקושי נובע מכך שקשה לקבל את דחיית הסיפוק ואת אי-מימוש הרצון להיות בוועדה. לכן, לעתים קרובות ילדים שלא נבחרו לתפקיד כועסים, מאוכזבים, נעלבים ומתוסכלים. חשוב מאוד לתת לתלמידים הסבר על שיקולי הבחירה לתפקידים ולפרט מהן דרישות התפקיד מהנציגים שייבחרו, הן מבחינת הפעילות והן מבחינת יחסי אנוש בין הנציגים לבין תלמידי הכיתה. כמובן, יש מקום לערוך במהלך השנה רוטציה בין נושאי התפקידים ולאפשר לילדים נוספים להתנסות בפעילות ציבורית כחברי ועדה.

מושגים ועקרונות הקשורים לבחירות: המושגים והעקרונות הדמוקרטיים אינם נהירים לתלמידים ולכן חשוב להתנסות ביישומם תוך כדי מתן הסברים. ההתנסות מאפשרת להבין ולהפנים את הרעיון ואת המושגים.

בחירות חשאיות או גלויות: בחירות יכולות להיות גלויות או חשאיות. חשוב לדון עם התלמידים בנושא זה ולהעלות את היתרונות והחסרונות של כל אחת מהשיטות. **מומלץ לתרגל את שתי השיטות על נושא כלשהו, שייבחר בכיתה.**

רוב קובע: בהבנת המושג והרעיון והפנמתו יש קושי: לא קל להפסיד ולהיות במיעוט, אולם חשוב להבין שאלה הם הכללים ועל כולם לקבל את החלטת הרוב – גם על אלה שלא הצביעו בעד ההחלטה שהתקבלה. חשוב גם להבין שיייתכן שבבחירות הבאות הדברים ישתנו.

נבחרים לתפקיד ואחריות במילוי התפקיד: הנבחרים אמורים לפעול למען הכלל ומוטלת עליהם אחריות רבה. חשוב שהתלמידים יבינו מהי האחריות המוטלת על הנבחרים. יש תלמידים שחושבים שלמלא תפקיד – כבוד גדול הוא. הם אינם מודעים למשימות השונות הכרוכות בכך ולכן שביצוען בא לעתים על חשבון הזמן הפנוי ושלא תמיד נעים ומעניין למלא אותן. על כן חשוב להבהיר שמילוי תפקיד דורש מהנבחרים להקדיש מזמנם, ליזום פעולות בתחום שהם מופקדים עליו, להיות אחראים על הפעילות, לעבוד בצוות, לבצע משימות שהוחלט עליהן (תוך כדי בחינת מגבלות וחלופות) ולכבד את הזולת גם כאשר יש בעיות בקשרים עמו ולא נוח או נעים לעבוד אתו. הבהרת הדברים מובאת באמצעות תיאורי מקרה, ניהול דיון וביצוע משימות רלוונטיות להתנהלות הכיתה. דוגמה לכך היא תיאור המקרה המובא כאן. מוצע למורים לקרוא אותו בקול או לתת לתלמידים לקרוא אותו, ולדון בכמה שאלות שהוא מעלה (ראו בהמשך).

להלן הצעה לפעילות כיתתית לבחירת ילדים לוועדות:

פעילות כיתתית לבחירת ועדות

א. אילו ועדות ותפקידים אתם מציעים לכתתכם?

כל הצעה צריכה להיות מנמקת ומשכנעת. בנו טעון והציגו אותו לפתה. שימו לב שהטעון שלכם כולל טענה והסבר משכנע.

1. רשמו על הלוח את שמות הועדות שהילדים מציעים.
2. ערכו הצבעה גלויה על כל הצעה ורשמו כמה ילדים הצביעו בעדה.

ב. מי מתאים להיות בכל ועדה:

מה נדרש מהילדים כדי שיוכלו למלא את תפקידם היטב, לדגמה:

1. כשורים מתאימים
2. ידע בנושא
- ג. רשמו על הלוח את שמות הילדים שרוצים להיות בוועדות ואת שמות אלה שאחרים מציעים אותם לכל אחת מהועדות.
- ד. הצביעו עבור הילדים הרשומים לוועדה בהצבעה חשאית. לכל ועדה תקימו הצבעה בנפרד.
- ה. סכמו בטבלה מי הילדים שקבלו את רב הקולות לוועדות הפתה.

דגמה:

רשום תוצאות הבחירות לוועדות בפתה

המתמודדים לוועדת איכות הסביבה 4 ילדים	המתמודדים לוועדת עזרה הדדית 3 ילדים	המתמודדים לוועדת קשוח 3 ילדים	המתמודדים לוועדת ספורט 4 ילדים	המתמודדים לוועדת פתה 3 ילדים
				יעלי 21
				דני 8
				דורית 18
				אורית 27
				אורי 25
				דגנית 20
				מיקי 5
				נבחרו: אורית, אורי, יעלי

לְאַחַר הַבְּחִירוֹת

1. הַכְרִיזוּ בְּקוֹל מִי הֵם הַיְלָדִים שֶׁקִּבְּלוּ רַב קוֹלוֹת לְכָל וַעֲדָה. אֵלֶּה הֵם הַנִּבְחָרִים שְׁלָכֶם.
2. פְּרִסְמוּ אֶת שְׁמוֹת הַוָּעֲדוֹת וְאֶת שְׁמוֹת הַנִּבְחָרִים.

שְׁלַחַן הַמַּחֲשֵׁב

1. אֲרַגְנוּ בַּמַּחֲשֵׁב אֶת נְתוּנֵי הַצְּבָעֶתְכֶם לַוָּעֲדוֹת הַכֶּתֶה.
2. הַצִּיגוּ אֶת הַנְּתוּנִים בְּדִיאֲגְרָמָה. רְאוּ דִגְמָה:

קֶצֶת לַהֲשַׁתְעֵשֶׁע

אֲתָרוּ אֶת הַמְּלִים הַמְּסַתְּרוֹת בַּתְּפֹזֶרֶת וְהַקִּיפוּ אוֹתָן מִלְּמַעְלָה לְמַטָּה, מִלְּמַטָּה לְמַעְלָה, מִיְמִין לְשִׁמְאֵל וּמִשִּׁמְאֵל לְיְמִין

ר	ו	ב	ק	ט
ו	ר	ח	ב	נ
ע	ד	י	צ	ה
ד	י	ר	י	ע
ה	ק	ו	א	ב
פ	פ	ת	ש	צ
ל	ת	ש	ח	ה

הַמְּלִים הַמְּסַתְּרוֹת: נִבְחָר, תְּפִקִיד, חֲשָׂא, הַצְּבָעָה, רַב, וַעֲדָה, בְּחִירוֹת

דוגמה לתיאור מקרה הנוגע להבנת הבחירה לוועדות

לְמָה לֹא נִבְחַרְתִּי?

זֶהר הָיָה בְּמַצַּב רוּחַ רַע, הוּא הִתְרַגַּז עַל כָּל דְּבַר קָטָן, רַב עִם כָּלֶם וּמְדִי פַעַם עָלוּ דְמָעוֹת בְּעֵינָיו. הוּא חָשַׁב שֶׁלֹא אוֹהֵבִים אוֹתוֹ יוֹתֵר בְּכֶתֶה.

זֶהר כָּל כֶּךָ רָצָה לְהַבְחִיר לַוָּעֲדַת הַסְּפּוֹרֵט. הוּא כָּבַר תַּכְנֵן תַּכְנֵינֹת מָה הוּא יַעֲשֶׂה בַוָּעֲדָה.

אָבֵל הַיְלָדִים לֹא בָחֲרוּ בּוֹ, הֵם בָּחֲרוּ בְּהַרְאֵל, בְּתַמִּי וּבְנָדָב.

כַּאֲשֶׁר הִסְתַּיְמוּ הַבְּחִירוֹת לַוָּעֲדוֹת בְּכֶתֶה וְזֶהר לֹא נִבְחַר לְאַף וַעֲדָה, הוּא הִרְגִישׁ שֶׁאֵין

לוֹ מָה לַעֲשׂוֹת עוֹד בְּכֶתֶה הַזֹּאת. זֶה נֹרָא מַעְלִיב, הוּא חָשַׁב בְּלִבּוֹ.

הוּא לֹא הִתְנַחֵם אֶפְלוּ כְּשֵׁרוֹתֵי הַמּוֹרָה אָמְרָה, שְׁבַפְעַם הִרְאִישׁוֹנָה לֹא כָּל הַיְלָדִים יִשְׁתַּתְּפוּ

בַּוָּעֲדוֹת, וּבַמַּחְצִית הַשְּׁנִיָּה שֶׁל הַשְּׁנָה יִבְחָרוּ יְלָדִים אַחֲרֵים.

זהר דבר עם עצמו מתחת לאף: "לחכות חצי שנה? למה לא בחרו בי היום? הרי אני תמיד מנצח את כלם במשחקי כדור, הם יודעים שאני הספורטאי הכי טוב בפתה."

שגיב, החבר הטוב של זהר, הצביע עבורו בבחירות, וכעת אמר לכמה ילדים: "אני לא מבין אתכם, למה לא הצבעתם לזהר? כלם יודעים שהוא הספורטאי הכי טוב שלנו."

דלית, שבדרך כלל לא מדברת הרבה, העזה ואמרה: "אבל מי שנבחר לוועדה לא חייב להיות רק מי שמנצח תמיד, צריכים להיות ילדים שיודעים לארגן וגם כאלה שמתיחסים יפה לילדים אחרים."

יוסי הקשיב לדלית, התלבט ופתאום אמר: "נכון, זהר לא מתחשב בנו במשחקים, הוא תמיד מחליט לבד וכועס על מי שלא שומע לו. בגלל זה לא בחרתי אותו, בחרתי בתמי, כי היא יודעת לארגן, וגם בחרתי בהראל, כי היא משהי איתנו תמיד והוא לא מחליט בעצמו על הכל."

שגיב שאל אותו: "אז למה בחרת בננדב?"
יוסי חשב רגע ואמר: "אני לא הצבעתי לננדב, אני הצבעתי להראל, לתמי ולאסי. גם אסי לא נבחר, אז מה? אבל לפחות שני ילדים שרציתי נבחרו לוועדה."

דגמה לנושאים למחשבה ולדיון

1. מה היתה ההנחה של זוהר לגבי מי שראוי להיבחר לוועדת ספורט?
2. לפי דעתכם, מי צדק בוויכוח? אילו נימוקים היו משכנעים? מדוע?
3. הסיפור "למה לא נבחרתי?" מעלה שאלות אחדות הנוגעות להליך בחירת נציגים לוועדות ומנסה לטפל באכזבה הקשה מצד אחד ובשיקולי הבחירה מצד אחר. התלמידים יבחנו את ההנחות של זוהר וידונו בשאלות "מי ראוי להיבחר?" ו"מדוע?" בהמשך יתקיים בירור לגבי היתרון והחיסרון של הצבעה גלויה לעומת היתרון והחיסרון של הצבעה חשאית. הפעילות המוצעת מהווה התנסות בבחירות של ועדות ושל תלמידים לוועדות. התלמידים יכתבו את הצעותיהם, יציגו נימוקים משכנעים ויצביעו בהצבעה חשאית או גלויה, לפי החלטתם. מוצע לעודד תלמידים להביא ידיעות מהתקשורת על בחירות המתקיימות במקומות שונים בארץ ובעולם ולבחון כיצד מתנהל בהן ההליך הדמוקרטי, במה הוא שונה מזה שלנו ובמה הוא דומה לו. לצורך הבעת עמדה ושכנוע ניתן להיעזר ב"תכנית הלימודים חינוך לשוני, משרד החינוך, התרבות והספורט, התשס"ג (עמוד 41), במאמר עמדה ודיון פומבי בכיתה ובהישג נדרש 1, (עמודים 82-83). את תוצאות ההצבעה חשוב לרשום בטבלה, כדי לשקף את ההליך ולהבהיר ששקיפות היא בסיס לקיום בחירות הוגנות.
4. פעולת הוועדות בכיתה: התארגנות התלמידים לפעילות הוועדות מחייבת הנחיה והכוונה לנוהלי הפעילות. במסגרת זו יתנסו התלמידים בפעילות ציבורית מסודרת

שיש לה סדר יום, נהלים ודרך לקבל החלטות וליישמן. תיאור המקרה מה יהיה במסיבה? מתאר הליך של ישיבת ועדה הדנה בקיומה של מסיבת חנוכה. חברי הוועדה מתוודעים לראשונה להליך של דיון בישיבת ועדה ומתחוויר להם שהדברים אינם כל כך פשוטים וברורים. מטרת הפעילות היא לבחון מהם הקשיים וכיצד דנים בוועדה תוך כדי שמירה על כבוד לזולת גם אם חולקים על דעתו. התלמידים מתוודעים לכך שבניהול ישיבת ועדה יש התלבטויות הנוגעות למשאבים, להעלאת חלופות בדיון ולהצעת פתרון חלקי, ולעתים יש לקיים כמה דיונים בנושא אחד כדי להגיע להחלטה הטובה ביותר. יש כמה כללים חשובים בהתארגנות עבודת הוועדה: החלטה על מועדים קבועים ומקום קבוע להתכנסות הוועדות, הגדרת מטרות הפעילות וחלוקת תפקידים בין חברי הוועדה, קביעת דרכים ואמצעים לתקשורת עם תלמידי הכיתה, דרכי הדיווח לכיתה ואופן הפעלת הכיתה בהקשרים שונים. על המחנכים מוטלת המשימה להנחות את התלמידים בראשית צעדיהם כנבחרים הממלאים תפקידים למען הכלל.

5. **חילוקי דעות** הם חלק בלתי נפרד מדיוני ועדות. חשוב להקדיש זמן לחשיבות שבניהול דיון ענייני גם כאשר לא כולם תמימי דעים. הבעת דעות מזוויות ראייה שונות מקדמת את הדיון ומאפשרת לבחון דעות שונות. כאן אפשר להיעזר באסטרטגיית הכובעים שמציע דה בוונו (ראו הרחבה בעמ' 40 במדריך למורה). העלאת חלופות לפתרונות, האזנה לדוברים והתייחסות עניינית לדבריהם הן הבסיס לדיון פורה וענייני. על הוועדה להגיע לסיכום ולהחלטה בדרך דמוקרטית, דהיינו בהצבעה שתחייב את כולם בביצוע הפעילות.

להלן פעילות שמאפשרת התנסות במשחק תפקידים של דיון בוועדה:

משחק תפקידים:

1. **התארגנו ברביעיות. כל קבוצה תיצג ועדת כּתָה.**
  - דונו בקבוצה על תכנית למסבת חנּפּה:
    - א. הציעו רעיונות שונים למסבה ולפעילויות שיהיו בה.
    - ב. חשבו על החמרים והעלויות שצריך להביא בחשבון בתכנון מסבה.
    - ג. הציעו כיצד לסדר את הכּתָה למסבה.
    - ד. חשבו על משימות שילדי הכּתָה יבצעו במסבה.
2. **כתבו את הצעותיכם בפרוטוקול ודווחו לכּתָה:**
  - א. אילו הצעות הצעו? מי הציע אותן?
  - ב. כיצד בחרתם את ההצעות השונות? (בהצבעה, בהסכמה ללא הצבעה).
  - ג. כיצד פתרתם אי הסכמות בין הילדים?
  - ד. מה היו ההחלטות בסוף הדיון?

שיחה ברביעה

דעתי על "הדיון בוועדה":

1. האם הדיון בוועדה היה מעניין? מה היה מעניין? מה לא?
2. האם היה לי נעים להשתתף בדיון? מדוע?
3. אלו יכלתי לשנות את מהלך הדיון – מה הייתי עושה?
4. שילוב ביטויים ופסוקים מאוצר המחשבה היהודית נועד להעשיר את הלימוד ולהראות כיצד כבר בעבר חשבו חכמינו ז"ל על ממלאי תפקידים ועל דרכים לנהל דיון. לדוגמה: "אל תהי דן יחיד אלא אחד, ואל תאמר קבלו דעתי שהן כשאין ולא אתה" (פרקי אבות, פרק רביעי, ח). השאלה העולה מכאן היא במה דברי חז"ל קשורים לבחירות?
בנוסף, ניתן להביא משנה יפה המתייחסת לדיון ולהבעת דעה: "שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. החכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה; אינו נכנס לתוך דברי חבריו, ואינו נבהל להשיב; שואל כעניין ומשיב כהלכה; ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון; ועל מה שלא שמע אומר – לא שמעתי, ומודה על האמת" (פרקי אבות, פרק ה, משנה ז).
5. **שקיפות בפעולת חברי הוועדה ובדיוניה היא חלק בלתי נפרד מעבודתה.** התלמידים ירכשו את מיומנות **כתיבת הפרוטוקול**, יבינו שהוא נועד גם לתיעוד הישיבות וגם כדי להציג לפני ציבור הבוחרים את נושאי הדיונים ואת הדרך לקבלת ההחלטות. הפרוטוקול מהווה כלי חשוב בעבודת הוועדה הן עבור חבריה הן עבור כלל התלמידים. (היעזרו בתכנית לחינוך לשוני התשס"ג, דיווח, עמודים 30–31, ובהישג נדרש 2, עמוד 84).
6. **שקיפות ובקרה של פעילות בעלי התפקידים:** ביקורת על פעילותם של בעלי התפקידים תלויה במטרות שהוגדרו (לפי סוג הפעילות) ולתפקידים שאליהם נבחרו. בעת הבחירות חשוב להגדיר מהן מטרות התפקידים המוצעים לבחירה. יש לבחון אם הביצוע של בעלי התפקידים הלם את המטרות שהכיתה הציבה. יש לעשות זאת לאחר פרק זמן שיוגדר מראש ולפי המטרות המוגדרות. רצוי להקל בפעם הראשונה בביקורת ולא להחמיר – "היו מבית הלל ולא מבית שמאי" – כדי שהתלמידים לא יחששו וכדי שיחוו שנותנים בהם אמון. הבקרה על פעולתם של חברי הוועדה תתקיים במהלך הפעילות כדי שאפשר יהיה לתקן, לשפר, להציע הצעות ובעיקר לעודד את הפעילים ולשתף אתם פעולה. רצוי לקבוע מועד להעלאת הצעות לביקורת. חשוב לקיים דיון על המושגים "ביקורת" ו"בקרה". **כיצד לבקר ולהעריך** – מה אומרים? על איזה בסיס מציגים את מילות הביקורת? באיזו צורה אומרים את דברי הביקורת? כיצד מנמקים את הביקורת? אילו עובדות מציגים? מה לא אומרים? ומדוע? מוצע לקבוע קריטריונים לבקרת הפעילות ולהדגיש לפני התלמידים שיש להעריך ולומר גם ביקורת חיובית ולא רק ביקורת שלילית. חשוב לשוב ולציין שהמטרה היא לשפר ולקדם את פעילות הוועדה. מוצע לקיים משחק תפקידים שבו התלמידים יתנסו בניהול ישיבת ועדה.

בסיום המשחק הם יתארו באמצעות דיון רפלקטיבי את התנהלותם במהלך הדיון ואת מה שחוו בניסיון לדון בנושא מוגדר.

להלן הצעות לפעילות עם התלמידים:
חברי הועדה מדווחים לפתה – כותבים פרוטוקול
בדיוני ועדות נהוג לכתב את מהלך הדיונים, קוראים לכך פרוטוקול
ואלה הדברים שכותבים:

- א. נושאי הדיון
  - ב. מה אומרים החברים
  - ג. סכום והחלטות
- חשוב להכין מחברת לדיוני הועדה ובכל פגישה מישהו מהנוכחים יכתב/תכתב את הפרוטוקול.

באורי מלים ומשגים
התנגדות – דעה או הצעה מנגדת, אי הסכמה.
תמיכה – הפעת הסכמה ועידוד לרעיון שהצע או למי שהציע.
הצעה חלופית – הצעה שמחליפה את ההצעה שהצעה.
רב מחלט – יותר ממחצית המצביעים.
פרוטוקול – רשום של זכרון דברים בישיבה. דיוח של מה שאמרו המשתתפים בישיבה. רושמים את כל הפרטים שהיו בישיבה.

נושאים למחשבה ולדיון

1. האם חשוב לדווח לפתה על הדיון שהתקיים בישיבת הועדה? נמקו דעתכם.
2. בנמוקיכם העזרו במלים, כמו: שקיפות, שתוף, בקרת, רעיונות חדשים, תמיכה.

כיצד כותבים פרוטוקול?
קראו את הדגמה לפרוטוקול

מישיבת ועדת כתה:

31/05/2009

משתתפים: המורה יעל, חברי הועדה (דרורית, יוסי, רותי, גלי, ניאיר חולה).

נושא הדיון: תכנון מסבת חנכה

יוסי: אני מציע שהמסבה תהיה משתפת עם ההורים.
רותי: אני מתנגדת, כי כדאי שפעם אחת נחגג רק אנחנו.

גְּלִי: אֲנִי תוֹמַכֶּת בְּהַצָּעָה שֶׁל יוֹסִי.

דְּרוֹרִית: אֲנִי מְצִיעָה שְׁנַקְיִים תַּחֲרוֹת סְבִיבוֹנִים וְנֹצֵיג הַצָּגָה עַל הַמַּכְפִּים.

גְּלִי: אֲנִי מְצִיעָה שְׁהִילָדִים יָבִיאוּ סְבִיבוֹנִים וְחֲנֻכּוֹת וְהַהוֹרִים יָבִיאוּ סִפְגָּנוֹת וְכַבּוֹד קָל.

יוֹסִי: אֲנִי מְצִיעַ שְׁנִזְמִין לִיצֵן לְמִסְבָּה וְהַהוֹרִים יִשְׁלְמוּ לוֹ.

דְּרוֹרִית: אֲנִי חוֹשֶׁבֶת שֶׁלֹּא צָרִיךְ לְהוֹצִיא כֶּסֶף עַל לִיצֵן כִּי זֶה יִקָּר. אֲנַחְנוּ נִכְיֵן

הוֹפְעוֹת.

גְּלִי: אֲנִי מְסַפֶּימָה עִם דְּרוֹרִית. לֹא כָּלֵם יְכוּלִים לְשַׁלֵּם הַרְבֵּה כֶּסֶף.

הַמּוֹרָה יַעֲלֶ: אִם אַתֶּם מְצִיעִים שְׁהַהוֹרִים יִשְׁלְמוּ אֲנַחְנוּ צְרִיכִים לְהַתִּיעֵץ עִם וְעַד הַהוֹרִים

שֶׁל הַכֶּתֶה. אַתֶּם רוֹצִים לְפָנוֹת אֵלֵיהֶם?

יוֹסִי: אֲנִי אֲגִיד לְאַמָּא שְׁלִי, כִּי הִיא בּוֹעֵד הַהוֹרִים.

סְכוּם וְהַחֲלָטוֹת:

1. הַמִּסְבָּה תִּהְיֶה מְשֻׁתֶּפֶת עִם הַהוֹרִים (3 הָיוּ בְּעַד 1 נִגְד).

2. אֲנַחְנוּ נוֹפִיעַ וְלֹא נִגְבֶּה כֶּסֶף מֵהִילָדִים (כָּלֵם הָיוּ בְּעַד).

3. אֵת הַכַּבּוֹד וְהַסְבִיבוֹנִים יָכִינוּ הִילָדִים וְהַהוֹרִים (כָּלֵם הָיוּ בְּעַד).

4. הַמִּסְבָּה תִּהְיֶה בְּכֶתֶה שְׁלָנוּ (כָּלֵם הָיוּ בְּעַד).

5. יוֹסִי יִמְסֹר לְוַעֲד הַהוֹרִים עַל הַחֲלָטוֹת.

פִּינַת הַיִּצִירָה נוֹעֵדָה לְלוֹוֹת אֵת הַפְּעִילוֹת הַלִּימוּדִית וְלִכְן מוֹצֵעַ לְשַׁלֵּב בָּהּ בִּיטוּיִים וּפְסוּקִים

רְלוּוֹנִטִיִּים מֵאוֹצֵר הַמַּחֲשָׁבָה הַיְהוּדִית, לְקַשֵּׁטֵם וְלְתַלּוֹת אוֹתָם בְּכִיתָה.

בְּעַקְבוֹת לִימוּד הַפְּרָק: א. הַתְּלַמִּידִים מֵתְבַקְּשִׁים לְצִיֵּן תְּהִלִּיכִים שֶׁל בַּחִירַת הַנְּצִיגִים

לוֹוְעֵדוֹת בְּהַזְדַּמְנוּוִיֹת שׁוֹנוֹת וּבִמְקוֹמוֹת אַחֲרִים (הַכּוֹוֹנָה לְבַחִירַת נְצִיגִים לְרִשׁוֹת

הַמְּקוֹמִית אוֹ לְכַנְסֵת) וְלְבַחֲוֹן מֵה דוֹמָה וּמֵה שׁוֹנָה בִּינֵיהֶם וּבִינֵן תְּהִלִּיךְ הַבַּחִירוֹת

שֶׁלָּהֶם. ב. מוֹצֵג תְּרִשִׁים זְרִימָה הַמַּתְאָר תְּהִלִּיךְ שֶׁל דִּיוֹן בִּישִׁיבַת וְעֵדָה. הַתְּלַמִּידִים מֵתְבַקְּשִׁים

לְמַלֵּא אֵת הַמְּשַׁבְּצוֹת בְּמוֹשְׁגִים הַמַּתְאִימִים. הַפְּעִילוֹת דוֹרֶשֶׁת הַבְּנָה, יְכוּלַת לְרִאוֹת כִּי הַשְּׁלֵם

מוֹרַכֵב מַחֲלָקִים שׁוֹנִים וְיְכוּלַת לִיצוֹר רִצָּף בְּתִהִלִּיךְ הַמוֹרַכֵב מִפְּעוֹלוֹת שׁוֹנוֹת.

קִישׁוֹט הַכִּיתָה

הַעֲרָה: יַחִידַת לִימוּד זֹו אִינָה נִמְצָאֵת בְּסִפְר הַלִּימוּד, אוֹלָם הִיא חֶלֶק אִינְטֵגְרָלִי שֶׁל

הַנוֹשֵׂא. הַמּוֹרִים יַחֲלִיטוּ עַל פִּי שִׁיקוֹל דַּעֲתָם אִם לְלַמֵּד אוֹתָה. הַטְּקִסֵּט לְתַלְמִידִים מְצוֹרֵף

בְּהַמְשָׁךְ.

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יציגו שיקולים שונים הנוגעים לקישוט הכיתה וינמקו אותם. לדוגמה, האם לקשט בעבודות שלהם או בקישוטים קנויים?; יבחנו בחשיבה ביקורתית אמצעי פרסום להשגת מטרות שונות ויעריכו את השפעתם על החלטות שלהם ושל אחרים בחיי היום יום;
2. יציעו רעיונות והצעות מגוונים לקישוט הכיתה (קישוטים שייצרו בעצמם לעומת קישוטים קנויים), ינמקו את הצעותיהם ויבחנו את היתרונות והחסרונות של כל הצעה;
3. ידונו בשאלות הנוגעות לסוגות שונות הקשורות לקישוט הכיתה (תמונות אמנות, נושאי הלימוד ויצירות עצמיות), ישוו בין ההצעות מבחינות שונות (כגון רלוונטיות, יכולת ביצוע, אסתטיקה), יטענו טענות מנומקות לגבי מיקום הקישוט, מועדים לקישוט, נושאים, תחלופה לעומת קביעות וכיתובים רלוונטיים, ויקבלו החלטות בהליך של קבלת החלטות דמוקרטיות;
4. יקראו מודעות פרסומת וינתחו אותן בביקורתיות על פי קריטריונים שונים, וידונו במטרת הפרסום ובאמצעים להשגת המטרות;
5. יעריכו את מידת האמת בפרסומות וינקטו עמדה ביחס למשאבים הקיימים לעומת הרצון והצרכים של הצרכנים, יתנסו בכתיבת פרסומת משכנעת, שמציגה את האמת ואינה מטעה, בכלים שונים ובסוגות שונות.

הערות דידיקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

ערך: עבודה ויצירה עצמית בקישוט הכיתה הם חלק מתהליך הלימוד.
רעיון: לכל פרסום יש מטרות מוגדרות.
מיומנות: קריאה ביקורתית של פרסומות מתוך התייחסות לרצון ולצרכים האישיים לעומת המשאבים הקיימים.

הארות לחומר הלימוד בספר

במטרה לפתח דיון ולמידה בסוגיות אלה, הפרק נפתח בהודעה של מועצת התלמידים על תחרות הכיתה המקושטת. במסגרת זו דנים בשאלות של מהות קישוט הכיתה, מטרת הקישוט, האמצעים להשגתה, מטרת הפרסומת, סוגי פרסומת ועמדת הצרכנים כלפי הפרסומת.
בתיאור המקרה המוצג מועצת התלמידים פרסמה מודעה הקוראת לתלמידי בית הספר

להשתתף בתחרות הכיתה המקושטת. תלמידי כיתה ג דנים בנושא ומציעים הצעות לקישוט כיתתם. הדיון מתמקד בשאלות שנויות במחלוקת: קישוט קנוי לעומת יצירה עצמית, פלקטים ממוסחרים לעומת עבודות המייצגות את נושאי הלימוד, פרסומות לעומת תמונות אמנות. הפעילות הלימודית מתייחסת לשאלות ולסוגיות הנ"ל ומבקשת מהתלמידים לטעון טיעונים ולהציג נימוקים משכנעים. קיימת אפשרות לבחון את הנושא גם על פי גישת הכובעים שמציע דה בוונו, ראו עמ' 40 במד"ל. מטרת הפעילות היא להעלות את השאלות למחשבה ולדיון, לכוון לחשיבה ביקורתית ויצירתית ולבחון מה מתאים לכיתה ואילו קישוטים רלוונטיים לנושאי הלימוד, לאירועים ולרעיונות אחרים. במקביל מוצע "לפתוח חלון" לשילוב יצירות אמנות ולדון בשאלות כגון אילו תמונות מתאימות לכיתה, היכן לתלותן ומי ציירו אותן. בדרך זו יתעשר הרפרטואר האמנותי-אסתטי של התלמידים והם ילמדו על ציירים ועל סגנונות באמנות. כדאי לשלב בפעילות זו את המורה לאמנות.

בחינת הפרסומות: התלמידים נדרשים לבחון את הפרסום מבחינות אחדות: סגנון הכתיבה, הגרפיקה, מטרת הפרסום והגדרת קהל היעד. כמו כן עליהם להתמקד בדרישות המוצגות בפרסום. היעזרו בתכנית הלימודים *חינוך לשוני, עמודים 36-38*. לדיון ביקורתי על פרסומות יש חשיבות רבה בלימודי מולדת חברה ואזרחות, מפני שאנחנו מוצפים בפרסומות לצריכת מוצרים שונים בתחומים מגוונים והפיתוי גדול. יש פרסומות שמשדרות מקסם שווא ויש פרסומות המפתות לרכוש מוצרי צריכה יקרים, שאינם בהישג ידה של כל משפחה והם בבחינת מותרות. לפיכך, פיתוח קריאה ביקורתית של פרסום והאמינות שבו ובחינת הצורך האישי במוצר שבפרסום הם חלק מארגז הכלים שעלינו להקנות לתלמידים. חשוב להזכיר לתלמידים את "חוק האמת בפרסום" ולהסביר מדוע אסור לפרסם דברים שאינם נכונים ומטעים. הדיון בפרסומות נעשה בהלימה לתפיסה המוצגת בתכנית הלימודים *מולדת חברה ואזרחות: תרומת הכלכלה, עמודים 40-42*, ושינויים בהתנהגות כלכלית לאורך זמן: "מגבלות, רצונות והעדפות", מודולה ג, עמודים 80-81.

פעילות יצירתית – שולחן המחשב ושולחן היצירה מאפשרים לתלמידים ליישם את הנלמד בדרכים יצירתיות. התלמידים עצמם יבחרו את כלי הפרסום ואת המצעים. לאחר מכן עליהם להציג את התוצרים ולדון בהם עם חבריהם. הדיון יתמקד בהערכת התוצרים ובחשיבה רפלקטיבית על תהליך הלימוד והעשייה בעקבותיו.

להלן טקסט מנוקד לתלמידים:

קְשׁוּט הַכֶּתֶה

מָה תִּלְמָדוּ?

עַל שְׂקוּלֵי דַעַת שׁוֹנִים בְּקֶשֶׁר לְקֶשׁוּט הַכֶּתֶה
עַל עֲבוּדָה עֲצֻמִית לְעֵמֶת קִנְיַת מוֹצְרִים מוֹכְנִים
עַל פְּרִסוּמוֹת וְעַל הַשְּׁפָעֶתָן עַל הַחֲלָטוֹת שְׁלָנוּ

תַּחֲרוֹת הַכֶּתֶה הַמְקֻשָּׁט

בְּבִקְרָה, כְּאֲשֶׁר נִכְנְסוּ הַתְּלָמִידִים לְכֶתֶה, הֵם רָאוּ אֶת הַמוֹדְעָה:

תַּחֲרוֹת! תַּחֲרוֹת! תַּחֲרוֹת!

פְּרָסִים, פְּרָסִים, פְּרָסִים!

וּמִי הַזּוֹכִים?

לְכָל תְּלָמִידֵי בֵּית הַסֵּפֶר הַנִּהְדָּר שְׁלָנוּ,

הַקְּשִׁיבוּ, הַקְּשִׁיבוּ!

מוֹעֲצַת הַתְּלָמִידִים מְכַרְיָזָה עַל תַּחֲרוֹת הַכֶּתֶה הַמְקֻשָּׁט!

מֵהַיּוֹם וְעַד יוֹם שֵׁשִׁי 3.2.07 – 21.2.07 חֲבָרֵי מוֹעֲצַת הַתְּלָמִידִים יְבַקְרוּ

בְּכַתּוֹת וַיַּחֲלִיטוּ עַל הַכֶּתֶה הַמְקֻשָּׁט וְהַמְסַדֶּרֶת בִּיֹתֵר.

כִּדְאִי לָכֶם לְהַשְׁקִיעַ מְאֻמָּץ!

חֲבָרֵי מוֹעֲצַת הַתְּלָמִידִים יְבַקְרוּ בְּכַתּוֹת וַיִּנְקְדוּ עַל-פִּי:

הַתְּאָמָה לְנוֹשְׂאֵי הַלְמוּד וְתַפְקִיד הַקְּשׁוּט כְּמִיֻצָּג אֶת הַנוֹשֵׂא

מְקוֹרֵי

בְּצוּעַ יָפָה

עֲבוּדָה עֲצֻמִית

הַצְּלִיחוּ! הַצְּלִיחוּ!

חֲבָרֵי וְעַדֶּת קְשׁוּט שֶׁל כֶּתֶה ג 3 הַתְּלַהֲבוּ וּמִיָּד הִצִּיעוּ הַצָּעוֹת שׁוֹנוֹת לְקֶשׁוּט הַכֶּתֶה.
יְרוֹן הִצִּיעַ לְקִנּוֹת תְּצַלּוּמִים שׁוֹנִים – פְּרָחִים, בְּעֵלֵי חַיִּים וּמְקוֹמוֹת יָפִים בְּעוֹלָם – וּלְקֶשֶׁט
בָּהֶם אֶת הַקִּירוֹת.

גְּלִי הִצִּיעָה לְצִיר וּלְכַתֵּב פְּתֻגָּמִים.

אֶפְרַת, שֶׁהִתְנַגְּדָה לְהַצָּעָה שֶׁל יְרוֹן וְגַלִּי, אָמְרָה: "אֲנַחְנוּ לֹא צְרִיכִים לְקִנּוֹת תְּמוֹנוֹת,
לְדַעֲתֵי אֲנַחְנוּ יְכוּלִים לְהַכִּיֵּן אֶת הַכָּל בְּעֲצֻמָּנוּ, חָבֵל עַל הַכֶּסֶף."

יְרוֹן כָּעַס עָלֶיהָ וְאָמַר: "כִּדְּי לְזִכּוֹת בְּתַחֲרוֹת עֲדִיף לְקִנּוֹת תְּמוֹנוֹת יָפוֹת, אֲנַחְנוּ קִטְנִים
וְלֹא נוֹכֵל לְבַד לְצִיר וּלְצַלֵּם כָּל כֶּךָ יָפָה."

שָׁרוֹן הַצֵּטְרָף לְדַעְתּוֹ שֶׁל יָרוֹן וְהָגִיב בְּכַעַס: "אַתָּה תִּמְיֵד מִתְנַגֵּדֶת! אֵת חוֹשֶׁבֶת שָׂרָק אֵת יוֹדַעַת! יֵשׁ תְּמוּנוֹת יָפוֹת מְאֹד שֶׁל תְּכֵנִיּוֹת מֵהַטְּלוּיֹזֶה, וַיֵּשׁ פְּרִסּוּמוֹת לְסִדְרוֹת שְׂנוּכָל לְקִנּוּת."

אֶפְרַת נִעְלָכָה מִדְּבָרֵי שָׁרוֹן וְאָמְרָה לוֹ: "אַתָּה חוֹשֵׁב שְׂאֵם תִּצְעֵק עָלַי וּתְדַבֵּר אֵלַי לֹא יָפָה תִּנְצַח אוֹתִי. אַתָּה טוֹעָה! אֲנִי מִתְנַגֵּדֶת לְקִנְיַת דְּבָרִים מוֹכְנִים."

דְּנִי הִצִּיעַ: "אֲנִי יָכוֹל לְבַקֵּשׁ מֵאִמָּא שְׁלִי שֶׁתְּצִיר לָנוּ צִיּוּרִים יָפִים, הִיא צִירַת." עֶפְרָה הִצִּיעָה: "בּוֹאוּ נִרְשֵׁם מָה אֲנַחְנוּ תִּלְמִידִים, וּלְפִי זֶה נַחְלִיט אֵילוֹ קְשׁוּטִים צָרִיךְ."

לְבַסּוֹף הִצִּיעַ שָׁרוֹן: "נִסְפֵר עַל הַדִּיוֹן שֶׁלָּנוּ לְכָל יְלָדֵי הַכֶּתֶה וְנִשְׁמַע מָה הֵם מִצִּיעִים." הִצְעָתוֹ הִתְקַבְּלָה.

נושאים למחשבה ולדיון

איזו מההצעות שהציעו הילדים אינה מתאימה לדרישות של מועצת התלמידים? מדוע?

משימת כתיבה

מי צודק? מי צודקת?

קראו את "תחרות הכתה המקשטת" וּעֲנוּ עַל הַשְּׂאֵלוֹת בְּמַחְבְּרֶתְכֶם:

1. על מה היתה המחלוקת העקרית בועדת קשוט?
2. אלו הזמנתם להשתתף בתחרות הכתה המקשטת – כיצד הייתם מציעים לקשט את הכתה?

התייחסו לנקודות האלה:

1. תמונות אמנות קנויות – אילו? היכן לתלות? מה לכתב – האם הסבר על הציר והתמונה ומתי הוא ציר אותה?
2. כתובות שקשורות לנושאי הלמוד – מה לכתב? ליד מה לתלות אותן?
3. ציורים שלכם – מהם נושאי הציורים? היכן לתלות אותם?

הפרסמת – מה היא מפרסמת?

פרסום זו פעולה שבה מודיעים לצבור – לרבים – הודעות בכלי התקשורת. יש שני סוגים של מסירת מידע:

האחד – הודעה לצבור. לדגמה: קיום ארוע, רשום לגני ילדים, הודעה על תקון כביש.

השני – פרסום של מוצר כדי שיקנו אותו. לדגמה: חטיף חדש, הצגת תאטרון, מכשירי חשמל.

המטרות של המפרסמים הן לגרום לאנשים וילידים לקנות ולעשות דברים שונים. יש פרסומות שפונות לכלם ויש שפונות לקבוצות מבחרות, שנבחרו לכך בגלל סבה כלשהי. קבוצות אלה נקראות "קהלי יעד". לדגמה: קהל היילדים, קהל המבגרים, קהל הנשים, קהל הגברים, קהל הספורטאים, קהל בעלי כלבים וחתולים ועוד.

יש פרסומות שבהן משכנעים את האנשים לקנות באמצעות ציור או תצלום. יש פרסומות שמתמשים בהן במשפטי שכנוע כגון "כדאי לכם!" "חפש ומיחד!" "כלם כבר קנו, ואיפה אתם?" "רוצו מהר פן תאחרו!" "זה הפתרון הטוב ביותר לבעיה!" "כל הספורטאים אוכלים את..."

משימת כתיבה

1. קראו את המודעה שפרסמה מועצת התלמידים.
2. קראו את הקטע במסגרת: הפרסמת – מה היא מפרסמת?
3. כתבו:
  - א. מה במודעה של מועצת התלמידים כתוב כפרסום?
  - ב. למי מפנית המודעה?
  - ג. מה במודעה מושך את העין מיד?
  - ד. מה מושך להתחיל בקשוט הכיתה?
  - ה. באילו מלים וסימנים משתמשים הכותבים כדי לעורר את תשומת לבם של הקוראים?

אותי זה משכנע! ואותי זה לא משכנע!

קוראי הפרסומים והפרסומות צריכים לחשב ולקבע מה במודעה או בפרסמת הוא עבדה, ומה הוא הבעת דעה. עליהם להחליט אם הם מאמינים או לא מאמינים למה שקתוב.

באורי מלים ומשגים

עבדה – מעשה שהיה, מארע שקרה, דבר ממשי וברור שרואים, שומעים וחסים אותו.

דעה – עמדה אישית, בטוי למחשבה.

משימת כתיבה

1. כתבו: האם אתם מאמינים לכל מה שקתוב במודעה או בפרסמת? כתבו דגמה ונמקו.

2. קראו את משפטי הפרסום וכתבו: איזה משפט משכנע אתכם ואיזה אינו משכנע אתכם? הסבירו מדוע.

- א. ממחר כל המוצרים שבחנות בחצי מחיר.
  - ב. אצלנו תקבלו מטת נער שתתאים לכל החיים!
  - ג. רק אנחנו מוכרים גלידה באלף טעמים!
  - ד. אנחנו תמיד יותר זולים!
  - ה. אנחנו הכי מקצועיים ואצלנו הכי פדאי!
  - ו. העם בחר את ענק הרהיטים!
  - ז. חגיגת מבצעים מטרפת כל השבוע, בואו בהמוניכם!
3. קראו את ארבעת התאורים להלן.
4. כתבו: מה היו שקולי הדעת של הדמיות בכל אחד מהתאורים?

רונית ראתה את המודעה: ממחר כל המוצרים שבחנות בחנם כמעט. היא התקשרה לברר מה מוכרים ומה הם המחירים, ולאחר שקבלה מידע התברר לה שהמחירים גבוהים. היא החליטה לא לנסע לחנות.

דוד קרא את המודעה: אצלנו נעלי ספורט תמיד יותר זולות! הוא אמר לאביו: "בוא נסע מהר, לפני שאנשים אחרים יקנו את הכל."

משפחת אלון קראה את הפרסום: אנחנו הנגרים הכי מקצועיים ואצלנו פדאי להזמין רהוט לדירה! אמא אמרה: "אמנם הם מקצועיים אבל יכול להיות שהמחירים שלהם גבוהים, הם לא כותבים על כך." אבא אמר: "המקצועיות חשובה יותר מהמחיר."

ד. יואב ראה את המודעה: אצלנו תקבלו מטת נער שתתאים לכל החיים! הוא בקש מהוריו שיקנו לו מטה חדשה. אמא אמרה: "אנחנו רוצים לקנות לך מטה, אבל כעת יש לנו הוצאות רבות בשל בעיית הבריאות של אבא ולכן תצטרך לחכות."

העזרו בתרמלון – תרמיל המלים.
 תרמלון – מתפתים, בודקים ומבררים, שוקלים לגבי המידע, מתחשבים בסדרי
 עדיפות (בצרכים קודמים).

שלחן המחשב ושלחן היצירה

1. הכינו פרסמת שתנסה לשכנע למה פדאי להכין שעורים (שאלו את מי שמכינים
 שעורים וחברו את הפרסמת על-פי תשובותיהם). זכרו:
  - א. חשוב לבדק את האמת בפרסום.
  - ב. לחשב ולא להתפתות לכל הצעה.
  - ג. לבדק אם המשאבים (זמן וכסף) מספיקים לצורך זה.
 החליטו על כלי התקשרות שבו הפרסמת תפרסם, על המלים ועל הצורה הגרפית.
 אתם יכולים להעזר במחשב או בכל אמצעי אחר: כתב, הקלטה, צלום (כרזה, תשדיר
 שרות לרדיו או לטלוויזיה, ציור או המחזה).
2. הציגו את הפרסומות שהכנתם לפני חבריכם – נסו לשכנע אותם.
3. כמה ילדים הצלחתם לשכנע? כמה הם השתכנעו?

קצת להשתעשע תפזרת

בתפזרת מסתתרות חמש מלים הקשורות לפרסום. מצאו אותן והקיפו אותן.
 המלים כתובות מימין לשמאל, מלמעלה למטה ומלמטה למעלה.

פ	ר	ת	ו	ה
ר	א	ש	י	ע
ס	ו	ד	ד	ד
ו	ד	י	ר	ו
מ	כ	ר	ז	ה

סיכום הפרק הראשון: הפרק התמקד במעגל השייכות הכיתתי ונלמדו בו תכנים ומושגים
 חדשים, ערכים דמוקרטיים חדשים ומיומנויות חדשות – סרטוט תרשים וקריאת מפה.
 המטלה הראשונה לסיכום היא מטלת בקרה שבה התלמידים יפגינו ידע נרכש, הבנה ומתן
 הסבר. בקרת תוצרי הלימוד תיבחן באמצעות ההסברים וההנמקות. נוסף לכך מוצע לסכם
 את הפרק באמצעים יצירתיים מגוונים. בהמשך מוצע להציג שאלות רפלקטיביות, כגון "מה
 למדתם?" "איך למדתם?" "אילו מיומנויות ותפקודי חשיבה נלמדו?"

היעזרו במאגר משימות מבחן להערכה בית ספרית במולדת חברה ואזרחות לכיתה ג-ד.*
ראו פירוט במד"ל מעמודים 158.

פרק שני: חברת הילדים בבית הספר

הפרק השני מתמקד בבית הספר כקבוצת השייכות השנייה לאחר הכיתה. **בחלק הראשון** הפרק דן בהיבט הגיאוגרפי, דהיינו במבנה בית הספר, במתקניו ובהתאמתם לצורכי התלמידים, בלימוד מיומנויות של סרטוט תרשים הכיתה וחצר בית הספר ובלימוד מושגי יסוד ומיומנויות יסוד של מפה. לימוד זה נועד לבחון, לנתח ולהסביר את המבנה הארגוני של מרחב בית הספר ואת התופעות השונות המתרחשות בו, וכן לתכנן פעילויות שונות במרחב בית הספר (בהלימת הצרכים והרצונות של חברת בית הספר במרחב הנתון). **בחלק השני** של הפרק מתמקד הדיון בתפקוד החברתי של המערכת הבית ספרית ובכללים הנקבעים בו על ידי הנהלת בית הספר וצוות המורים ובשיתוף עם מועצת התלמידים וועד ההורים.

לכאורה התלמידים מכירים את בית ספרם, אולם זו היכרות תפקודית שגרתית. מטרת הלימוד על בית הספר לארגן את הידע ואת תוכני הלימוד על החברה הסובבת ועל התופעות המתרחשות בה, שהן מוכרות לתלמידים אך לא בהכרח שקופות או ברורות להם, ולפתח ראייה אובייקטיבית מתוך ריחוק מסוים ובחינה מושכלת שלהן. בעטייה של הסתכלות זו התלמידים מכלילים וממשיגים את הדברים וכך גם מתחדדת הבנתם. נוסף לכך, ההתבוננות המחודדת מאפשרת ראייה ביקורתית ומובילה לחשיבה יצירתית על חלופות ועל הצעות ליישום.**

בבית הספר שלנו (עמודים בספר 80-82)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו את מעגל ההשתייכות שלהם חברת הילדים בבית הספר, יאספו מידע ויסיקו ממנו מסקנות על בית ספרם; יקראו מידע על בתי ספר אחרים ושונים מבית ספרם ויבינו שהם נועדו לממש צרכים ורצונות של הורים לילדים שונים;
2. יתארו את מאפייני בית הספר שלהם על סמך ידע קיים ויגדירו את סוג בית הספר על פי קריטריונים נתונים של בתי ספר אחרים בארץ;
3. יציעו הצעות כיצד ללמוד על בית ספרם, יבחנו מקורות מידע שבאמצעותם ילמדו ויפיקו מידע חדש על בית ספרם, ימיינו את המידע ויארגנו אותו בטבלה לפי תבחינים מסוימים (על פי בחירתם) ויסיקו מסקנות על בית ספרם.

* ראו מאגר משימות מבחן להערכה בית ספרית לכיתה ג (ירושלים, משרד החינוך ומכון סאלד, תשס"ח).
** על פי ל' אדר, עקרונות לתכנון לימודי החברה (המרכז הישראלי להוראת מדעי הרוח והחברה של האוניברסיטה העברית בירושלים ושל משרד החינוך והתרבות, 1973).

היסודות המארגנים בסעיף זה:
מיומנות אקדמית: איסוף מידע ממקורות מגוונים, מיונו וארגונו, השוואה, הכללה, הסקת מסקנה ודיווח.
עיקרון: התאמת מבנה לתפקודו.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לאסוף מידע, למיין ולארגן מידע על פי תבחינים (קריטריונים) שיקבעו בעצמם, להסיק מסקנות, להגדיר תופעה, להכליל.

הארות לחומר הלימוד בספר

הסעיף נפתח בשאלה "מה מספרים על בית הספר?" ההנחה היא שהתלמידים מכירים את בית ספרם ויש להם עליו מידע שנובע מניסיונם שנצבר במהלך שנות לימודיהם. הסעיף נפתח בהעלאת מידע וידע קיימים, שיהוו בסיס ללימוד על בית הספר מבחינות שונות ויכוונו את התלמידים לאיסוף מידע חדש, שימושי ופעיל על חייהם בבית הספר. ההישענות על ידע קיים חשובה ביותר הן לתלמידים והן למורים: המורים יכולים לבדוק באמצעותה מה הידע הקיים ומה הידע החסר, מהן הטעויות ומדוע הן קיימות. לתלמידים מחזקת ההסתמכות על הידע הקיים את הביטחון בעצמם ומבהירה להם שלידיע קיים יש משמעות בהקשרים שונים. רכישת הידע החדש באמצעות שאלות שהתלמידים שואלים ובאמצעות שאלות מנחות מפתחת דיון ומעוררת לחשיבה, שמאפשרת להבנות את הידע החדש לתכלית מוגדרת.*

באופן כללי אפשר לארגן את המידע הקיים של התלמידים לקבוצות:
מידע כללי: סיווג בית הספר על פי קריטריונים, כגון שכבות גיל, מקצוע, שיוך אידיאולוגי או מיקומו ביישוב (שכונתי או מרכזי).

מידע פרטני: שם בית הספר, אוכלוסיית בית הספר, בעלי תפקידים שונים בבית הספר, מבנים המיועדים לתפקודים שונים, נהלים וחוקים בבית הספר. המידע שיכתבו התלמידים יירשם על הלוח ויאורגן לתבחינים שייבחרו קודם לכן בשיחה הכיתתית.

פעילות כזו מאפשרת לתלמידים להפגין את הידע שלהם ולבחון את הידוע לעומת הבלתי ידוע. ההחלטה על התבחינים מביאה להתלבטות, לשיקולי דעת שונים ולהכללה, שהיא דרגת חשיבה גבוהה.

להלן דוגמה להרחבה בדיון על הידע הקיים ועל מה שלא ידוע, או ידוע אך לא מתאים (רלוונטי):

* על פי ד' פרקינס, "ידע כמתווה", חינוך החשיבה, עלון 15 (אלול תשנ"ח).

1. כתבו דברים שידועים לכם על בית הספר ודברים שאינם ידועים לכם ואתם רוצים ללמוד.
2. ארגנו את מה שכתבתם בטבלה כדי שבהמשך תוכלו לבחון אם מה שכתבתם נכון ואם אכן השגתם את המידע שביקשתם להשיג.
3. היעזרו בדוגמה:

דְּבָרִים אֱלֹה פְתָבו יִלְדִים בְּכֶתֶה ג בְּבֵית הַסֵּפֶר בִּיאֲלִיק:
דְּבָרִים שְׂיִדְוּעִים לָנוּ עַל בֵּית הַסֵּפֶר שְׁלָנוּ

- א. בית הספר נקרא על שם המשורר חיים נחמן ביאליק.
- ב. יש בו כתות א עד ו ובכל שכבה יש שלוש כתות.
  1. יש לנו חצר גדולה ובה מתקני ספורט וגנת שעשועים וברזיה.
  2. יש לנו אולם ספורט, חדר מוזיקה וחדר מלאכות ואמנויות.
  3. בכל חג עורכים טקס ומסבה.
  4. בבית הספר יש מועדוןית וחוגים.

דְּבָרִים שְׂאֲנַחְנוּ רוֹצִים לְדַעַת וְלֹא יוֹדְעִים עַל בֵּית הַסֵּפֶר שְׁלָנוּ:

1. למה החליטו לקרא לבית הספר דוקא על שם ביאליק?
2. כמה תלמידים לומדים אצלנו?
3. מאילו שכונות, רחובות או אזורים הם באים לבית הספר?
4. מי מחליט ואיך מחליטים על פעילויות בבית הספר?
5. אילו ועדות יש בבית הספר ואיך בוחרים אותן?
6. מה התפקיד של המנהל/ מנהלת ושל אנשים אחרים בבית הספר?
7. מה הסבה שבחצר יש רק מגרש ספורט אחר?

הַשְּׂאֵלוֹת הֵן הַפּוֹתְרוֹת לְעִמּוּדוֹת הַטְּבֵלָה.
בְּעִמּוּדָה כּוֹתְבִים אֶת תְּכֵן הַתְּשׁוּבָה לַשְּׂאֵלָה.

כדי להעשיר ולהרחיב את המידע על בית הספר יציגו התלמידים שאלות שבאמצעותן יעשירו את הידע החדש שלהם. פעילות זו מפתחת את החשיבה ומעודדת לשאול על הסובב הקרוב ולחקור אותו מהיבטים שונים.

במסגרת העשרת הידע התלמידים **יאספו מידע ממקורות שונים**, ימינו ויארגנו אותו, יסכמו אותו ויסיקו מסקנות לגביו. מוצע להציג לפנייהם מקורות מידע מגוונים – "שוק מידע" של מקורות שיאפשרו התבוננות מזוויות שונות. דוגמאות: תצפיות וראיונות, **מקורות כתובים** (ספרים, עיתונים עדכניים ועיתונים מהעבר, מסמכים, מודעות, פרסומים), **מקורות חזותיים** (תצלומים, תמונות), מקורות אלקטרוניים (ממוחשבים, קלטות שמע וקלטות וידאו – חוזי). יש להקדיש זמן לתהליך רכישת המיומנות של איסוף מידע, מיונו, ארגונו ועיבודו, ולהקפיד עליו,

כדי שהתלמידים ירכשו ויפנימו הרגלי למידה החיוניים להמשך לימודיהם ולעיסוקם האקדמי*. בהמשך יחידת הלימוד המידע יעובה ויתעשר.

מראה בית הספר (עמודים בספר 83-98)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו את המבנה והמרחב הפיזיים של בית הספר, יבינו את ההבדל בין תפקודו ונהליו לבין אלה של הכיתה; יכירו אמצעים שונים לתיאור המרחב ויתנסו בסרטוט תרשים של הכיתה ושל חצר בית הספר, על פי עקרונות הקרטוגרפיה [כיווני רוחות השמים, מקרא סימנים וקנה מידה (התאמה חד-ערכית)];
2. יציעו כיצד לתאר בצורה מדויקת את הכיתה ואת בית הספר, וינמקו את הצעתם;
3. יבחנו שלושה תיאורים שונים של מרחב הכיתה ובית הספר (ציור, סרטוט, תצלום), ישוו ביניהם ויסיקו מסקנות ביחס לרמת הדיוק של כל אחד מהם, ליכולת התמצאות ולתכנון פעילות על פיהם במרחב הנתון;
4. יקראו היגדים שונים המתארים צורות של הצגת מרחבים, יבחנו את התאמתם להגדרת תרשים וינמקו את החלטתם;
5. יקראו הגדרה של תרשים ויבחנו בחשיבה רפלקטיבית את הגדרתם, ישנו אותה בהתאם להגדרה הפורמלית ויצביעו על התיקון;
6. יציעו כיצד לארגן פעילות בכיתה לפי שלבי תכנון, יתכננו אירוע שיתקיים בכיתה, יסרטטו תרשים של הכיתה לקראת האירוע, יבינו שסרטוט חדר הכיתה והריהוט מקל על הביצוע בהמשך, ילמדו לסרטט (לפי הנחיות) את חדר הכיתה לקראת פעילויות שונות ויסיקו שסרטוט הוא תיאור של המרחב;
7. יקראו תרשים של כיתה וחצר בית ספר, יפיקו ממנו מידע על המרחב ומרכיביו ויבינו שהתרשים הוא ביטוי גרפי מוקטן של המציאות;
8. יבינו שקנה מידה הוא היחס בין הגודל במציאות לבין הגודל בתרשים ובמפה, ויתנסו בסרטוט הכיתה והרהיטים על פי אמת מידה מוגדרת וחד-ערכית;
9. יקראו תרשימים ומפות של שכונה או קטע מיישוב ויזהו סימנים מוסכמים – מקרא מפה, יבינו ויסיקו שסימנים מוסכמים (מקרא) הם מרכיב בתרשים ובמפות; יבינו שהסימנים המוסכמים הם החלטה שרירותית והם ניתנים לשינוי; יסרטטו תרשים של כיתה וחצר בית ספר ויחליטו על סימנים מוסכמים לריהוט;
10. יכירו את ארבע רוחות השמים ואת שושנת הרוחות ויבינו שהמפות מכוונות לכיוון צפון, יסיקו שהתמצאות בשושנת הרוחות היא אמצעי להתמצאות במרחב, יקראו מידע על המצפן ועל השימוש בו, יתרגלו להתמצאות במרחב הכיתה ובית הספר באמצעות שושנת הרוחות ומצפן, יכינו מצפן לפי הוראות ויתרגלו את השימוש בו;

* תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, מיומנויות וכישורים, 10.2, 10.4, 10.5 (ירושלים, משרד החינוך והתרבות, 2002), עמ' 22-23.

11. **יסרטטו** תרשים של חצר בית הספר על פי מדידות בקנה מידה שייקבע מראש (1 מ' שווה למשבצת במחברת חשבון), **יסמנו** את כיווני רוחות השמים ו**יכינו** מקרא למתקנים ולמרחבים השונים, ו**יציגו** את התרשים לפני חבריהם;
12. **ישערו** השערות לגבי מיקומם של מרחבים ומתקנים בחצר בית ספרם, **יבחנו** את השערותם, ו**יסבירו** את הקשר שבין מיקום המבנה והמרחב בחצר לבין צורתו ותפקודו ואת הקשר שבין מיקום המתקנים בחצר וצורתם לבין תפקודם;
13. **ישערו** אילו מבנים מתאימים לבתי ספר ייחודיים, **ינמקו** את השערותם, **יתכננו** ו**יסרטטו** חצר ומתקנים לבית ספר ייחודי ו**יסבירו** את החלטתם לגבי סוג המבנים ומיקומם.

הערות דידיקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מיומנויות:

1. קריאת תרשים, התמצאות במרחב וניתוח תופעות.
2. מדידה של מרחב וסרטוט תרשים על פי הנתונים.
- עיקרון: התאמת מבנים ומרחבים לתפקודם ולמיקומם.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: להציע ולנמק, לנתח ולהשוות, לסרטט, להסיק מסקנות לגבי יתרונות וחסרונות, לתכנן, להפיק מידע ולהסביר, לשער, לנמק ולבחון את אמתות ההשערה, להחליט החלטות.

הארות לחומר הלימוד בספר

1. הפעילות בסעיף זה ממוקדת בלימוד התרשים ובראשית ההיכרות עם מפה פשוטה. זאת בהלימה לתרומת הגיאוגרפיה בתכנית הלימודים ולכלי החקר של הגיאוגרפיה: "מפות ותרשימים מסוגים שונים...., סיור ותצפית לאיסוף נתונים כמותיים ואיכותיים" (תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, עמוד 45).
2. "לימוד קריאת תרשים ומפה אינו מטרה בפני עצמה אלא הוא נובע מהצורך להכיר את הסביבה ולקחת בה חלק פעיל. לימוד קריאת מפה בכיתות ב-ד יטופח באופן ספיראלי בקשר למרחבים שבהם מתפקדים הלומדים" (שם, עמוד 46).
3. המפה והתרשים הם כלים שבאמצעותם אפשר להתמצא במרחב כגון חדר הכיתה, חצר בית הספר, אזור המגורים והיישוב וסביבתו, לנתח ולהבין את הקשרים שבין תופעות שונות במרחב, כגון מיקומם של רהיטים בחדר הכיתה, מיקומם של מתקנים ורהיטים בחצר, מבנים, עצים ורהיטים ברחוב, אזורים תפקודיים ומבנים ביישוב. באמצעות המפה והתרשים אפשר גם לתכנן פעילות או שינויים במרחב, כגון ארגון הכיתה לאירוע,

ארגון חצר בית הספר לפעילות בית ספרית, הוספת מתקנים בחצר, תכנון פעילות לשימור וטיפוח המבנים ברחוב ובישוב.*

4. **קריאת מפה או תרשים היא כישור ברמה קוגניטיבית מורכבת.** נדרש מהתלמידים לקרוא טקסט מופשט וסימבולי שמצד אחד מכליל תופעות ומצד אחר מפרט תופעות מסוימות. כמו כן עליהם להבין שהמפה והתרשים מייצגים את המרחב במבט-על (אנכי), בהקטנה ובסמלים וסימנים. כל אלה הם כישורים הנלמדים בהדרגה, בשלבים המתחילים במרחב הקרוב ומתפשטים אל מרחבים רחוקים יותר ומורכבים יותר (על פי עקרונות תכנית הלימודים: **מהקרוב אל הרחוק ועקרון הספירליות**, עמוד 30-31). יש להזכיר שבכיתה ב התלמידים סרטטו את החדרים בבית המגורים וכבר התנסו בקריאת תרשים של דירה.

5. **את המרחב אפשר לייצג באמצעים שונים:** בכתיבה, בתצלום, בסרטוט תרשים או בסרטוט מפה. התלמידים מתבקשים להציע אמצעים לתיאור המרחב ולבחון אותם ואת רמת הדיוק שלהם, את הבנת הנמענים ואת מידת האובייקטיביות לעומת סובייקטיביות של המתארים. פעילות זו מכוונת לפתח חשיבה ביקורתית לגבי האמצעים השונים. יש לאפשר לתלמידים להתנסות בתיאור המרחב בכל אחד מהאמצעים, הן בקריאת הכלים הן ביצירתם.

6. **תכנון וסרטוט פעילות במרחב על תרשים מצריכים רמה גבוהה מבחינת הכישורים הקוגניטיביים.** כדי לתכנן אירוע או פעילות בכיתה יש להביא בחשבון מרכיבים שונים ולהעלותם על התרשים. מרכיב כזה, למשל, הוא מיקום השולחנות והכיסאות ביחס למספר המשתתפים, לתוכן האירוע ולמבנהו ולמרחב הפעילות הנתון. כדי לתכנן על הנייר נדרשים התלמידים ללמוד סרטוט על פי קנה מידה, סימנים מוסכמים וכיווני רוחות השמים. הפעילות "ארגון הכיתה למסיבה" יוצרת מציאות שצריך להתמודד עמה, וצורך זה הוא גורם מזמן ללימוד קריאת תרשים וסרטוט תרשים. מכאן מתחיל הלימוד הסיסטמטי של קריאת תרשים ומפה, ששלושת המרכיבים המרכזיים שלהם הם **הקטנה לפי קנה מידה (בכיתה ג אמת המידה חד-חד-ערכית), הסמלה בסימנים מוסכמים, כיוון המפה על פי שושנת הרוחות.**

7. **הקטנת המציאות לתרשים היא כישור חשיבה מופשט.** כדי להמחיש ולהבהיר את הקטנת המציאות אפשר להיעזר בבובה, במכונית משחק או בתצלום של אדם או של מקום. כל אלה מייצגים את הקטנת המציאות. רצוי להביא לכיתה חפצים שונים המייצגים פריטים הקיימים במציאות.

8. **קנה מידה:** קנה מידה הוא היחס בין הגודל במציאות לבין הגודל בתרשים ובמפה. כדי להמחיש את ההקטנה מוצע להקטין ביחידות חד-חד ערכיות, כלומר משבצת על נייר חשבון שווה לאריח בכיתה, ולכן ייכתב: 1 מטר = 1 משבצת חשבון. בשלב גבוה יותר, בעיקר בהתחשב בכך שבשיעורי חשבון על היחידה המטרית ובשיעורי הנדסה

* להרחבה קראו בחוברת קריאת מפה – מיפוי מיומנויות ומושגים, תכנית אורכית לכיתות ב-1 (ירושלים, משרד החינוך והתרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, תשנ"ה). כל החוברת.

מסרטים גופים גיאומטריים, יש מקום לכתוב 1 מטר = 1 משבצת חשבון. זו ראשיתה של הבנת קנה מידה. אין ללמד קנה מידה שבו היחס אינו חד-חד ערכי. מוצע להביא לכיתה מפות שונות מהארץ ומהעולם (אטלס) ולהראות דוגמאות לאופן שבו מרחבים גדולים מוקטנים לסרטטים על נייר. סרטוט הכיתה דורש מדידה מדויקת של מספר האריחים והעברתם לנייר המשובץ, ולשם כך חשוב להיעזר בסרגל. יש למדוד את אורך קירות הכיתה ואת אורכם ורוחבם של השולחנות והפתחים. בספר נכתב כיצד לסרטט צעד אחר צעד – חשוב להקפיד על השלבים.

9. **המושג קנה מידה** הוא ביטוי מושאל ביחס לתופעות התנהגותיות ולמדידות שונות בתחומים שונים בחיינו. מוצע לבחון ביטויים שונים למען הרחבת והעשרת השפה העברית. כן מוצע שהילדים יביאו דוגמאות נוספות על אלה שבספר. להלן הרחבה בכיתה. המורים ישקלו אם ללמד בכיתתם נושא זה. יש לציין שבכיתה ד הנושא נלמד בהרחבה ובכיתה ה' הנושא נלמד במסגרת לימודי גיאוגרפיה.

הקטנת המציאות לתרשים

נושאים למחשבה ולדיון

1. הסבירו: מדוע בסרטוט התרשים – הפתה קטנה והיא לא כמו במציאות?
2. הביאו דגמאות להקטנה של חפצים שהם גדולים במציאות. רמז: תצלום של אנשים.

קנה מדה – הקטנת המציאות לתרשים

כדי לסרטט על נייר חדר או שטח של ישוב או של מקום בישוב צריכים להקטין אותו.

לכן, מחליטים על קנה מדה להקטנה, למשל: במקום 1 מטר אורך מסמנים קו באורך של 1 משבצת (אחת) על נייר משבצות (כמו במחברת חשבון), או מסמנים קו באורך של 1 ס"מ.

במפות מקטינים כך: במקום 1 קילומטר במציאות מסמנים 1 מ"מ או 1 ס"מ. מדת ההקטנה היא לפי ההחלטה של מי שמסרטט את התרשים או את המפה. נוהגים לכתב בכמה הקטינו ומצינים זאת בקנה המדה.

כך כותבים:

- א. אורך של 1 משבצת במפה שווה ל-1 מטר במציאות.
- ב. 1 מטר (מ') שווה 1 סנטימטר (ס"מ) בתרשים או במפה) – ולהפך, 1 ס"מ בתרשים או במפה שווה 1 מטר במציאות.

ג. 1 קילומטר (ק"מ) שֹׁוה 1 מ"מ – וּלְהִפְךָ, 1 מִילִימֶטֶר (מ"מ) בַּמִּפָּה שֹׁוה 1 ק"מ
בַּמְצִיאוֹת.

בְּאוּרֵי מְלִים וּמְשָׁגִים:

קִנְיָה מְדָה – הַיַּחֲסוּ בֵּין הַגְּדֵל אוֹ הַמְרָחֵק בַּמְצִיאוֹת לְבֵין הַגְּדֵל אוֹ הַמְרָחֵק בַּתְּרָשִׁים,
בַּמִּפָּה אוֹ בַּתְּמוּנָה.

מֶטֶר – יַחֲדוּת מְדַת אֶרֶץ (בְּרֵאשִׁי תְבוּת – מ'); סֶנְטִימֶטֶר – יַחֲדוּת מְדַת אֶרֶץ (בְּרֵאשִׁי
תְבוּת – ס"מ); מִילִימֶטֶר – יַחֲדוּת מְדַת אֶרֶץ (בְּרֵאשִׁי תְבוּת – מ"מ); קִילוֹמֶטֶר – יַחֲדוּת
מְדַת אֶרֶץ (בְּרֵאשִׁי תְבוּת – ק"מ).

מִדּוּעַ נִתֵּן הַשֵּׁם קִנְיָה מְדָה?

לְפָנַי שָׁנִים רַבּוֹת נִהְגוּ עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה לְחַלֵּק אֶת מִי הַמְעֵין בִּינֵיהֶם לְהַשְׁקִית
הַשְּׂדוֹת.

הֵם מָנוּ אֶת אֶחָד הַזְּקֵנִים שִׁיְהִיָּה אַחֲרָאֵי עַל חֲלֻקַּת הַמַּיִם.

כִּיצַד יַחֲלֵק אֶת הַמַּיִם בְּאִפְּן שֹׁוה (חֲלֵק כְּחֻלְקָה)? לְפִי אֵיזוֹ מְדָה?

נִגַּשׁ הַזְּקֵן לְצִמְחַת הַקִּנְיָה, שֶׁגְּדֵל לֵיד הַנַּחַל, וְרָאָה שֶׁגִּבְעוּלוֹ הָאֶרֶץ מְסֻדָּר פְּרָקִים פְּרָקִים
בְּרוּחִים שְׁוִים.

קָצֵץ גִּבְעוּל אֶחָד אֶרֶץ וְנִגַּשׁ אֶל פִּי הַמְעֵין.

הוּא הֵנִיחַ לוֹחַ עֵץ שֶׁחָסַם אֶת זְרִימַת הַמַּיִם, לְרַגְלֵי הַלוּחַ נָעַץ אֶת הַקִּנְיָה, וּבְכָל פַּעַם
שֶׁחָרַר כַּמּוֹת מַיִם שֶׁהִגִּיעָה עַד לְפֶרֶק הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל גִּבְעוּל הַקִּנְיָה שֶׁבִידוּ. כֵּן הוּא קָבַע
מְדַת מַיִם שֹׁוה לְכָל הַתּוֹשְׁבִים, לְפִי הַקִּנְיָה שֶׁמְדַד אֶת הַמַּיִם.

מֵאֵז אָנוּ אוֹמְרִים: בְּקִנְיָה מְדָה מוֹדְדִים אֶת הַגְּדֵל שֶׁל... אוֹ אֶת הָאֶרֶץ שֶׁל... וְאֵת כָּל
מָה שֶׁבְּרִצּוֹנָנוּ לְמִדְר וּלְהַשְׁוֹת. בַּמְשָׁג קִנְיָה מְדָה מְשַׁתְּמָשִׁים בְּצוּרָה מְשֻׁאלָת.

דְּגָמָאוֹת לְשִׁמוּשׁ בַּמְשָׁג קִנְיָה מְדָה בְּכַטּוּיִים בְּשִׁפְתַי הַיּוֹם-יּוֹם:

א. לְפִי קִנְיָה הַמְדָה שֶׁל הַמִּפָּה אֶפְשָׁר לְדַעַת מַהוּ הַמְרָחֵק מִבֵּיתִי לְעִיר הַשְּׂכֵנָה.

ב. קִנְיָה הַמְדָה שְׁלִי לְהַתְנַהֲגוֹת הַיְלָדִים בְּכַתּוֹת ג הוּא הַהַתְנַהֲגוֹת שֶׁל תְּלַמִּידֵי
כַּתָּה ג 1.

ג. אֵין לָנוּ קִנְיָה מְדָה לְהַשְׁוֹת בֵּין שְׁתֵּי הַהוֹפְעוֹת שֶׁרֵאִינוּ.

נוֹשְׂאִים לְמַחְשָׁבָה וּלְדִיוֹן

בְּאֵילוֹ הַזְּדַמְנִיּוֹת מְשׁוּים אוֹ מוֹדְדִים בֵּין דְּבָרִים שׁוֹנִים? הֵבִיאוּ דְגָמָאוֹת.

10. **סימנים מוסכמים** הם השפה של המפה. הסימנים מבטאים בצורה סימבולית את העצמים שבמציאות. כיום הילדים מתמצאים בקריאת סימנים מוסכמים בהקשרים שונים: מחשב, שלטים של מקומות שונים (כגון חניה לנכים), תמרורי התנועה, שירותים, מסעדה וכיו"ב. עם זאת, לא לכל התלמידים נהיר השימוש בסימנים כביטוי של המציאות. לפיכך חשוב לתרגל אתם את הנושא באמצעות הבאת סימנים שונים ושיומם. כן חשוב לתרגל באופן הפוך – התלמידים יציעו סימנים לעצמים או לתופעות במרחב הקרוב. לצד התרשים יכתב מקרא שעליו יוחלט יחדיו או בנפרד. חשוב לזכור שיש לכתוב לצד כל סימן גרפי או צבע מהי משמעותו.

11. **כיוון רוחות השמים** נלמד לראשונה בכיתה ב, אולם באופן חלקי ולא בצורה משמעותית. התלמידים מתחילים ללמוד לראשונה על רוחות השמים ולהתמצא במרחב על פיהן. ציון הכיוונים של רוחות השמים בתרשים ובמפה (צפון, דרום, מזרח, מערב) הוא חלק בלתי נפרד ממרכיבי התרשים והמפה. התלמידים יאתרו את הכיוונים בכיתתם ויציינו אותם בתרשים. כאן המקום להזהיר מפני טעות רווחת: אין לכתוב מעל הפתחים והלוח את הכיוונים שבהם הם נמצאים, מכיוון שלתלמידים יש קיבעון מחשבתי ביחס אליהם. למשל, הם יהיו בטוחים שבכל הכיתות הדלת נמצאת בצד מערב. חשוב ללמד את התלמידים להתמצא בכל מקום על פי הכיוון ולהבחין בכך שבכל מקום העצמים ממוקמים בכיוון שונה. כדי לחזק את ההתמצאות המרחבית על פי כיווני רוחות השמים מוצע לתרגל את הנושא עם התלמידים ולתת להם משימות, תחילה בכיתה ובהמשך בחצר בית הספר. למשל, באיזה צד יושבות יעל ומיכל ביחס ליואב ואיתי, ולהפך; באיזה כיוון הולכים לברזייה כשנכנסים מהשער הצפוני? באיזה כיוון נמצא מגרש הכדורסל ביחס לאולם ההתעמלות? חשוב להרבות במשימות של התמצאות בכיתה ובחצר בית הספר.

12. **המצפן** – המצפן הוא מכשיר המסייע להתמצאות במרחב. הוא מכוון לצפון המגנטי של כדור הארץ, ולכן המחט המגנטית שלו מורה צפונה. בעבר השימוש במצפן היה שכיח, אולם כיום אפשר להתמצא גם בעזרת מכשירים אלקטרוניים המכוונים ללוויין ונותנים הוראות. עם זאת, חשוב להכיר את המצפן ולקרוא על השימוש בו בעבר הלא כל כך רחוק, ואף להכין מצפן. הכנת המצפן אינה כרוכה בקושי וההוראות מפורטות מאוד. בכיתה ד יהיה לימוד נרחב יותר על המצפן, לכן הנושא מובא כאן בקצרה. **הכנת מצפן** זו פעילות עמלנית שבאמצעותה התלמידים יבינו שהמחט צריכה להיות ממוגנטת. בהמשך מצורפות הנחיות להכנת מצפן. כאן המקום לציין שיש לומר **לצפן את המפה או התרשים, כלומר לכוון את המפה לכיוון צפון** ולא "להצפין" שפירושו "להחביא". מוצע להביא לכיתה מפות שונות, לבחון כיצד מסומנת בהן שושנת הרוחות ולהבחין שכיוון הצפון נמצא בחלק העליון של המפה (ולא "למעלה", כפי שנהוג לומר בטעות). מוצע להביא לכיתה כמה מצפנים ולתרגל את השימוש בהם בחצר בית הספר. גם בעת טיול של כיתה כדאי לציין את הכיוון שאליו הולכים או נוסעים. יש חשיבות רבה לכך שהשפה תכלול את הכיוונים בהקשר הרלוונטי שלהם.

13. להלן דוגמה לפעילות נוספת להתמצאות ולחיזוק מושגי מרחב:

מַאיִזָּה צַד וּלְאִיזָּה צַד הוֹלְכִים?

1. כְּתֹבוּ לְאִיזָּה צַד הוֹלְכִים:

- א. מְשַׁלְחֵן הַמּוֹרָה לְדַלַת הַכְּנִיסָה
- ב. מְדַלַת הַכְּנִיסָה לְאֶרֶז הַכֶּתֶה
- ג. מִהַחֲלוֹן הַגָּדוֹל לְקִיר שְׁמוּלוֹ

2. חֲבְרוּ שְׁאֵלוֹת דּוֹמוֹת לְחֲבֵרֵיכֶם וְעֲנוּ עַל הַשְּׁאֵלוֹת שֶׁהֵם יַחְבְּרוּ עִבּוּרְכֶם.

שְׁחַקוּ בַּמִּשְׁחָק "הֲלֹכְתִי לְאִבּוֹד! מַה הַכּוּוֹן?"

הוֹרְאוֹת הַמִּשְׁחָק:

מִשְׁחָקִים בְּזוּגוֹת: בְּכָל זוּג אֶחָד הַיְלָדִים מִנְחָה וְהַשְּׁנִי מִנְחָה (מְבַצֵּעַ אֶת הַהוֹרְאוֹת).
הַיְלָדִים הַמִּנְחִים נוֹתְנִים הוֹרְאוֹת כּוּוֹן לְיְלָדִים הַמִּנְחִים. הַהוֹרְאוֹת צְרִיכוֹת לְכֻלָּל אֶת
שְׁמוֹת כּוּוֹנֵי רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם.
הַיְלָדִים הַמִּנְחִים צְרִיכִים לְלַכֵּת עַל פִּי הַהוֹרְאוֹת וּלְהַגִּיעַ לְמָקוֹם שְׁאֵלָיו הַתְּכַוֵּנוֹ הַמִּנְחִים.

הַנְּחִיָּה נְכוֹנָה מְעַנֶּינָה 4 נְקֻדוֹת, הַנְּחִיָּה שְׂגוּיָה מוֹרִידָה 3 נְקֻדוֹת.

בְּצוּעַ נְכוּן שֶׁל הַהוֹרְאוֹת מְעַנֶּינִי 3 נְקֻדוֹת, בְּצוּעַ שְׂגוּי מוֹרִיד 4 נְקֻדוֹת.

לְאַחַר סִיּוּם הַמְּשִׁמָּה מִתְחַלְּפִים הַזּוּגוֹת בַּתְּפִקִּידִים.

**וּלְבִסּוֹף – הַזּוּג שְׂצָבֵר אֶת מִסְפַּר הַנְּקֻדוֹת הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר זֹכֵה בַּתָּאֵר "מְצַטִּינִי כּוּוֹנֵי
רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם".**

הַעֲצָה לַפְּעִילוֹת יִצִּירָתִית – בְּנִיית מִצְפֵּן. לַהֲלֹךְ הוֹרְאוֹת:

פְּנֵת הַיְצִירָה

הַכִּינוּ לָכֶם מִצְפֵּן:

1. **הַצִּיּוֹד הַדְּרוּשׁ:** לוּחַ קְרִטוֹן, סֶכֶה עִם רֹאשׁ, סֶכֶת רֹאשׁ מִתְּפַצֵּלָת, מַגְנֵט, עֶפְרוֹנוֹת
צְבָעוֹנִיִּים

2. **הוֹרְאוֹת לְהַכְנִיה:**

א. צִירוּ בְּמַחֲוָה עֲגוּל עַל הַקְּרִטוֹן.

ב. סַמְנוּ אֶת הַמְּרָכֵז בְּתוֹךְ הָעֲגוּל.

ג. כְּתֹבוּ אֶת שְׁמוֹת רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם בְּצֻדֵיכֶם, צְבָעוּ בְּצָבֵעַ אֶת כּוּוֹן הַצִּפּוֹן.

ד. הַצִּיבוּ אֶת הַסֶּכֶה עִם הָרֹאשׁ בְּמְרָכֵז הַמְּעָגֵל.

ה. פְּתָחוּ אֶת סֶכֶת הָרֹאשׁ הַמְּתַפְּצֵלָת וּשְׁפֹשְׁפוּ צַד אֶחָד שְׁלָהּ בְּמַגְנֵט.

ו. הַנִּיחוּ אוֹתָהּ בְּעֵדִינּוֹת רְבָה עַל רֹאשׁ הַסֶּכֶה שֶׁבְּמְרָכֵז הָעֲגוּל.

יְצַרְתֶּם מִצְפֵּן!

הַתְּבוֹנְנוּ וְרֵאוּ כִּיצַד הַמַּחַט הַמַּגְנֵטִית פּוֹנָה לְכוּוֹן צִפּוֹן.

5. **סרטוט תרשים של חצר בית הספר** הוא המשך של הפעילות בכיתה, בהבדל אחד: המרחב גדול וקנה המידה משתנה ל-1 מטר = 1 משבצת על נייר חשבון. לקראת המדידה של חצר בית הספר רצוי להכין סרטי מדידה או מקלות באורך של 1 מטר, מצע לכתיבה, נייר משובץ וכלי כתיבה. התלמידים יתארגנו בקבוצות של שלושה: שני ילדים יחזיקו את סרט המדידה בשני קצותיו וילד שלישי ירשום את מספר המטרים לאורך הקטע הנמדד. מוצע לסמן קבוצות של 5 מטרים ולבסוף לסכם כך: // // // // // . כך נהוג במדידות. גם במדידת החצר חשוב להקפיד על כיווני רוחות השמים ולדייק בסרטוט המבנים, הריהוט והמרחבים בחצר. מדידת המתקנים תבצע באותה צורה והם יסורטו בהסמלה. יש להזכיר שצריך לציין גם מקרא סימנים.

להלן פירוט פעילות: מדידת חצר בית הספר עם התלמידים פיצוד מסרטטים תרשים של חצר בית הספר

משימה בזוגות

התארגנו בזוגות כדי לסרטוט את חצר בית הספר. כל זוג ימדד חלק מהחצר. חשוב לכתב באיזה צד של החצר מודדים – מזרח, מערב, צפון, דרום. אפשר גם להוסיף ולציין מקומים כגון "מהשער הגדול", "ליד הבמה", "ליד החרשה", "ליד המדרגות".

הציוד הדרוש:

1. סרט מדידה (אפשר גם חבל) באורך של 1 מטר
2. נייר חלק ונייר משבצות גדול (שני דפים מחברים ממחברת חשבון)
3. סרגל, מצע לכתיבה וכלי כתיבה: עפרון אפור, מחק ועפרונות צבעוניים
4. ביום חם – כובע, ביום קר – בגדים חמים

הפעילות:

מדידת ארכה ורחבה של חצר בית הספר

1. צאו לחצר בית הספר והחליטו עם המורה על המקום של כל זוג – נקדת ההתחלה שממנה תמדדו ותסרטטו את החצר.
2. זכרו לכתב את הצד שבו התחלתם למדד – מערב וכדומה, או סימן בולט – המדרגות, הברוש הגדול, אולם הספורט.
3. אחד הילדים מניח את סרט המדידה על נקדת ההתחלה, והילד השני מחזיק את הסרט, מותח אותו עד לאורך של 1 מטר ומסמן על הארץ קו.
4. מהנקדה שסמנתם מדדו שוב 1 מטר על הארץ, כמו שמדדתם את המטר הראשון. המשיכו כך עד שתסימו.

5. סִמְנוּ עַל הַנִּיר הַחֶלֶק קוֹ אֶלְכֶסוֹנִי לְכָל 1 מֶטֶר שְׁמִדְדֹתֵם, כֶּן: 1 מֶטֶר = / .
כָּל חֲמִשָּׁה קוּיִם אֶלְכֶסוֹנִיִּים יִהְיוּ קְבוּצָה. יַחַד הֵם שְׂוִים 5 מֶטְרִים. מְסַמְנִים כֶּן: // // // // 5, 5 // // // 4. בְּסֶךְ הַכֹּל נִמְדְדוּ 14 מֶטְרִים.
6. הַנִּיחוּ אֶת הַנִּיר הַמְּשֻׁבָּץ עַל מִשְׁטַח יָשָׁר (אֲפֹשֶׁר עַל הַרְצָפָה אוֹ עַל שֻׁלְחָן).
7. סִרְטְטוּ אֶת הָאֲרֶזְ וְהָרַחֵב שֶׁל הַחֶצֶר. כָּל מִשְׁבָּצַת חֻשְׁבוֹן מְסַמְלֶת 1 מֶטֶר.
8. הַתְּבוֹנְנוּ בְּדַגְמָה שֶׁל הַסִּרְטוּט: אֲרֶזְ הַחֶצֶר הוּא 14 מֶטֶר = 14 מִשְׁבָּצוֹת עַל נִיר חֻשְׁבוֹן; רַחֵב הַחֶצֶר הוּא 7 מֶטֶר = 7 מִשְׁבָּצוֹת (מֶטֶר כּוֹתְבִים בְּקַצּוֹר – מ'). 14 מ' צְפוֹן 7 מ' 7 מ' מִזְרַח מְעַרֵב 14 מ' דְרוֹם

**צִיּוֹן מְקוֹמָם שֶׁל הַמִּתְקַנִּים וְשֶׁל עֲצָמִים שׁוֹנִים
בְּחֶצֶר בֵּית הַסֵּפֶר וּמְדִידַת הָאֲרֶזְ וְהָרַחֵב שֶׁלָּהֶם
לְמִשְׁל, סִפְסָלִים, בְּרוּיָה, עֲצִים, עַמּוּדֵי הַסֵּל, אֲרָזוֹ קַפִּיצָה**

9. הַתְּבוֹנְנוּ בְּחֶצֶר בֵּית הַסֵּפֶר: סִפְרוּ וְתֹארוּ אֵילוֹ מִתְקַנִּים וְעֲצָמִים יֵשׁ בְּחֶצֶר וְהִיכֵן הֵם מִמְּקוֹמֵם.
10. כְּתוּבוּ עַל הַנִּיר הַחֶלֶק אֶת שְׁמוֹתֵיהֶם וְאֵת הַמְּקוֹם שֶׁלָּהֶם בְּחֶצֶר. לְדַגְמָה: הָעֵץ הַגָּדוֹל נִמְצָא קְרוֹב לְגֵדֶר שְׁבָצָד מְעַרֵב, שְׁלוֹשָׁה סִפְסָלִים עוֹמְדִים בְּצַד דְרוֹם, עַמּוּדֵי הַסֵּל עוֹמְדִים בְּחֶלֶק הַמְּזֻרְחֵי שֶׁל הַחֶצֶר – אֶחָד בְּצַד צְפוֹן וְאֶחָד בְּצַד דְרוֹם.
11. מְדְדוּ אֶת אֲרָכָם וְרַחְבָּם שֶׁל הַמִּתְקַנִּים וְסִמְנוּ אֶת הַמְּרַחֵק שֶׁלָּהֶם מִגְּבוּלוֹת הַחֶצֶר. הַמְּדִידָה דוּמָה לְמְדִידָה שְׁעֵשִׂיתֶם קֹדֶם.
12. סִרְטְטוּ אֶת הַמִּתְקַנִּים שְׁמִדְדֹתֵם עַל הַנִּיר הַמְּשֻׁבָּץ, בְּתוֹךְ מְסַגֵּרַת הַחֶצֶר שֶׁלָּכֶם. חָשׁוּב לְהַקְפִּיד עַל כּוּוֹנֵי רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם.
13. הִכִּינוּ מְקַרָּא סִימְנִים לְמִתְקַנִּים וְלְעֲצָמִים, לְדַגְמָה: עֵץ = עֲגוּל יֶרֶק, סִפְסָל = מַלְבֵּן חוּם, עַמּוּד כְּדוּרְסָל = מְשַׁלֵּשׁ כַּחֵל.
14. צְבַעוּ אֶת סִרְטוּט הַמִּתְקַנִּים עַל־פִּי הַמְּקַרָּא.

אֲסַפְתֶּם מִידַע עַל חֶצֶר בֵּית הַסֵּפֶר וְסִרְטַטְתֶּם אוֹתָהּ וְאֵת הַמִּתְקַנִּים וְהָעֲצָמִים שֶׁנִּמְצְאוּ בְּתוֹכָהּ.

1. למה דווקא כאן?
  - א. בתחום הגיאוגרפיה עוסקים בשני דברים הרלוונטיים לנושא זה: 1. הבנת הקשר שבין מיקומו של תופעות במרחב ובסביבה לבין תפקודן.
  - ב. בהבנת הקשר שבין גודלה וצורתה של תופעה לבין תפקודה. השאלה "למה דווקא כאן?" היא שאלת מפתח במחקר הגיאוגרפי, וכוונתה לבחון ולהסביר היבטים

שונים: הסיבות שבשלהן תופעה פיזית או אנושית נמצאת דווקא במיקומה, מהו הארגון המרחבי של סביבה כלשהי ומדוע, מהם הקשרים והיחסים בין התופעות בארגון המרחבי ומהי השפעת המיקום של התופעה על הסובב ושל הסובב על התופעה. (ראו הסבר בתכנית הלימודים: תרומת הגיאוגרפיה, עמודים 43-47). לפיכך התלמידים אמורים לבחון את המבנים בכיתה ובחצר בית הספר ולבחון את התאמתם למיקומם, למטרתם ולשימוש שעושים בהם. התלמידים נדרשים לחשיבה ביקורתית שבה בוחנים את המתקנים והמרחבים ושואלים: "למה דווקא כאן?" הבחינה תעלה שאלות ורעיונות לשינוי, לשיפור ולהוספת מתקנים. התלמידים יסרטטו את הצעותיהם וכך הם יוכלו להשפיע במסגרת לימודיהם על בית הספר. בהמשך, בכיתה ד, תורחב בוננות זו למרחב היישוב (מיקום של מבני ציבור או אזורי תפקוד ביישוב, צורתו של מבנה ציבורי בהתאמה לתפקודו, כגון בית ספר ובית כנסת).

2. **בתצפית יבחנו התלמידים** את המתקנים והמרחבים בהתאם לתפקודם ולצורתם וירשמו את הפרטים החשובים והרלוונטיים. מוצע להקדים ולתרגל עריכת תצפית בכיתה ולציין אלו פרטים הם בעלי חשיבות ורלוונטיים לדיון.

3. **התאמת מבנה בית הספר לצורכי התלמידים ולנושאי הלימוד** מעלה את ההתבוננות והחשיבה לרמה גבוהה יותר. התלמידים ישערו איזה מבנה אמור להיות לסוגים שונים של בתי ספר (למשל, בית ספר לטבע) וינמקו את השערותיהם. כמו כן הם ישערו אילו מבנים ומתקנים ייבנו בכל בית ספר שברשימה נתונה וינמקו גם השערות אלה. כאן נבחנת יכולת העברה מהתנסות בחצר בית ספרם למקום אחר, כלומר יישום של לימוד העיקרון על הקשר שבין התופעות ומטרתן לבין מיקומן במרחב ותועלתן. בהמשך הלימודים יידרשו התלמידים ליישם עיקרון זה ברחוב וביישוב, ובכיתות ה' יידרשו ליישמו במדינה ובכל מקום בעולם.

4. **בעקבות לימוד הפרק:** במשימה המוצגת נדרשים התלמידים להציע תכנון חדש של חצר בית הספר. המתקנים והמבנה מפורטים במשימה. עליהם לתכנן מחדש את החצר תוך כדי התחשבות במפרט הנתון. במשימה נבחנת יכולת ההעברה של מיומנות סרטוט מרחבי על פי הנלמד. על התלמידים להסביר ולנמק את החלטתם לגבי המיקום החדש של המתקנים. לאחר התכנון והסרטוט הם נדרשים לשאלה רפלקטיבית: "במה נעזרתם בתכנון החצר?" חשוב לפתח אצל התלמידים את היכולת לשחזר לעצמם כיצד למדו ובמה נעזרו.

בטיחות ואיכות הסביבה בחצר בית הספר (עמודים בספר 99-101)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יבינו שלבטיחות בסביבה שבה הם פועלים יש חשיבות עליונה, יבדקו ויעריכו את טיפוח הסביבה, המבנים והמתקנים בחצר בית הספר;**
2. **יערכו תצפיות ויבחנו את מצב המתקנים והמבנים בבית ספרם ובחצר, יציינו את מצבם, ויעריכו את יעילותם לשימוש התלמידים ואת מצב תקינותם ובטיחותם;**
3. **ימינו ויארגנו את ממצאי התצפית בטבלה על פי תבחינים (קריטריונים) שאותם יקבעו מראש;**
4. **יבינו ששמירת החיים היא ערך עליון ולכן עליהם להימנע ממעשים שיש בהם משום סכנה, יכירו את הציווי ממקורות היהדות "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (דברים ד, 18), יסבירו את הקשר בינו ובין הנלמד וידגימו אותו על מקומות ומתקנים בטוחים בבית הספר ובסביבתו;**
5. **יכירו חפצים, מכשירים, מתקנים ומקומות בבית הספר שהשימוש בהם או ההימצאות בסביבתם עלולים להוות סכנה, ילמדו כללי זהירות ובטיחות כדי למנוע סכנה, יבינו את משמעות הסכנה ויתנהגו על פי הכללים;**
6. **יתעדו את המתקנים הבטיחותיים בסרטוט על תרשים חצר בית הספר, ידגישו את אלה שאינם בטיחותיים ויציגו את התייעוד לפני רשויות בית הספר;**
7. **יציעו הצעות מנומקות לשיפור המתקנים שאינם בטיחותיים, יעריכו ויפרסמו מקומות נקיים ובטיחותיים בכלי התקשורת של בית הספר;**
8. **למורים בחמ"ד: יבינו שהציבור הדתי מחויב למצוות התורה וההלכה גם במה שקשור לכללי בטיחות וגהות וינהגו לפי המצוות והחובות המוטלות על אדם שומר מצוות. (הרחבה בעמ' 61).**

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:
ערך: קדושת החיים ושמירתם.
עיקרון: מתקנים וחפצים בסביבת בני אדם חייבים בתקני בטיחות מחמירים.
מיומנות: איסוף מידע בתצפית, מיונו, ארגונו והסקת מסקנות.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לחקור, לאסוף מידע, למיין אותו, לקבוע תבחינים

(קריטריונים) למיון, להסביר עיקרון ולהדגים אותו על מקרה שונה, להציע שינוי ולנמק, להעריך את הביצוע.

נושא זה הוא בעל חשיבות מרבית: יש להקדיש זמן ללימוד כללי זהירות ובטיחות בבית הספר ובסביבתו כדי למנוע תאונות. מנתונים מצטברים בבתי החולים מתברר, ששיעור גבוה מכלל הילדים המעורבים בתאונות נפגע בבית הספר, בדרך אליו ובחזרה ממנו. אנו מחויבים לדאוג לבטיחותם של הילדים מתוקף זכותם לחיים ולשלמות הגוף. המשימות המוצעות כאן מקנות לתלמידים את ההבנה שמכשירים ומתקנים, מרחבים וריהוט בכיתה ובחצר בית הספר, הנמצאים בשימוש יום יומי, עלולים לסכן חיים. לכן חשוב להכירם ולדעת כיצד לנהוג בהם כדי להימנע מתאונות. התלמידים יערכו תצפית בחצר בית הספר ובמבנה ויאתרו מקומות וחפצים שיש בהם סכנה לילדים ואף למבוגרים. רצוי ליידע את כלל התלמידים בבית הספר ואת צוות המורים ולשתפם בפעילות חשובה זו.

מוצע לקבוע חודש בטיחות כפתיחה ללימודי בטיחות וגהות של כלל בית הספר. נוסף לכך, חשוב שהתלמידים ידעו אל מי לפנות כאשר יש סכנה או כאשר נגרמת תאונה. זהירות היא מיומנות יסוד בחינוך לקראת עצמאות. מפאת קוצר היריעה הפרק אינו מרחיב, אך בשל חשיבותו של הנושא מוצע למורים להקדיש לו זמן נוסף, להסבירו לתלמידים בפרוטרוט, להזמין לכיתה בעלי מקצועות (למשל, חשמלאים, אנשי רפואה, מומחים לבטיחות וגהות) ואף להביא כתבות מאמצעי התקשורת על מקרים שבהם ילדים נפגעו בין כותלי בית הספר או בדרכם מבית הספר או אליו.

יש מקום להרחיב את הדיון על המצוות בהלכה היהודית הנוגעות לשמירה על החיים ועל הבטיחות. להלן שלוש דוגמאות:

1. "... צריך האדם להרחיק את עצמו מדברים המאבדין את הגוף. ולנהוג את עצמו בדברים המברין והמחלימים את הגוף. וכן הוא אומר ושמתם מאוד לנפשותיכם" (קיצור שולחן ערוך, סימן לב, סעיף א).
2. "בכל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו שנאמר: 'השמר לך ושמור נפשך'" (דברים ד ט).
3. "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו" (דברים כב ח).

הפעילויות

1. התלמידים אמורים לצאת לתצפית בחצר בית הספר ולבחון בה את מצב המתקנים והריהוט. לפני יציאתם לתצפית רצוי לדון בשתי הסוגיות שהם בוחנים: בטיחות המתקנים וטיפוח הסביבה והמתקנים. את הממצאים ימיינו התלמידים ויארגנו בטבלה

- כדי להסיק מהם מסקנות. חשוב שיערכו רישום קפדני כדי שיוכלו להציע בהמשך מה כדאי לשפר או לשנות.
2. מוצע לתעד ולסרטט את הממצאים של התלמידים על תרשים חצר בית ספרם. התלמידים יכינו מקרא שיכיל סימנים שונים למתקנים תקינים ובטוחים לעומת מתקנים לא בטוחים ומלוכלכים. תרשים כזה הוא תרשים נושאי המבטא את מצב הבטיחות והטיפול (זה שלב ראשון בלימוד מפות נושאיות).
3. ההצעות וההערכה שיינתנו אמורות להיות בנות ביצוע. חשוב לתת הערכה חיובית אם המצב טוב. חשוב שההערכה תהיה עניינית, כדי שאפשר יהיה לתקן את הטעון תיקון. מוצע להציג את ההערכה וההצעות לפני הנהלת בית הספר כדי לקבל גם ממנה התייחסות, שאולי אף תוביל לתיקון המצב. רצוי להכין לכך מראש את ההנהלה ואת אב/אם בית הספר.
4. בפנית היצירה מוצע להכין דגם של בית הספר ובו מתקנים. הכנת דגם דורשת מדידות, העברה לקנה מידה ובניית מתקנים מחומרים שונים. נוסף לכך מוצע לצייר בית ספר "חלומי". כאן ניתן מקום לדמיון וליצירתיות שמפתחת את החשיבה ואת הדמיון. מעניין לראות אילו בתי ספר רוצים התלמידים.
5. בעקבות לימוד הפרק: המשימה מנחה את התלמידים לבחון מקומות ברחוב וביישוב, שבהם שומרים על כללי בטיחות, ולציין את המתקנים ואת תפקודם. זו משימת יישום במרחב אחר והיא בוחנת את ההבנה ואת יכולת ההעברה ממרחב מוכר שנלמד למרחב אחר. כמו כן התלמידים מתבקשים להכין פרסום על חצר בית ספר שמצב הבטיחות והניקיון בה ראוי וטוב. במשימה זו הם נדרשים להסביר ולנמק מהם הקריטריונים לבטיחות בחצר בית ספר, ולהשתמש באמצעים יצירתיים כמו פרסום שאמור לשכנע. בפעילות זו נבחנת יכולת השימוש במושגים שנלמדו, בהבנתם ובעיסוק רלוונטי בהם.

בעלי תפקידים בבית הספר (עמודים בספר 102 – 105)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יבינו שבמסגרות חברתיות קיימת חלוקת תפקידים המאפשרת פעילות תקינה ושלבעלי התפקידים יש אחריות במילוי תפקידם, יבחנו הגדרות לתפקידים ויעריכו את ממלאי התפקיד (לפי קריטריון ההלימה להגדרת התפקיד);
2. יזהו את בעלי התפקידים בבית הספר ויגדירו את פעולותיהם ואת תחום האחריות של כל אחד ואחת מהם;
3. יאספו מידע על בעלי התפקידים בבית הספר, יראיינו אותם, יארגנו את המידע, יסכמו אותו ויסיקו מסקנות לגבי הקשר בין ממלאי התפקידים לבין אוכלוסיית בית הספר;
4. יבחנו את תחומי האחריות של בעלי התפקידים בבית הספר ויעריכו את ביצועם;

5. **יראינו** חברים במועצת תלמידים ובוועד ההורים, **יבחנו** את תפקידם ואת דרכי פעולתם ויעריכו את תרומתם לחיי בית הספר;
6. **יסיקו** שלבעלי תפקידים יש אחריות על מעשיהם ועל פעילותם ועליהם להתמסר לתפקידיהם; **יביעו דעה אישית** לגבי הרצון למלא תפקיד ובהשלכות התפקיד על חיי היום יום;
7. **ינקטו עמדה** מנומקת לגבי מידת האחריות של בעלי תפקיד לעומת האחריות הנדרשת ממי שאינו בעל תפקיד.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

עיקרון: חלוקת תפקידים היא חלק מובנה בכל מסגרת חברתית.
ערך: אחריותם של בעלי תפקידים כלפי הציבור שבחר בהם או מינה אותם.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לזהות ולהגדיר, לאסוף מידע, למיין ולארגן, להסיק ולהכליל, להעריך, להביע דעה מנומקת.

כל מסגרת חברתית מבוססת, בין היתר, על חלוקת תפקידים בין חבריה. לימוד עיקרון זה הולך ומתעבה: ראשיתו בכיתה ב (בהקשר המסגרת המשפחתית), המשכו בכיתה ג (בהקשר של מסגרת הכיתה, בית הספר ומוסדות ציבור), ובכיתה ד העיקרון בא לידי ביטוי בלימוד על הרשות המקומית, מוסדות השלטון המקומי, וכמובן מוסדות המדינה. התלמידים רוכשים בהדרגה ידע והבנה לגבי התנהלות המערכות החברתיות. במשפחה הם למדו על חלוקת תפקידים שאינה ממוסדת ומוגדרת כמו במוסד ציבורי, שבו לכל אחד מהפרטים בה יש תפקידים. לעומת זאת, בכיתה ובבית הספר יש תפקידים שאותם ממלאים מורים ותלמידים בתוקף היותם חברים במערכת המוסדית המוגדרת. בכל מערכת חברתית קיימת תלות בין הפרט לבין החברה. לפיכך מתבקש שיתוף פעולה בין האנשים. שיתוף פעולה כזה מתבטא בשני מישורים: האחד הוא חלוקת תפקידים ומתן סמכות לאנשים שנבחרים או שממונים לתחומי פעילות ואחריות שונים; השני הוא שיתוף פעולה של רוב החברים בחברה עם ההחלטות והביצוע של בעלי התפקידים והיענות לקביעותיהם.* גם מילוי תפקיד במסגרת החברתית מחייב יוזמה, התמדה, אחריות והתחשבות באחרים. גם התלמידים נוטלים תפקידים במסגרת פעולות בית הספר, ולתפקידים אלה יש חשיבות רבה בתהליכי סוציאליזציה ובהתנסויות החברתיות שלהם. בעלי התפקידים המבוגרים בבית הספר – המורים, הנהלת בית הספר וכל חברי הצוות – הם מודל לדוגמה באופן שבו הם ממלאים את תפקידיהם ובאחריות שיש להם על כל פרט ופרט.

* ראו במדריך ביחידה: ועדות בכיתה, עמ' 51-57.

בסעיף זה התלמידים יכירו את המבנה הארגוני של בית הספר ואת בעלי התפקידים הפועלים בו. זו היכרותם הראשונה עם מוסד ציבור שקיים בו מערך תפקידים מוגדר וממוסד המוכר לכולם.

התלמידים הנבחרים למלא תפקיד בבית הספר ילמדו שלעתיים מילוי התפקיד מחייב ויתור על פעילות מסוימת או על זמן פנוי. לצד הכבוד וההנאה מהעשייה יש גם קשיים ואי־נעימויות. על כן חשוב לציין שבמקרים קיצוניים (כשהתפקיד קשה, כשהאדם שמונה לו אינו מתאים וכו') יש מקום לאפשר הפסקה במילוי תפקיד. בכל מקרה חשוב לנהוג באחריות ובשקיפות, דהיינו להציג ולהסביר את הקשיים ולחשוב על חלופה.

הארות לחומר הלימוד בספר

הסעיף נפתח בתיאור כללי של בעלי תפקידים בבית הספר. התלמידים אמורים לבחון אם התיאור מתאים למערכת התפקידים בבית ספרם ולציין את השונות לצד ההלימה. פעילות זו מאפשרת להם לבחון את מערך התפקידים. להלן התיאור והפעילות המוצעת:

מי בבית הספר שלנו?

גילי, תלמידה חדשה בבית הספר, שאלה את גל: "מי בעלי התפקידים בבית הספר?"

חשב גל וענה: "בבית הספר שלנו יש מורות ומורים שמלמדים אותנו. המורים תמיד עסוקים כי הם עושים המון דברים, למשל: הם משוחחים אתנו, מלמדים לחשב וגם לכתב, לחשב חשבונות ולצייר תמונות, להציג הצגות, לשחק במשחקים ולטייל במקומות שונים.

"יש מנהלת שהיא אחראית לבית הספר וילדים, מורים וגם הורים באים אליה כדי להתיעץ ולקבל עזרה. היא מקשיבה ואם זה חשוב, היא עוזרת. היא מנהלת את ישיבות המורים שבהן הם מתכננים דברים שונים ודנים בנושאים הקשורים ללמודים. המנהלת מתעניינת במה שקורה לילדים, היא גם משתתפת לפעמים בישיבות של מועצת התלמידים, והיא גם מלמדת בכמה שעורים.

"יש לנו גם שתי מזכירות שאחראיות לציוד בית הספר, הן מנהלות חשבונות ורושמות תלמידים ועושות עוד הרבה דברים חשובים. יש לנו גם יועצת.

ליועצת מספרים בסוד את הצרות ואת הבעיות, לפעמים בדמעות, והיא מנסה למצא פתרונות לברגז, לעצב וגם לרבים עם מכות, והיא עוזרת כאשר אני אוהב שתי בנות ולא יודע מה לעשות.

"יש לנו אב בית חרוץ, הוא מתקן, בונה, משפר ואתנו אוהב לדבר. יש גם מועצת תלמידים, שאותה מנהלים הילדים הגדולים. הם מפעילים את התלמידים

בימי חל ובחגים, בחצר, בפתות ובמגרשי המשחקים.
וגילי שאלה:
"כל כך הרבה בעלי תפקידים בבית הספר?"

נושאים למחשבה ולדיון

1. מה דומה בתאור שקראתם ב"מי בבית הספר שלנו?" למה שקורה בבית ספרכם? מה שונה?
2. מהן הפעולות של בעלי התפקידים בבית הספר? או – למה הם אחראים וכיצד הם מבצעים את תפקידם?

ביסוס הלימוד על ידע קיים: התלמידים מתבקשים לכתוב על בעלי התפקידים בבית הספר על סמך הידע שלהם, ולבחון את דיוקו ואמינותו של ידע זה לאחר איסוף מידע באמצעים שונים (לדוגמה, ריאיון).

הריאיון עם בעלי התפקידים הממונים נועד להעשיר את הידע של התלמידים על התפקידים ולאמת או לשלול מידע קיים. הריאיון יתקיים עם מנהל/ת בית הספר, מורים, אחות, יועצת, מזכירות, רב בית הספר, ספרנית, אב/אם הבית, שומר/ת.

לקראת הריאיון חשוב להתכונן ולהכין עבור המרואיינים שאלות רלוונטיות, לתאם פגישה, להזכיר מהו סגנון הדיבור המאפיין ריאיון ואיך שואלים שאלות, ולחשוב יחד עם התלמידים כיצד לתעד את דברי המרואיינים – בכתב, בהקלטה או בצילום. רצוי לתאם מראש את הראיונות עם המרואיינים. יש מקום לתאר בכתב או בסרטוט את מקום הפעילות של בעלי התפקידים: חדר מנהל/ת בית הספר, המזכירות, חדר אב/אם הבית וכדומה.

סיכום הריאיון והסקת מסקנות ממנו לגבי הפעילות, הסמכות והאחריות של בעלי התפקידים הם המטלות החשובות ביותר במשימה זו. חשוב שהתלמידים יבינו שבכל תפקיד יש רגעים מעניינים ורגעים קשים, ושהאחריות והמסירות הן הבסיס להמשך מילוי התפקיד.

בסיכום יש להגיע להכללה שכל מסגרת חברתית מושתתת על חלוקת תפקידים, ושעל בעלי התפקידים מוטלת אחריות לביצוע הפעולות בארגון שבו הם מתפקדים וישבו נבחרו או בחרו להיות.

בעלי תפקידים נבחרים לצד בעלי התפקידים הממונים בבית הספר – מועצת התלמידים וועד ההורים. חשוב להבחין בין בעלי תפקיד שהציעו עצמם לתפקיד ונבחרו בבחירות דמוקרטיות לבין בעלי תפקיד שמונו על ידי משרד החינוך או הרשות המקומית.

הצגת ידע קיים ובחינתו ייעשו באמצעות ריאיון לחבר/ת ועד ההורים ולחבר/ת מועצת התלמידים. לאחר הריאיון יסכמו התלמידים את המידע החדש על מטרות פעולותיהם, דרכי השגתן ואופני ביצוען של בעלי התפקידים הנ"ל.

שאלות הנוגעות לסיבות להתנדב לתפקידים יעלו בריאיון בהקשר של מילוי התפקיד. מטרת השאלות היא להבין שמי שמתנדבים למלא תפקיד בוועד ההורים או במועצת תלמידים

עושים זאת בגלל שתי סיבות. האחת היא הכרה בצורך לתרום – הם רוצים לשנות ולעשות למען הכלל ואכפת להם. הסיבה השנייה היא עניין בתפקיד, כבוד והנאות אחרות הכרוכות במילוי התפקיד. עם זאת, כל מילוי תפקיד מחייב ויתור על זמן פנוי ועל פעולות שונות. חשוב שהתלמידים יבינו שחלוקת תפקידים היא צורך של החברה לצד הצורך שיש לאנשים לתרום לה ולבצע פעולות שונות כדי לקדם דברים.

בעקבות לימוד הפרק: התלמידים נדרשים לכתוב שמות של מוסדות ציבור ביישוב ולציין אילו בעלי תפקידים יש בהם ומהם תפקידיהם. בפעילות זו נבחנות יכולות ההכללה וההעברה למרחב שונה מזה שנלמד. בהמשך נדרשים התלמידים להסביר מה משותף לכל בעלי התפקידים באשר הם. בכך הם יפגינו את הבנת העיקרון של חלוקת תפקידים במסגרות חברתיות שונות ואת הערכים המשמעותיים שבתפקידים – אחריות, מנהיגות וידע רלוונטי.

כללים ונהלים בבית הספר (עמודים בספר 106 – 111)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יכירו כללים והסכמים ויבינו שהם נועדו להסדיר את חיי החברה ולשמור על הזכויות של כלל האנשים, יבינו את הצורך שבשמירת החוקים ובאכיפתם ויפעלו לפיהם;**
2. **יתארו את הכללים הנהוגים בבית ספרם, יבחינו בינם לבין כללים וחוקים שמחוץ לבית הספר ויסבירו את הסיבות להבדלים;**
3. **יבררו כיצד נקבעים הכללים בבית הספר וכיצד מפרסמים אותם, יסבירו כיצד אוכפים את הכללים בבית הספר ויביעו עמדה מנומקת לגבי דרכי האכיפה;**
4. **יקראו את תקנון בית הספר, ימיינו את התקנות לתחומי העניין שנקבעו ויסבירו כיצד אוכפים את התקנות;**
5. **יקראו מידע על סוגים שונים של כללים ויביאו דוגמאות לכל אחד מהם;**
6. **יקראו את תקנון בית הספר, יזהו ויציינו את הכללים הנוגעים לסביבה, ליחסים בין תלמידים ולזכויות התלמידים;**
7. **יקראו בביקורתיות את התקנון ואת דרכי האכיפה, יציעו שינויים או חידושים בתקנון ובדרכי האכיפה, ינמקו את הצעותיהם, ינסחו אותן ויציינו אותן לדיון לפני מליאת הכיתה;**
8. **יקראו תיאור מקרה על בעיה שנגרמה כתוצאה מהפרת כללים בבית הספר, ינתחו את האירוע במושגים שנלמדו ויציעו פתרונות מנומקים ומעשיים לבעיה של אכיפת הכללים;**
9. **יקראו על חוקים במקורות היהדות, יסבירו אותם וידגימו אותם בהקשר של ימינו.**

היסודות המארגנים בסעיף זה:

עיקרון: החוקים, הכללים והתקנות נקבעים על ידי החברה ומהווים בסיס לארגון החיים בה.
ערוך: הפרטים והמוסדות מצווים לציית לחוקים, לכללים ולתקנות, ולשמור עליה ועל אכיפתם.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לחקור ולהסיק מסקנות, לבקר, להציע הצעות ולנסחן מחדש, לנתח בעיה ולפתור, לנמק, להסביר, להדגים, להעביר ממקרה אחד למקרה אחר.

חוקים, כללים ותקנות הם יצירה שבני האדם יוצרים בהתאם לצורכיהם ולמטרותיהם. "חשוב שהלומדים יבינו שחוקים אינם מוחלטים, הם נתונים לשינויים בהתאם להחלטות, לצרכים ולמצבים המצריכים שינוי. בני אדם מחוקקים חוקים והם יכולים לשנותם, אך משנחקקו – בני האדם מחויבים לשמור על החוקים ולציית להם" (תכנית הלימודים, תרומת האזרחות, עמוד 54).

תקנון בית הספר הוא מסמך שנוסח על ידי מועצת התלמידים הנבחרת בשיתוף עם הנהלת בית הספר וצוות המורים, והוא מחייב את כלל התלמידים והמורים. התקנון מגן על הזכויות והחובות של התלמידים והמורים בבית הספר.

החוקים, הכללים והתקנות בבית הספר מתמקדים ביחסים שבין:

- א. **התלמידים.** לדוגמה, יחסים בין ילדים בתחום ההתנהגות: שמירה על כבוד לזולת, פתרון בעיות ללא אלימות, מתן זכות לפעילות או לשימוש במתקן, יחס של גדולים לקטנים מהם.
- ב. **התלמידים והמורים והמסגרת הבית ספרית.** לדוגמה, ציות להוראות ולסדרים כגון דיוק, שמירה על שקט בזמן שיעור, הבאת הציוד הנדרש.
- ג. **החברה והסביבה.** לדוגמה, טיפוח הסובב ושמירת הניקיון, איסוף פסולת והעברתה למחזור, מניעת מפגעים ואתרעה עליהם.
- ד. **הפרטים והחברה לבטיחות:** שמירה על כללי הבטיחות והסדר במרחב וציות להם.
- ה. **החוקים/הכללים ואכיפתם:** סנקציות המבטאות את רצון החברה להבטיח שהפרטים והמוסדות שלה יקיימו את חוקיה וכלליה.

חוקים, כללים ותקנות חייבים להתפרסם ברבים כדי שכל חברי הארגון או המוסד הציבורי ידעו אותם ויוכלו לנהוג על פיהם. במקביל, מפרסמי התקנון והחוקים חייבים לשמור על אכיפתם ולהבטיח שייאכפו כלשון התקנון.

יש להבחין בין חוק, כלל ותקנה שהוחלט עליהם לבין נורמה: חוק הוא כלל כתוב הקובע כיצד יש להתנהג וקובע את סוג העונש למי שמפר את החוק. נורמה היא התנהגות מקובלת בקבוצה חברתית כלשהי. חברי הקבוצה נוהגים על פי הנורמות שהשתרשו במשך הזמן. יש נורמות שמכבדות את האחרים ויש שאינן מכבדות את הזולת. לדוגמה, קוד לבוש וטקסים במפגש בין חברים הם נורמות שמכבדות את כולם. לעומת זאת, אם הגדולים אינם מתחשבים בזכויות של הקטנים ואף פוגעים בהם – זו נורמה שפוגעת בזולת ומשרתת רק צד אחד.

לעיתים התלמידים מבלבלים בין הדברים, מעניקים לנורמה עצמה רבה ואף אוכפים אותה. חשוב להבהיר את ההבדל ולהדגיש שאין חייבים להתנהג על פי הנורמות המקובלות אם אין חפצים בכך, או אם מתנגדים להן מבחינה מוסרית או אפילו מתוך פחד. כמובן, הדבר שונה ביחס לחוקים ולכללים שנקבעו והתפרסמו.

הארות לחומר הלימוד בספר

הסעיף נפתח במידע על חוקים, כללים ותקנות, שהם מהמרכיבים של כל ארגון. מטרתה של פתיחה זו היא לבסס את ההבנה בתחילת הלימוד של הסוגיה. מוצע למורים להביא דוגמאות לכל אחד מההיגדים כדי להמחיש את הדברים שלא ברורים ולא ידועים לתלמידים בכיתה ג. בפרק הראשון הונח הבסיס להבנת הכללים והחוקים במסגרת הכיתה. כאן הסוגיה מתרחבת למסגרת הרחבה יותר – בית הספר – על פי עקרון הספירליות שבתכנית הלימודים. באופן כזה הלימוד משמעותי והתלמידים ממשיגים ומכלילים את הכללים והרעיונות.

התלמידים יציינו מה הם יודעים על החוקים והכללים בבית הספר. חשוב לרשום את דבריהם על הלוח ויחד אתם למיין את המשפטים ולבחון מה ידוע ומה לא. בבדיקה שנערכה בכיתות ג התברר שילדים רבים אינם יודעים כמעט כלום על הכללים בבית הספר. המידע העיקרי שלהם מנה את הכללים שקשורים להתנהגות המערבת את ההורים, כגון כלל לגבי תלבושת אחידה, שעת תחילת השיעור הראשון, יציאה מהשער רק לאחר תיאום עם ההורים ובאישור מהמזכירות, וכן כל מה שקשור להכנת שיעורי בית. כללים הנוגעים לשמירת זכויות, לחיי חברת הילדים, לאיכות הסביבה וכדומה לא היו ברורים לאותם ילדים. כמו כן הם לא ידעו מי קובע את הכללים (רובם סברו שמנהל בית הספר קובע אותם), הם לא ידעו כיצד אוכפים את הכללים וכיצד מפרסמים אותם כדי שכולם ידעו עליהם. על כן חשוב לשמוע את דבריהם וללמד שיש כללים שהנהלת בית הספר קובעת ויש כללים שמשרד החינוך או הרשות המקומית קובעים. מוצע להביא את **תקנון בית הספר** לכיתה ואולי אף לצלם את המסמך עבור כל התלמידים. מוצע לקרוא אותו ולהסביר כל אחת מהתקנות. בקריאת התקנון רצוי לשלב יסודות מהחינוך הלשוני המציעים כיצד לקרוא ולהבין טקסט מידעי או רשומה. (ר' בתכנית הלימודים לחינוך לשוני, עמודים 24–29). חשוב שהתלמידים יבינו שטקסט מסוגה זו הוא אובייקטיבי ונטול

פניות אישיות, שהמשפטים הם משפטי הוראה המנוסחים באופן פועלי, כתובים בדרך כלל בגוף שלישי רבים ולא בגוף ראשון, והכללים כתובים לפי סדר מסוים שעליו הוחלט מראש. התלמידים ימינו את הכללים לקטגוריות – קבוצות נושאים כגון כללים הקשורים ליחסים בין ילדים, ליחסים עם הסביבה וכדומה. התלמידים יבחנו את העונשים (סנקציות) הנלווים ויראו כיצד הם מנוסחים ומה המשמעות לגבי אכיפתם. יש מקום לבחון את גודל האותיות בכותרות ובמשפטים.

רצוי להביא לכיתה **תקנונים וכללים אחרים** ולהשוות את הנוסחים, הכללים, העונשים ודרכי האכיפה המופיעים בהם. כך יוכלו התלמידים להגיע לרמת חשיבה גבוהה יותר ולעשות הכללה לגבי כללים וחוקים. בהמשך הם יוכלו לעשות העברה (טרנספר) לגבי כללים וחוקים בכל מקום ובכל זמן.

הדיון על קביעת חוקים, כללים ותקנות חשוב כדי להבהיר שחברה אינה יכולה לחיות ללא כללים. דוגמאות לכך יובאו ממשחקים מוכרים לתלמידים, מספורט ומחוקי התעבורה וחוקים אחרים (ראו בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, עמוד 54).

יש הטוענים שהכללים והחוקים מיותרים. כדי להבהיר זאת מוצעת פעילות להמחשה:

הכיתה תתחלק לקבוצות.

1. כל קבוצה תחבר משחק חדש ותקבע לו כללים. הכללים ייכתבו על גיליון נייר כדי שקבוצה אחרת תוכל לשחק בו.
2. רק קבוצה אחת תחבר משחק עם כללים לא ברורים. גם כללים אלה ייכתבו ויועברו לקבוצה אחרת.
3. הקבוצות ישחקו במשחקים של הקבוצות האחרות לפי הכללים שאלה חיברו.
4. **דיון לאחר המשחק:**

האם המשחק היה מובן ואפשר היה לשחק לפי הכללים? האם התעוררו בעיות? אם כן, אילו בעיות התעוררו ומדוע?
האם היה קשה לחבר כללים? מדוע?
מה קל יותר – לחבר כללים או לפעול לפי הכללים? מה המסקנה?
לאחר המשחק מוצע לשלב בפעילות כתיבת חוקים על פי ההנחיות בתכנית הלימודים לחינוך לשוני (כנ"ל).

תיאור המקרה למה? נועד להמחיש מצב שבו ילדים גדולים אינם מתחשבים בתקנון בית הספר, מנהיגים נורמה שרק הם מתייחסים אליה ונוהגים באלימות כלפי ילדים קטנים מהם. מצב מסוג זה שכיח בבתי ספר רבים וזה המקום לדון בסוגיה ולהעלות דוגמאות נוספות, כדי לאפשר לתלמידים לשתף את הכלל ואת המורה בבעיה ולדון בפתרונות חלופיים לאכיפת הכללים. התלמידים יכולים להציג את המקרה ולכתוב תיאורים חופשיים המייצגים מצבים אמתיים. הסעיף מסתיים בשתי מובאות **ממקורות היהדות** המתייחסות לחוקים. חשוב לדון בכך ולהבין שכבר בתקופת התנ"ך החברה קבעה חוקים. כאן המקום להזכיר את חוקי התורה

שמשה קיבל בהר סיני, המבהירים שחברה החפצה בחיים תקינים מקבלת על עצמה חוקים ואף מציינת מהם העונשים. חוקי התורה מציינים מה לא לעשות ומה כן לעשות. אפשר להרחיב ולהביא דוגמאות נוספות ממקורות שונים. ראוי לציין שחוקי התורה שניתנו למשה בהר סיני אינם ניתנים לשינוי כמו חוקים שמחוקקים בכנסת, בעירייה או בבית הספר. **בעקבות לימוד הפרק:** התלמידים מתבקשים להביא כללים וחוקים ממקומות שונים המסבירים את האמירה: כללים, חוקים ונהלים מסדירים את חיי החברה. בדוגמאות שיובאו הם יצביעו על הקשר שבין הכללים לבין העיקרון של הסדרת חיי החברה במסגרות שונות, למשל מוסד ציבור, כנסת ישראל. במשימה השנייה הם מתבקשים לכתוב כללים לחוג לציור. במשימות הלומדים מפגינים את יכולות ההעברה והיישום של תכנים שנלמדו על מסגרות חדשות, המעידות על למידה משמעותית.

תולדות בית הספר שלכם ועל בתי ספר אחרים (עמודים בספר 112-115)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו סיפורים ויאספו מידע על תולדות בית ספרם, על דרכי הלימוד ועל האנשים שפעלו בו בעבר, יעריכו את העשייה של מורים ותלמידים במהלך הדורות ויסיפו נדבך לסיפור של בית הספר בתייעוד ובפרסום תולדותיו;
2. יאספו מידע על תולדות בית ספרם ממקורות שונים: טקסטים כתובים, חזותיים ואחרים, ראיונות עם אנשים שלמדו ולימדו בעבר בבית הספר, ותצפיות במתחם בית הספר על אתרים שקשורים לתולדותיו, יארגנו את המידע, יתעדו את תולדות בית הספר בכתביה, באמצעים אמנותיים או באמצעים ממוחשבים ויצגו את התוצרים באמצעים שונים על פי בחירתם;
3. יבחנו וישוו בין המידע על בית ספרם בעבר לבין המידע על בית ספרם כיום, יסיקו מסקנות לגבי הסיבות לשינויים ויביעו דעה מנומקת לגבי השינויים, הגורמים וההשלכות.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מושג: תולדות (העבר של...).

ערך: הערכת העשייה החינוכית בעבר כבסיס לדורות התלמידים בהווה ולעתיד.

ערך: שימור מנהגים, אתרים ומסורות.

מיומנויות: איסוף מידע ממקורות שונים, עיבודו והצגתו.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לחקור, לארגן ולתעד את המידע, לדווח, להשוות, להסיק מסקנות, להביע דעה מנומקת.

סיפור תולדות בית הספר הוא מרכיב אחד בסיפור תולדות היישוב והמדינה. "הביטוי של ההיבט ההיסטורי בתכנית מולדת חברה ואזרחות מתייחס למרחבים אלה: המשפחה, בית הספר, הקהילה והיישוב שבו חיים התלמידים בזיקה לאירועים במרחב הכלל-ארצי" (תכנית הלימודים, עמוד 61).

לפיכך הלימוד של תולדות בית הספר יתמקד בסיפורים של אנשים שלמדו ועבדו בבית הספר לצד עיון במקורות מידע כתובים, חזותיים ואלקטרוניים והתבוננות במבנים ואתרים מהעבר, שעדיין קיימים בבית הספר.

בשל גילם של התלמידים אין להתייחס בהרחבה לתאריכים, למעט תאריך הקמתו של בית הספר. בבתי ספר ותיקים, שהוקמו לפני קום המדינה, יש חשיבות לציון התאריך ואף כדאי להביא סיפורים על בוגרי בית הספר שנטלו חלק במאבק להקמת המדינה. אם יש בבית הספר מקום להנצחת הנופלים במלחמות ישראל, ראוי להקדיש לו זמן ולאפשר לתלמידים לשאול שאלות. אם בבית הספר יש מורים שלימדו מי מהנופלים, ראוי להזמין לכיתה כדי שיספרו על התלמידים שנפלו. באופן זה התלמידים יבינו ויעריכו את משמעות ההנצחה. בבתי ספר שהוקמו לאחר קום המדינה יש לציין זאת ולהביא סיפורים של בוגרי בית הספר על האווירה, הלימודים והתנאים בבית הספר בשנים עברו.

חשוב להזכיר שאנשים שונים מפרשים את הסיפורים והאירועים באופן שונה, וכך נוצרים סיפורים מגוונים שמציגים זוויות ראייה שונות. גישת הפרשנויות השונות מפתחת יחס של סובלנות וכבוד הדדי לשונות (תכנית הלימודים, עמ' 60-64). בעמ' 61 בתכנית מצוין: "אין לקיים דיון על הסיפורים השונים, כפי שהוא מתנהל בציבור הבוגר". הכוונה כמובן לא לשלול או לחייב דעות וזיכרונות אחדים, אלא לתת מקום לכולם.

הלימוד על תולדות בית הספר מאפשר טיפוח וחיזוק הזהות האישית והקולקטיבית, הנבנית בהדרגה. התלמידים של היום הם חוליה בשרשרת הדורות של בית ספרם והם ממשיכים מסורות. כך גם הם תורמים את חלקם לאתוס הבית ספרי ובבוא היום ילמדו עליהם ועל חלקם בעשייה הבית ספרית.

בכל בית ספר קיימים מבנים ואתרים, כגון מגרש, במה, שדרת עצים או פינות חבויות שהיו משמעותיים בזמנו לציבור התלמידים והמורים. יש מקום לציין את קיומם ואף לשלט אותם. התלמידים יאספו על מקומות אלה מידע מפי המבוגרים שבסביבתם וינסחו את השלטים. כך הם יפעלו לשימור אתרים בבית ספרם ולתיעודם.

הארות לחומר הלימוד בספר

1. הפרק נפתח בהתארגנות לאירוע חגיגי שבו מציינים שנות יובל לבית הספר. תיאור האירוע החגיגי מעלה שאלות אחדות, ובראשן: "מה פירוש חוגגים לבית הספר?" הלא בית הספר הוא בניין, הוא מכלול של מבנים. אולם בראש ובראשונה המושג בית

הספר מכוון לעשייה של מערכת חינוכית-חברתית גדולה של אנשים רבים בזמנים שונים, מיום הפתיחה ועד היום. העשייה הנמשכת לאורך שנים מעידה על מסורת ועל ערכים המתקיימים במערכת החינוכית. המטרה של הצגת הדברים בתיאור ובשאלות נועדה להבהיר לתלמידים שיום הולדת אמנם נחוג לבני אדם, אולם בני אדם נוהגים לציין ימי שנה של מפעל בעל חשיבות בחייהם, שבאמצעותו הם מעלים על נס את העשייה שלהם ושל אלה שקדמו להם. הבניין מוצג בטקסט כלא כל כך יפה, שכן שיני הזמן פגעו בו, אולם העשייה הגדולה אינה נפסקת. השאלה "מה לדעתכם היחס של הכותבת לבית הספר?" מציבה לפני התלמידים זווית ראייה רגשית וערכית. מצד אחד הפעילות האנושית והעשייה החינוכית הן ערך. מצד אחר מדובר במקום שמתקיימים בו חיים שלמים במשך שנים, ונרקמים בו יחסים אישיים לצד עשייה חברתית ולימודית העוברת מדור לדור. בית הספר הוא מקום של געגוע, כי הוא רכיב אחד במסכת החיים האישית והקולקטיבית. המורים יכולים לספר לתלמידים על בית הספר שבו למדו, בארץ או בחו"ל, על המבנה שלו, על מערכת הלימודים, על המורים שהיו להם ועל התלמידים שלמדו אתם. אפשר להעלות זיכרונות ולהשוות בין העבר וההווה.

2. הלימוד על בית ספרם של התלמידים יתבצע בתהליך של איסוף מידע, עיבודו והצגתו. התהליך מוכר ונלמד בפרקים קודמים, אולם חשוב לחזור ולהזכיר לתלמידים את רצף הפעולות. התלמידים אמורים לראיין את בני משפחתם וללמוד מהראיונות היכן הם למדו, מה למדו ואיך היה בית ספרם. חשוב להזכיר כיצד מראיינים, כיצד מקבצים את התשובות מהריאיון ובהמשך כיצד מעבדים את המידע ומביעים אותו בצורת סיפור או בכל דרך ביטוי אחרת. התלמידים יערכו השוואה בין בתי הספר שבהם למדו הוריהם לבין בית הספר שלהם. ההשוואה מאפשרת לבחון את הדומה והשונה בין הפעילויות וסגנון הלימוד: מה השתנה במרוצת השנים ומה כמעט לא השתנה.

3. את המצגת המספרת את תולדות בית ספרם יכינו התלמידים בפעילות ממוחשבת. כך הם יארגנו את המידע ויתמצתו אותו לעיקרי הדברים. זו פעילות הדורשת חשיבה מתמצתת וממקדת את המידע הרב. השאלות הן "מה לשלב?" "על מה לוותר?" "אילו משפטים מכלילים?" "כיצד ליצור רצף וקשר בין השקופיות?" "אילו תצלומים וטקסטים לבחור?" חשוב שהתלמידים ידעו לנמק את בחירתם ואת החלטתם. מיומנות חשיבה זו אינה קלה לביצוע. מוצע לבצעה בכיתה ולא כשיעורי בית, הן משום שלא לכל תלמיד יש נגישות למחשב או אפשרות לבנות מצגת בביתו, הן משום שנדרשות הנחיה של המורה ועזרה טכנית.

4. **במחשבה לאחור:** מוצגות שאלות רפלקטיביות על לימוד תולדות בית הספר. התלמידים מתבקשים לחשוב על דרך הלימוד שלהם ועל הערך המוסף לצד הקשיים שבאיסוף מידע ובלמוד ממנו. יש חשיבות גדולה לפיתוח יכולת חשיבה רפלקטיבית, המאפשרת לתת מעין דין וחשבון אישי על אופן הלימוד. חשוב שהתלמידים ישתפו את חבריהם, אלא אם כן אין הם חפצים בכך.

בתי ספר במקומות שונים היכן וכיצד לומדים ילדים – במקומות אחרים בארץ ובעולם (עמודים בספר 116 – 123)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו בתי ספר שונים במערכת החינוך ביישוב ובמדינה ויסיקו שיש סיבות לשונות ולמיקומים;
2. יכירו בתי ספר שונים ביישוב, יבחינו ביניהם על פי שכבות הגיל של התלמידים, ההשתייכות והמיקום הגיאוגרפי ביישוב, ויסיקו שמערכת החינוך ביישוב דואגת לכל התלמידים כדי שיוכלו ללמוד בבית ספר המתאים לאורח חייהם, להשקפת עולמם של בני המשפחה ולאזור מגוריהם;
3. יראיינו תלמידים מבתי ספר שונים על בית ספרם, יסכמו את תשובותיהם ויאתרו במפת אזור המגורים (או היישוב) את בית הספר שבו הם לומדים.

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

ערך ועיקרון: התאמת בית ספר לצרכים שונים של התלמידים, לרצון הוריהם ולהשקפת עולמם.
מושגים: מערכת חינוך מאפשרת.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לאסוף מידע, לארגן ולהסיק מסקנות, להכליל ולהבין עיקרון.

הארות לחומר הלימוד בספר

1. הלימוד על בתי הספר השונים ביישוב מרחיב את הידע של התלמידים על מגוון בתי הספר הקיימים בו ומבהיר את הצורך בהם כמענה להשקפת עולם של ההורים ורצונם בחינוך שונה, התאמה לצרכים ייחודיים של תלמידים, מיקום גיאוגרפי וסיבות אחרות. חשוב שהתלמידים יבינו שמימוש חוק חינוך חובה בקרב בני 5-18 במדינת ישראל חל על כל הילדים. את הזכות הזו מממשים בבתי ספר המוחזקים ומנוהלים על ידי השלטון המרכזי – משרד החינוך והשלטון המקומי. על פי זכות הבחירה זכאים כל הילדים לקבל חינוך שמתאים להם וההורים זכאים לאפשר לילדיהם ללמוד בבתי

ספר לפי השקפתם. על כן קיימות במדינת ישראל שתי מערכות חינוך ממלכתי – הממלכתי והממלכתי-דתי (המיועד לאוכלוסייה דתית). במקביל יש מערכת חינוך ערבית ודרוזית המיועדת לאוכלוסיות אלה. עם זאת הוקמו כמה מערכות פרטיות, שחלקן נתמכות על ידי משרד החינוך וחלקן משתייכות לזרמים הדתיים-חרדיים. חלקן משתייכות לזרם הממלכתי אך מגדירות עצמן על פי התכנים – בית ספר לטבע וסביבה, בית ספר לאמנויות, תל"י (תגבור לימודי יהדות), בית הספר הדמוקרטי וכו'. בתי ספר אלה מממשים את השקפת עולמם של ההורים והם אף ממומנים בחלקם על ידי ההורים.*

2. הלימוד על בתי ספר ביישוב יתבצע על ידי הבאת מידע של התלמידים מבני משפחתם, משכנים ומחברים שלומדים בבתי ספר שונים ביישוב. תלמידים רבים אינם מבחינים בקיומם של חטיבות ביניים ובתי ספר תיכוניים, בתי ספר ייעודיים או בתי ספר המשתייכים לזרמים מסוימים. כאן המקום להבליט את המגוון ולהבהיר שמטרת מערכת החינוך היא לאפשר מתן חינוך טוב לכל אוכלוסיית התלמידים בישראל, על פי העיקרון של שוויון הזדמנויות ובעיקר בהתאם לחוק חינוך חובה.

3. מוצע להזמין ולהיפגש עם תלמידים ומורים מבתי ספר שונים ביישוב, לארח אותם ולשוחח על המשותף לבתי הספר והדומה ביניהם לעומת השונה ביניהם והייחודי לכל אחד מהם.

למיקום של בתי הספר ביישוב יש משמעות, ולכן חשוב שהתלמידים יבחינו במיקום של בתי ספר יסודיים ובמספרם לעומת המיקום והמספר של בתי ספר תיכוניים או בתי ספר לחינוך מיוחד. מספר בתי הספר היסודיים ומיקומם ביישוב נקבע על פי עקרון הגודל, משום שיש הרבה ילדים קטנים שלומדים בבית הספר היסודי. כמו כן בתי הספר היסודיים ממוקמים בשכונות ובאזורי מגורים, במטרה לצמצם את המרחק שבינם ובין הילדים ולמנוע מהילדים סכנות בדרכם לבית הספר וחזרה ממנו. על כך אנחנו קוראים בדברי חז"ל: "שיהיו מושיבין מלמד תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותם כבן שש וכבן שבע, ותינוק שהולך לבית רבן לא יעבור נהר מים ודרך גדולה". לעומת זאת, בתי ספר תיכוניים וחטיבות ביניים אינם בהכרח ממוקמים באזורי מגורים, מפני שהתלמידים בוגרים, ניידים ואחראים ויכולים להגיע בקלות ובבטחה לבית הספר גם אם הוא רחוק מביתם. יש יישובים שבהם רק בית ספר תיכון אחד וחטיבת ביניים אחת. בישראל יש בתי ספר אזוריים הכוללים חטיבת ביניים ותיכון והם משרתים כמה יישובים כפריים (מושבים וקיבוצים, יישובים קהילתיים קטנים וכו').

4. הפעילות עם מפת אזור המגורים או של היישוב היא בבחינת רשות. מוצע לאתר את בתי הספר ולסמנם על המפה, לבחון את מיקומיהם ולהסביר את שיקולי המיקום. להלן הצעה נוספת להעשרה:

* ס' גולדשטיין, הזכות לחינוך (ירושלים, האגודה לזכויות האזרח בישראל, 1989).

בְּתֵי סֵפֶר יְחֻדִּים – יֵשׁ בְּתֵי סֵפֶר שְׂמֻדָּגִישִׁים בְּעֶקֶר נוֹשֵׂא מְרֻכְזֵי אֶחָד. דְּגַמְאוֹת:

א. בֵּית הַסֵּפֶר לְיֻלְדִים עִם צְרָכִים מִיְחָדִים

ב. בֵּית הַסֵּפֶר לְאַמְנוֹת

ג. בֵּית הַסֵּפֶר לְמִדְעָה, טָבַע וּסְבִיבָה

ד. בֵּית הַסֵּפֶר הַדְּמוּקְרָטִי

ה. בֵּית הַסֵּפֶר לְתוֹרָה וּמִדְעִים

ו. בֵּית הַסֵּפֶר הַתּוֹרְנִי.

מְשִׁימַת כְּתִיבָה

אם בִּישׁוּב שְׁלָכֶם יֵשׁ בֵּית סֵפֶר מֵאַחַת הַקְּבוּצוֹת, כְּתֹבוּ אֶת שְׁמוֹ.

אם אַתֶּם מְכִירִים תְּלֻמִּידִים שְׁלוֹמֵדִים בּוֹ, כְּתֹבוּ אֶת שְׁמוֹתֵיהֶם.

בְּאוּרֵי מְלִים וּמְשָׁגִים:

יְסוּדֵי – רְאוּשׁוֹנֵי, בְּסִיסֵי, מְנִיחִים אֶת יְסוּדוֹת הַלְמוּד הָעֶקְרָיִים.

בִּינִים – נִמְצָא בֵּין יְסוּדֵי לְתִיכּוֹן.

תִּיכּוֹן – נִמְצָא בְּאַמְצָע, בֵּין חֲטִיבַת בִּינִים לְבֵין הָאוּנִיבֶרְסִיטָה.

מִמְלַכְתִּי – שִׁדְךָ לְמִדְיָנָה וּבְאַחֲרֵי הַמְּמִשְׁלָה.

מִמְלַכְתִּי-דְתִי – בֵּית סֵפֶר מִמְלַכְתִּי הַמֵּיָעֵד לְתֻלְמִידִים דְתִיִּים.

שְׁכוּנָה – אֲזוֹר שֶׁל בְּתֵי מְגוּרִים הַנִּמְצָא בְּתוֹךְ הָעִיר אוֹ בְּקִרְבָּתָהּ.

תּוֹרְנֵי – בֵּית סֵפֶר שֶׁעֶקֶר הַלְמוּד בּוֹ הוּא לְמוּדֵי יְהוּדוֹת וְדָת.

לְמַעֲנֵינִים:

מְשִׁימַת כְּתִיבָה וְעִבּוּדָה עִם מִפְתַּת אֲזוֹר הַמְּגוּרִים וּבֵית הַסֵּפֶר

1. שְׂאֵלוּ יְלָדִים הַגְּרִים בְּאֲזוֹר הַמְּגוּרִים שְׁלָכֶם וְאִינֶם לּוֹמְדִים בְּבֵית סֵפֶרְכֶם, אוֹ יְלָדִים

שְׂאֵתֶם נִפְגָּשִׁים אִתֶּם בְּחוּגִים:

א. בְּאִיזָה בֵּית סֵפֶר הֵם לּוֹמְדִים?

ב. הֵיכֵן הוּא נִמְצָא? בְּאִיזָה רְחוּב אוֹ שְׁכוּנָה?

ג. מִדּוּעַ הֵם לּוֹמְדִים בּוֹ?

ד. מָה הֵם אוֹהֲבִים בְּבֵית סֵפֶרְם? מִדּוּעַ?

2. כְּתֹבוּ אֶת תְּשׁוּבוֹתֵיהֶם וְנִסּוּ לְאַתֵּר אֶת בֵּית הַסֵּפֶר בְּמִפְתָּה.

הַרְחַבָה וְהַעֲשֵׂרָה – יְלָדִים לּוֹמְדִים וְיְלָדִים עוֹבְדִים

סְעִיף זֶה מוֹפִיעַ בְּסֵפֶר הַלִּימוּד בְּצוּרָה חֲלֻקִית בִּיטוֹר, אוֹלָם יֵשׁ מְקוֹם לְשִׁלְבוֹ בְּמִסְגֶּרֶת הַעֲשֵׂרָה

הַיְדֵעַ. עַל כֵּן כָּל הַמְּכַתְּבִים הַמוֹבָאִים בְּהַמְשָׁךְ מְנוֹקְדִים. מוֹצֵעַ לְהַדְפִּיס וְלִתֵּת לְתֻלְמִידִים

לְקַרְוֹת אוֹתָם בְּקְבוּצוֹת קִטְנוֹת. כָּל קְבוּצָה תִּסְפֹּר לְקְבוּצוֹת הָאֲחֵרוֹת עַל בֵּית הַסֵּפֶר שֶׁבְּמִדְיָנָה

שעליה קראה (על פי העיקרון של שיטת הג'יקסו).
התיאורים אמתיים והם דיווחים של מטיילת שראתה, שמעה את הדברים והעלתה אותם על הכתב.

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יקראו מידע המתאר כיצד ילדים לומדים בבתי ספר שונים במדינות אחרות, ויסיקו שבכל העולם ילדים לומדים בבתי ספר בסגנונות שונים, ייחשפו לתופעת הילדים שאינם לומדים אלא עובדים לפרנסת המשפחה, יסבירו את חשיבות ההשכלה להצלחה בחיים וביעו עמדה לגבי ניצול ילדים בעבודה במקום לאפשר להם ללמוד;
2. יקראו מידע ממכתבים המתארים לימודים בבתי ספר שונים בעולם ויסבירו במה הלימודים ובית הספר המתוארים שונים משלהם ובמה הם דומים, ויאתרו באטלס את המדינות הנזכרות במכתבים;
3. יראיינו בני משפחה או אנשים אחרים על לימודיהם בארצות שונות ויתעדו את דבריהם;
4. יקראו כתבה על ילדים שאינם לומדים אלא נאלצים לצאת לעבודה ויסיקו שלימודים הם המפתח לקידום, להצלחה בחיים ולמימוש עצמי, בבחינת "ההווה הוא מפתח לעתיד".* יביעו דעה מנומקת על ניצול ילדים ועל שלילת הלימודים מהם;
5. יקראו סיפורים ומידע מהעיתונות על חיי ילדים בעולם ועל ילדים שאינם לומדים וביעו את רשמיהם מהסיפור ואת דעתם על המסרים.**

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

עורך: לימודים בהווה הם מפתח לעתיד.

עורך: חוק זכויות הילד.

תופעה: ילדים לומדים בכל העולם, יש ילדים העובדים ואינם לומדים.

מושג: עבודת ילדים.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: להסיק, להביע רגש והתרשמות אישית, להביע דעה מנומקת, להעריך, להקיש שדבר נובע מדבר.

* תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, תרומת הכלכלה, עמ' 41.

** על פי תכנית הלימודים חינוך לשוני, עברית – שפה, ספרות ותרבות, הישג נדרש 6, עמ' 90-91.

הרעיון שבבסיס החלק הזה הוא להציג לפני התלמידים הן בתי ספר וצורות לימוד במדינות שונות בעולם, הן את העובדה שיש ילדים בעולם שאינם לומדים. הרעיון נובע מהרצון לחשוף את התלמידים לתופעות אלה וכך לפתוח חלון אל המרחב האחר שמחוץ למרחב הקרוב והמוכר, להרחיב ולהעשיר את עולמם. ילדים בגיל זה מתחילים להתעניין במקומות רחוקים ושונים, ועל אחת כמה וכמה בתקופתנו, שבה הם נחשפים לעולם על כל אשר בו באמצעות כלי התקשורת, מכירים אנשים שביקרו במקומות שונים וחלקם גם נסעו עם בני משפחתם לחו"ל.

הלימוד על בתי ספר במדינות שונות ועל ילדים עובדים מציג תופעה כללית בתרבויות שונות בעולם, ומאפשר להתבונן בה הן מזווית שמציגה את הזר והשונה ואת ייחודיותו והן מזווית המציגה את הדומה והשונה בינו ובין המוכר והקרוב. לאה אדר מציגה את הצורך בחשיפה לתרבויות אחרות: "בהיעדר ראייה כזו מוסדות החברה ומנהגיה נתפסים כדברים מובנים מאליהם, כדברים שמדרך הטבע, ועל ידי כך נחסמת לעתים הדרך להבנה ולביקורת".*

להלן המכתבים על בתי ספר במקומות שונים בעולם:

מכתביה של אחותי אורה

אורה אחותי הגדולה אוהבת לטייל בעולם והיא שולחת אלינו מכתבים ובהם תאורים שונים.

בכל מקום שהיא מגיעה אליו היא נוהגת לבקר בבתי הספר שיש בו. היא אומרת: "מעניין אותי לראות בתי ספר אחרים, מעניין אותי איך ומה ילדים לומדים במקומות שונים".

הבאנו כמה ממכתביה של אורה על בקוריה בבתי ספר בארצות שונות.

מכתב מקניה שבאפריקה

שלום לבני משפחתי היקרים, קניה 1990

לפני כמה ימים בקרתי בבית ספר בפרי שבו לומדים ילדים מכמה כפרים. לבית הספר נסענו בדרך שברבה היתה בורות ואבק ואחרי האבק נכנסנו ליער, ופתאום בין העצים ראינו כמה מבנים מארכים ומסדרים בצורת רבוע. זה היה בית הספר. ראינו חצר גדולה במרכז ומסביב לה מבנים ארפים. בכל מבנה היו שש פתות.

המנהל קבל אותנו בסבר פנים יפות והראה לנו את בית הספר. עברנו בו מכתה א עד כיתה ח וראינו שבפתות אין רצפה ועל החלונות אין שמשות או תריסים, הכל פתוח.

* ל' אדר, עקרונות לתכנון לימודי החברה (ירושלים, המרכז הישראלי להוראת מדעי הרוח והחברה של האוניברסיטה העברית בירושלים ושל משרד החינוך והתרבות, 1973), עמ' 90-97.

לא היו תמונות וציורים על הקירות. לשלחנות הכתיבה מחברים ספסלים והילדים יושבים עליהם צפופים.

הם כותבים בשפה האנגלית כי לשפת הדבור שלהם, הנקראת סוהילית, אין כתב. בכיתה ג למדו חבור וחסור ופתרו בעיות בחשבון שהיו מאוד דומות לבעיות שפותרים אצלנו.

בכיתה ה היה שקט מחלט, הילדים קראו וכתבו והמורה הסתובב ביניהם. הילדים מתחילים ללמד בתשע בבקר, כי הם הולכים ברגל מרחק גדול מהכפר אל בית הספר.

הם נשארים להכין שעורים בבית הספר עד השעה חמש, כי בכיתים אין חשמל וההורים אינם יכולים לעזור להם. באהבה ולהתראות, אורה

מכתב מהדו שבאסיה

שלום לבני משפחתי האהובים, הדו, מדינת רג'סטאן, 1995

אתמול בקרתי בבית ספר הנמצא באזור חצי מדברי. במהלך הנסיעה ראינו בית ספר ובו ילדים יושבים על הארץ ולומדים ומורה לפנייהם. מסביב אדמה מדברית, כמה עצים וגמלים מלחכים עשב.

עצרנו את המכונית והלכנו ברגל לבית הספר, שכלל כמה כתות תלמידים שישבו על האדמה מתחת לסככה. במרחק לא גדול היה בנין ובו שני חדרים ומרפסת פתוחה. תלמידי כתות היו יושבו על האדמה, על ברפיהם התיק ועליו המחברת. המורה עמד ליד הלוח ובידו מקל ארך והסביר. הם למדו בשעור גאוגרפיה על כדור הארץ, כמו שמלמדים אצלנו בארץ.

בבנין הסמוך למדו בחדר אחד תלמידי כתות גיד ובמרפסת למדו תלמידי כתות א-ב. החדר הנותר שמש את המנהל ואת המורה היחיד.

המורה והמנהל למדו את כל התלמידים. אין להם שלחנות וכסאות אבל הם למדו חשבון וטבע בדומה למה שאני מלמדת. התלמידים לומדים לקרא ולכתב בשפה האנגלית, כי בהדו מדברים בשפות רבות והאנגלית משתפת לכלם.

הם לומדים על התרבות המעניינת והמגוננת של הדו ועל מנהגים שונים, כי בהדו חיים מיליוני בני אדם ולהם אמונות ומנהגים מגוונים. הם לומדים גם על נופיה המגוונים של הדו, המדינה גדולת הממדים והמעניינת מאוד.

באהבה ולהתראות, אורה

באורי מלים ומשגים:

מלחכים – תולשים עשב בפה.

מכתב מְרוֹקוֹ, מְדִינָה בְּצִפּוֹן אַפְרִיקָה

לְבָנֵי מִשְׁפַּחְתִּי הַיְקָרִים שְׁלוֹם, מְרוֹקוֹ, 1997

כְּפִי שֶׁסִּפְרְתִי לָכֶם, מְרוֹקוֹ הִיא מְדִינָה מְסֻלָּמִית. יֵשׁ בָּהּ נוֹפִים מְדֵהִימִים: שֶׁל מְדַבֵּר, שֶׁל יָם וְשֶׁל הָרִים. חֵלֶק מֵהַמְדַבֵּר הַגָּדוֹל בְּעוֹלָם – מְדַבֵּר סֵהְרָה – הוּא בְּמְרוֹקוֹ. מְרוֹקוֹ שׁוֹכֶנֶת גַּם לְחוֹפֵי הָאוֹקְיָנוֹס הָאֲטְלָנְטִי וְגַם לְחוֹפֵי הַיָּם הַתִּיכוֹן. חוֹצִים אוֹתָהּ הָרִים גְּבוּהִים וּמְרֻשִׁימִים וּבִינֵיהֶם עֲמֻקִּים יְפִים. הַיּוֹם בְּקֶרְנֵנוּ בְּעִיר הַנְּמֻצָאֵת עַל גְּבוּל הַמְדַבֵּר וּשְׂמָהּ וַאֲרֻזָּאֵת. אֶתְמוּל בְּקִשְׁנוּ מֵהַמְדַרְיָךְ הַמְרוֹקָאִי לְבַקֵּר בְּאַחַד מִבְּתֵי הַסֵּפֶר שֶׁבְּעִיר. הוּא אָמַר שֶׁעָלִיו לְבַקֵּשׁ רְשׁוּת, מִשׁוּם שֶׁכְּדֵי לְבַקֵּר בְּמוֹסַד צְבוּרֵי צָרִיךְ אֲשׁוּר. הַיּוֹם הִגַּעְנוּ לְבֵית הַסֵּפֶר הַגָּדוֹל בְּעִיר.

מְבַנֶּה בֵּית הַסֵּפֶר הוּא חָצַר גְּדוֹלָה וּמְסֻבֵּיבָה מְבָנִים מְאַרְכִּים דוֹקוּמֵתִים שֶׁגִּגוּתֵיהֶם יִרְקִים.

בְּכָל מְבַנֶּה כְּמָה כְּתוּת. בְּבֵית הַסֵּפֶר לוֹמְדִים רַק בָּנִים. נִכְנָסְנוּ לְכֶתֶה ה. עַל הַקִּיר תְּלוּיָה הַתְּמוּנָה שֶׁל הַמֶּלֶךְ הַשׁוֹלֵט בְּמְדִינָה. לִידָה כְּתֻבָּת בְּמְרוֹקָאִית וּבְצֶרְפֶּתִית, שְׂאוֹתָהּ רְאִינוּ בְּמִקְוֹמוֹת רַבִּים:

אַלְלָה הוּא הַגָּדוֹל! הַמֶּלֶךְ הוּא הַחֲזָק! הַמְדִינָה הִיא שְׁלָנוּ!

הַמּוֹרָה סִפֵּר שֶׁהֵם לוֹמְדִים חֲשׁוֹבִין וְשִׁתֵּי שְׁפוֹת – מְרוֹקָאִית וְצֶרְפֶּתִית, כִּי בְּעֵבֶר הַצֶּרְפֶּתִים שְׁלָטוּ בְּמְרוֹקוֹ. הֵם לוֹמְדִים גַּם מְדַעִים אַךְ בְּעֵקֶר לוֹמְדִים לְמוֹדֵי דָת. הַמְרוֹקָאִים הֵם מְסֻלָּמִים, וְלִכֵּן הֵם קוֹרְאִים בְּקוֹרְאָן, שְׁזֵה הַסֵּפֶר הַמְקַדָּשׁ לָהֶם. בְּפָנָה רְאִינוּ שְׁנֵי תְּלֻמִּידִים עוֹמְדִים עַל הַבְּרָכִים עִם הַפָּנִים לְקִיר. הַמּוֹרָה אָמַר שֶׁהֵם בְּעֵנֶשׁ כִּי דִבְרוּ בְּזִמְנֵן הַשְּׁעוֹר. לֹא נָעִים.

כְּשִׁיֻּצָּאנוּ מִבֵּית הַסֵּפֶר הִלְכְנוּ לְמִלְאָח, שֶׁהָיָה הָאֲזוֹר שָׁבוּ חָיו הַיְהוּדִים בְּעָרֵי מְרוֹקוֹ. בְּכָל עִיר הָיָה מִלְאָח. אֵלֵיעֶזֶר, חֵבֶר בְּקִבוּצַת הַמְטִיָּלִים שְׁלָנוּ, נוֹלַד בְּעִיר הַזֹּאת וְהוּא סִפֵּר עַל לְמוֹדֵיו בְּכּוֹתֵב אֶצֶל הַחֲכָם (כֶּךָ קָרָאוּ לְמוֹרָה). רַק בָּנִים לְמוֹדוֹ בְּכּוֹתֵב.

לְאַחַר מִכֵּן נִכְנָסְנוּ לְבֵית הַפְּנִסֵּת עַל שֵׁם הָרֵב הַגָּדוֹל פִּינְטוֹ. קִבְּלָהּ אוֹתָנוּ אִשָּׁה מְרוֹקָאִית שֶׁשׁוּמְרֵת עַל הַמְקוֹם וּמְשַׁגִּיחָה עָלָיו.

מָה אָמַר לָכֶם, מְעֵנִין וּמְרַגֵּשׁ מְאוֹד לְהִיּוֹת בְּמִקְוֹם שָׁבוּ חָיו בְּעֵבֶר הַיְהוּדִים שֶׁעָלוּ לְמְדִינַת יִשְׂרָאֵל.

בְּאַהֲבָה וְלְהַתְרָאוֹת, אוֹרָה

בְּאוּרֵי מְלִים וּמְשָׁגִים:

אַסְלָם – הִדָּת שֶׁל הַמְאֲמִינִים בְּמוֹחָמַד.

מְסֻלָּמִים – הַמְאֲמִינִים בְּאַסְלָם.

אַלְלָה – אֱלֹהִים בְּשִׁפְהַ הָעֶרְבִית.

מכתב ממקסיקו שבמרכז אמריקה

שלום לכם בני משפחתי היקרים, מקסיקו, 1998

היום בקרתי בבית ספר בעירה קטנה שתושביה אינדיאנים. התלמידים לבושים בתלבשת אחידה, המורה מסבירה והם כותבים. במקרה בקרנו שם ביום שבו חל חג העצמאות של ישראל. המורה אמרה לילדים לברך אותנו ושאלה אותם אם הם יודעים היכן ישראל. אף אחד לא ידע. הראיתי להם על מפת העולם והם פרצו בצחוק. "כל כך קטנה?" הם אמרו.

הם לומדים בשפה הספרדית, שהיא השפה המדוברת והשפה הכתובה של מקסיקו. הם לומדים על תולדות מקסיקו, על התרבות של בני העם האצטקי, שחי בעבר בארץ הזו, לפני שהספרדים כבשו את הממלכה האצטקית. האצטקים בנו פירמידות אדירות ממדים. הם לומדים על הטבע והחי במקסיקו וכמובן, חשבון, קריאה וכתבה בדיוק כמו אצלנו.

הם מתחילים ללמד בשמונה בבקר ומסיימים בשלוש אחרי הצהרים. התלמידים בכתה ד למדו על העירה שלהם והראו לנו את העבודות שעשו על הישוב שלהם.

יש ביניהם ילדים שאחרי הלמודים עובדים עם ההורים.

באהבה ולהתראות, אורה

מכתב מויטנאם שבאסיה, נשלח בדאר האלקטרוני (באימיל)

לבני משפחתי היקרים שלום מויטנאם היפה, ויטנאם, 2001

בקשתי מצ'ו (המדריכה שלנו) לבקר באחד מבתי הספר, וכך היה. אמא, יש לי הפתעה עבורך: היום נזכרתי בספורים שלך על הלמודים במשמרת שניה.

הגענו בשעות הצהרים לבית ספר בעירה השוכנת על יד הים. חלק מהילדים סימו ללמד והלכו לביתם וילדים אחרים התחילו ללמד מהצהרים. הם לומדים בשתי משמרות, כי אין מספיק מקום לכלם.

הילדים נשאו על גבם ובידם את הילקוט וגם את הכסא שלהם. מסתבר שאין להם מספיק כסאות ולכן כל ילד מביא את הכסא אתו. בכתה לומדים 50 ילדים עם מורה אחת. הם ממשמעים מאוד ולומדים בשפה הויטנאמית. בכתה ג למדו על הצמחים ועל בעלי החיים בסביבה שלהם.

נזכרתי במה שלמדתי את תלמידי כיתה ג שלי...

אתמול, כאשר נסענו לאתר עתיק, עברנו ליד בית ספר וראינו ילדים רבים חוגגים את חג העצמאות של ויטנאם. הם לבשו בגדים חגיגיים הלכו בתהלוכות, רקדו ושרו

את ההמנון של ויטנאם. בחצר היו ביתנים ובהם הציגה כל כחה עבודות לכבוד יום העצמאות והמנהיג שלהם, הוֹ-צ'י-מין.
באהבה ולהתראות, אורה

באורי מלים ומשגים:

משמרת – קבוצה הלומדת בזמן מסים על פי סדר קבוע.

מכתב מהעיר פירנצה שבאיטליה (באירופה)

לבני משפחתי היקרים שלום, פירנצה, 2003

העיר פירנצה היא עיר עתיקה ויפה מאוד. הרחובות והבתים עתיקים, וארמונות ומוזאונים גדולים ויפים מקשטים אותה.

כאשר בקרתי במוזאון אופיצי הגדול והמיחד פגשתי כפת בנות המטיילת במוזאון בלויית שתי מורות. כלן לבושות בתלבשת אחידה וכידיהן מצע לכתיבה וכלוק ציור. הן שמעו הסברים על התמונות והפסלים, צירו אותם וכתבו עליהם. שאלתי מאיזה בית ספר הן, ולאחר שיחה קצרה עם המורות הזמנתי לבקר בבית ספרן.

מובן ששמחתי על ההזמנה. הגעתי לבנין עתיק וגדול, יפה כמו ארמון, שבו נמצא בית הספר, שהוא גם פנימיה לבנות נוצריות.

בבית הספר לומדות רק בנות, החל מכחה א וכלה בכחה יב. הן לומדות את כל מקצועות הלמוד ובמיחד אמניות שונות כמו ציור, מוזיקה, רקוד ולמודי דת. יש להן קבוצת כדורסל טובה מאוד ותזמרת כלי נשיפה מצינת. הראו לי את הכתות המצידות במחשבים, את המעבדות והספריה הגדולה ואת אולם הספורט החדיש. המנהלת וארבע מהמורות גם הן למדו בבית הספר הזה.

הן מאוד התרגשו כשספרתי להן שאני מארץ ישראל ושאלו שאלות רבות, בעקר על המקומות המקדשים לנצרות בירושלים. הן גם שאלו על הירדן ועל הכנרת, איך הם נראים.

היה מעניין לבקר בבית ספר ששוכן במבנה עתיק.

באהבה ולהתראות, אורה

באורי מלים ומשגים:

עתיק – מבנה או חפץ מלפני שנים רבות מאוד.

נצרות – הדת של המאמינים בישו.

נוצרים – האנשים המאמינים בנצרות.

מכתב ממיאנמר (בורמה) נשלח בדאר האלקטרוני לכני משפחתי האהובים שלום מהאגם הגדול שבמיאנמר (בורמה) אגם אינלה,

2006

לא תאמינו למה שאספר לכם. אנחנו נמצאות כעת בכפר גדול על אגם ענקי ושמו אינלה. התחבורה על האגם כוללת רק סירות. אתמול שטנו בסירה לבית הספר שעומד על כלונסאות בתוך המים. הבנין בנוי מעצים ופתוח מכל עבר. בפתח ישבו פארבעים ילדים או יותר עם מורה אחת, וקראו בקול רם. רעש וצעקות של הילדים המשננים נסר בחלל, אבל כלם היו מרצים. הם לומדים בשפה הבורמזית והכתב נראה כמו ציורים קטנים.

הפסקת צהרים

בהפסקה הם יושבים על מרפסת צרה ואוכלים ארוחת צהרים מסירים שהביאו מהבית. ילדים שגרים קרוב לבית הספר מחכים שאמם תבוא בסירה לקחת אותם לארוחת הצהרים ואחר כך תחזיר אותם ללמד עד השעה חמש. את השעורים הם עושים בבית הספר.

המנהלת ספרה לנו שכל הילדים לומדים, כי במיאנמר (בורמה) יש חק חנוך חובה, אבל יש ילדים שאחרי הלמודים ובחפשות עוזרים להוריהם בעבודה.

באהבה ולהתראות, אורה

באורי מלים ומשגים:

שנון – חזרה על הלמוד פעמים רבות.

כלונסאות – עמודים

הארות לחומר הלימוד בספר

1. במכתבים מובאים תיאורים של הכותבת מביקוריה בבתי ספר במדינות שונות בעולם. אפשר לבקש מהורי תלמידים או מאנשים אחרים שביקרו בבתי ספר במדינות שונות שיספרו בכיתה על ביקוריהם. נוסף לכך מוצע להביא מידע מעיתונים, ממסויילים ונוסעים בעולם ומספרים שנכתבו על ילדים. הבאת מידע מספרים מעודדת קריאת ספרים רלוונטיים לנושא הלימוד. חשיבות רבה יש לסוגה של כתיבה אישית באמצעות מכתבים.
2. המורים יבחרו אילו מכתבים לקרוא בכיתה או לתת כשיעורי בית בבחינת לימוד אינטנסיבי או אקסטנסיבי. המשימות מכוונות בעיקר לפן החווייתי.
3. הטקסט נפתח בהתייחסות משווה אל המובן מאליו אצלנו – שתחילת שנת הלימודים כל התלמידים מתחילים ללמוד – ואל מקומות שבהם הילדים עובדים לפרנסת המשפחה ואינם לומדים. המידע על ילדים שאינם לומדים אלא עובדים מוצג בכתבה מעיתון על ילדים עובדים בהודו. מומלץ לקרוא את הכתבה בכיתה ולדון בשיחה על החשיבות

שבלימודים, על כך שגם אם התנאים בבית הספר קשים (כמו במכתבים מהודו, וייטנאם ובורמה) בכל זאת שפר מזלם של הילדים הלומדים בהם, כי הם רוכשים השכלה ולא עובדים. כאן המקום לדון בהפרת זכויותיהם של הילדים העובדים ובארגון יוניצ"ף, הפועל להגנת זכויות הילדים בכל העולם. התלמידים מתבקשים להביא נימוקים בעד הטענה המצדדת בחשיבות הלימוד של ילדים וכן להציג טיעונים נגדיים. באמצעות תרגיל זה הם אמורים להבהיר לעצמם את החשיבות שבעובדת היותם תלמידים, שלכאורה אינה כל כך מובנת להם. בסיום יחידת הלימוד מובאות המלצות לקריאת ספרות ילדים על ילדים בעולם. ברשימת הספרות לילדים בסוף המד"ל תמצאו שמות של כמה ספרים.

4. **בעקבות לימוד הפרק:** התלמידים מתבקשים לשחזר מה הרגישו ומה חשבו בעת קריאת המידע על ילדים שאינם לומדים, לתאר דברים חדשים שלמדו בפרק על בית ספרם ועל בתי ספר אחרים, להבהיר לעצמם אם לימוד קריאת המפה היה קשה, מה היה קשה בו ובעיקר – כיצד התגברו על הקושי. אלו הם תפקודי חשיבה רפלקטיביים, שכאמור חשוב לחזק אותם בסיום לימוד של כל יחידה.

פרק שלישי: אזור המגורים, סביבתו ותושביו

הפרק השלישי דן בסביבת המגורים של תלמידי בית הספר ושל בית הספר. מרחב המגורים הוא מרחב השייכות הנוסף של התלמידים בעיקר מבחינת הסובב הטבעי, הסובב המבונה (סביבה פיזית שהיא מעשה ידי אדם) והסובב החברתי, דהיינו השכנים בבניין המגורים וברחוב. בפרק יש שני חלקים עיקריים.

החלק הראשון מתמקד בהיכרות עם סביבת בית הספר וסביבת המגורים באמצעות תצפיות וסיורים ובאמצעות קריאת מפה. לימוד הקריאה במפה מקבל ממד נוסף בהמשך ללימוד התרשים (שנלמד בפרק השני), הן מבחינת המרחב הגדל והן מבחינת המיומנויות הנדרשות ויישומן במפת אזור המגורים ובית הספר במפה היישובית. פעילות לימודית חשובה מקבלת בחלק זה מקום – התבוננות מכוונת וביקורתית על תופעות שונות במרחב, על שינויים ועל רמת טיפוח וניקיון.

החלק השני מתמקד בסובב האנושי-חברתי, ביחסים ובקשרים של התלמידים עם השכנים ועם קבוצות שונות באזור מגוריהם, כגון עולים, תושבים חדשים וילדים המשתתפים במסגרות חברתיות שונות.

מפת סביבת המגורים וסביבת בית הספר (עמודים 124 – 131)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יסיקו שמפה היא מסמך שבאמצעותו ניתן להפיק מידע על המרחב, להתמצא בו

- ולנתח תופעות שונות. כמו כן יסיקו שאפשר לסרטט על המפה תכניות, יקראו במפת הסביבה הקרובה, יתמצאו בסביבה באמצעות המפה ויתכננו על גביה פעילויות ושינויים בסביבתם הקרובה;
2. יקראו הסבר לגבי הגעה למקום מסוים, ינתחו אותו וינמקו את הליקויים שבו, יציעו הסבר ברור ומדויק וינמקו את החלטתם;
  3. יכירו את סוג הטקסט (או המסמך) שבמפה ויסבירו מהן מטרות המפה (להתמצא במרחב, לנתח תופעות ולהבין מדוע הן נמצאות במקומן, ולתכנן שינויים שונים במרחב);
  4. יבינו שהמפות מסורטטות וכתובות בשפת הסימנים המוסכמים, ילמדו את המרכיבים המקובלים והקבועים, יקראו באמצעותם במפות ויסבירו את הנקרא;
  5. יקראו במפה דמיונית ויאתרו את האתרים והמקומות על פי הסימנים המוסכמים, יתכננו על המפה הדמיונית מסלולי הליכה ויבחנו את הדרך הבטוחה, יכתבו ביקורת רפלקטיבית על תכנונם ויתקנו את הצעתם;
  6. יבינו שהמפה מציגה הקטנה של המציאות על פי קנה מידה;
  7. יקראו במפת הסביבה הקרובה (חלק ממפת היישוב), יאתרו את רחוב מגוריהם ואת בית הספר ויסבירו מהו מסלול הגעתם ומהו הכיוון, יאתרו במפה אתרים ומקומות שונים, יסמנו אותם על המפה ויחברו שאלות עבור חבריהם;
  8. יתרגלו על מפת אזור בית הספר פעילויות שונות לחבריהם, ידונו בחשיבתם על הפעילות, בקשיים שעמם התמודדו ובהצלחה שבה הבינו את המרחב באמצעות המפה.

הערות דידיקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מיומנות: קריאת מפה, התמצאות בה ותכנון פעילות במרחב באמצעותה.
מושגים: ארגון מרחבי, סימנים מוסכמים, קנה מידה, רוחות השמים.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לנתח, להסיק, לנמק החלטה, להסביר, לשחזר חשיבה (רפלקציה), לשאול שאלות, לחשוב על החשיבה (מטה־קוגניציה).

קריאת מפה דומה לשליטה בשפה המורכבת מסימנים שונים, אולם כדי לקרוא במפה צריך להכיר את המרחב, להבינו ולשלוט בתפיסתו. צריך להגיע להבנה שהמפה היא ייצוג מוקטן של המציאות. לשם כך דרושה רמת חשיבה מופשטת, שתתפתח בהדרגה מהחשיבה הקונקרטי שמהאפינת את התלמידים בגילם הצעיר. פיתוח מיומנויות מפה מתפתח בהדרגה מהשלב הקונקרטי אל המופשט ואי־אפשר לעשות כאן קיצורי דרך. כל זאת נעשה כדי שהתלמידים יוכלו לקרוא במפה ולהתמצא בה, להבין באמצעותה את המרחב ולבחון קשרים סיבתיים בין תופעות שונות, כגון הקשר בין מיקומם של מוסדות חינוך לבין אזורי מגורים ביישוב).

באמצעות הבנת המרחב כפי שהוא מתואר במפה יוכלו התלמידים להעביר ביקורת, להסיק מסקנות על בסיס המידע שבמפה ולתכנן פעילות או שינויים במרחב (כגון ביקורת על מיקום לא מתאים של בית מלאכה באזור מגורים, תכנון גן משחקים באזור המגורים או מסלול הליכה מהבית למוסד ציבור וכדומה).

אחד הקשיים בקריאה במפה הוא שהמפה סלקטיבית ומפרטת רק פרטים שהמסרטטים רצו שיהיו בה. תופעות שלא ניתן לפרט במפה היא מכלילה. למשל, במפה פיזית קווי הגובה מוכללים וכל 100 קווי גובה מקבלים קו אחד. לעומת זאת, במפה יישובית כל רחוב וכל בניין ציבור מסומנים ושם מצוין*.

מידע על מפות עירוניות-יישוביות**

המפה העירונית היא מסוג המפות הנושאות. זו מפה המציגה את המערך המרחבי, את הסובב הפיזי והבנוי וכן תופעות נבחרות מכלל הפעילויות המתחוללות בתחומי האזור העירוני-היישובי. כל פעילות וכל תופעה המתרחשת ביישוב ויש לה ממד מרחבי, ניתנת להצגה במפה.

המפה העירונית מתאפיינת בשטח מצומצם ומוגדר, דהיינו השטח העירוני (היישובי). הפעילות העירונית בשטח העירוני אמנם מרוכזת ומצטמצמת מטבעה במרחב העירוני, אבל מנגד בשטח המצומצם מתרכז מידע עשיר. זאת משום שבעיר מתקיימות פעילויות רבות ויש בה תופעות מורכבות ורבות, כגון מערכת רחובות המסתעפת מרחובות ראשיים למשניים ולסמטאות, פעילות כלכלית הפרוסה על פני כל היישוב (הן בריכוזים והן בנקודות מסחר בודדות), סוגים שונים של מסחר, מלאכה ותעשייה, משרדים ושירותים למיניהם.

הפעילויות בעיר מתאפיינות בכמה צורות של תפרוסות: רחבה או מרוכזת, מפוזרת או ליניארית, מקובצת או מסודרת. רוב הפריטים הממופים ניתנים לזיהוי במפה באמצעות סימנים מוסכמים, שחלקם מופיעים בצורות גֵפִיּוֹת וחלקם בצבעים שונים. למשל, לרחוב יכול להיות סימון בצבע, אך גם שמו נרשם, וכך גם לגבי אזור תפקוד מסוים. היות שבמפה העירונית יש גודש פריטים על פני שטח מצומצם, אין בדרך כלל ביטוי לטופוגרפיה של היישוב. נוסף לכך, קנה המידה של המפות העירוניות גדול מכדי שאפשר יהיה לכולל במפה מקסימום פרטים. במפות עירוניות מבליטים את שימושי הקרקע (אזורי תפקוד) בצבעים או בסימנים שונים ומדגישים את המרכז העירוני, לעתים בהגדלה. כמו כן מבליטים את התופעות העירוניות החשובות והמרכזיות שמזמיני המפה מעוניינים להבליט. לדוגמה, שטחים פתוחים-ירוקים לטובת הציבור, מוסדות ציבור מרכזיים בתחום החברה, התרבות והשירות לציבור, מוסדות המנהל הציבורי.

ברוב המפות הסימון במקרא מורכב מסמלים שמאפשרים זיהוי אסוציאטיבי: מחברת מסמלת בית ספר, מעטפה מסמלת את בית הדואר, מנורה מסמלת את בית הכנסת, נדנדה מסמלת

* היעזרו בחוברת קריאת מפה, מיפוי מיומנויות ומושגים, תכנית אורכית לכיתות ב'ו (ירושלים, משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים), התשנ"ה.

** על פי א' שחר, "מפות עירוניות", בתוך נ' קדמון (עורך), מפות ומיפוי (ירושלים: בית ההוצאה כתר, אוניברסיטת תל אביב – החוג לגיאוגרפיה: 1983).

את גן השעשועים.

במפות יישוביות מסמנים את הגבול המוניציפלי של היישוב. בחלק מהמפות מסומנים גם היישובים השכנים.

לכל מפה יש שני צדדים: צד אחד הוא פני המפה ועליו מסורטט מרחב היישוב. הצד השני הוא גב המפה וכולל מידע כתוב על היישוב ומידע המציג את היישוב בתצלומים, בגרפים לעתים גם במפות קטנות. לעתים מסורטט על גב המפה מפת האזור ומיקומו של היישוב מצוין בה, ולעתים מסורטט גם מפת המדינה על מיקומו של היישוב בה. יש לציין שמגוון המפות היישוביות גדול ואין אחידות ביניהן, מפני שראשי היישובים מזמינים מיוצריהן את המידע שברצונם להציג לפני תושבי היישוב ואחרים. לפיכך יש לראות את המפה כטקסט מגמתי במידה מסוימת.

הארות לחומר הלימוד בספר

יש לזכור שלימוד מיומנויות המפה אינו מהווה מטרה בפני עצמה אלא נובע מהצורך להכיר את הסביבה, להתמצא בה ולקחת בה חלק פעיל.* לאור תפיסה זו יחידת הלימוד נפתחת באירוע שכיח, שבו פלוני פונה לאלמוני ומבקש שיסביר לו כיצד להגיע למקום כלשהו ברחוב. תיאור המקרה איך מסבירים? מציג את התופעה. הבעיה המוצגת בסיפור מעלה את השאלה "איך להסביר?" הילדה שנשאלה מכירה את הדרך אל היעד אולם אינה יודעת להסביר כיצד להגיע אליו. הסיפור מהווה גורם מזמן הלקוח מהמציאות ומוביל את הקורא ללמוד לקרוא במפה ולהתמצא באמצעותה במרחב. המורים יכולים להביא גם סיפורים אחרים, כגון סיפור על הזמנה למסיבת יום הולדת, שלא מפורט בה הסבר על מיקום המסיבה; סיפור על משפחה חדשה שהגיעה לבית המגורים ואינה מכירה את האזור, וכדומה. קריאת המפה תאפשר להבין כיצד להגיע למקום המסיבה וכיצד להכיר את האזור החדש. מוצע לעודד תלמידים להביא מפות שונות ולהתבונן בהן, וכן להביא דוגמאות למקרים שבהם בני המשפחה השתמשו במפה. במשימת הכתיבה מתבקשים התלמידים להסביר כיצד להגיע מביתם אל בית הספר. זו הזדמנות לבחון את יכולת ההתמצאות המרחבית שלהם ולהיעזר בדבריהם כדי להתחיל ללמד קריאה במפה שמציגה את המרחב בצורה אובייקטיבית, ללא מילים רבות. בהסבר על מפות שונות חשוב להציג לפני התלמידים מפות המתארות תופעות שונות ולהצביע על השונות הרבה שביניהן ועל המידע הרב הנמצא במפות. בספר מוצגות שלוש מפות, אולם כדאי להביא לכיתה ספר מפות – אטלס – ולתת לתלמידים לדפדף בו ולהתרשם מהמפות השונות. משימה כזו מעניינת מאוד ילדים, הם מזהים מקומות מוכרים, שואלים שאלות ואף נזכרים במקומות שביקרו בהם ואשר מופיעים במפה. בכיתה ג אין ללמד מפה פיזית או כל מפה אחרת; מדובר כאן רק בחשיפה מעוררת סקרנות ועניין, בבחינת הטרם.

הסימנים המוסכמים במפה – מקרא המפה: חשוב להתמקד בהם ולוודא שהתלמידים מבינים ומזהים את הסימנים. רצוי שיהיו בידי התלמידים מפות עירוניות או תצלום של חלק ממפת היישוב, המכיל את אזור בית הספר, וכמובן מקרא המפה. חשוב שהתלמידים יתרגלו זיהוי

* ראו תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, תרומת הגיאוגרפיה, עמ' 45-46.

של מבנים ואתרים ביישובם באמצעות מקרא מפה. אנו ממליצים למורים לחבר שאלות רבות על מפת היישוב ולתרגל התמצאות בכיוונים ובשונות הרוחות באמצעות שאלות, כגון "באיזה כיוון ביחס לבית הספר שלנו נמצא רחוב +++?" שאלה כזו מחייבת את התלמידים לאתר את הרחוב לפי הסימן של בית הספר ולציין את הכיוון היחסי. אין זו משימה קלה, אולם חשוב להרבות בתרגילים מסוג זה.

סיכום יחידת הלימוד מציג את מהות המפה ואת השימושים השונים בה. אנו ממליצים למורים לבדוק באמצעות הסיכום את רמת ההבנה של התלמידים באמצעות שאלות, כגון "הסבירו לילדים צעירים מכם: איך אפשר לתכנן על המפה טיול?", "יש אומרים שלא צריך מפה כדי לתכנן שינוי ברחוב ואפשר פשוט לשנות. מה דעתכם?" "מה אפשר ללמוד מהמפה? מה אי אפשר ללמוד ממפה? מדוע?" מוצע לתת לתלמידים מפה דמיונית ולבקש מהם לתכנן עליה מסלול או שינוי, או להסביר מדוע מבנה מסוים נמצא במקום שבו הוא נמצא.

בעקבות לימוד הפרק: התלמידים מתבקשים לערוך השוואה בין התרשים לבין המפה. הפעילות מאפשרת להם לבחון את השונה והדומה בין שני ייצוגי המרחב. הפעילות השנייה בודקת הבנת מושגים באמצעות התאמת מושג למשפט.

מיקום בית הספר באזור המגורים (עמודים בספר 132 – 135)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יתארו את מיקום בית הספר ביישובם ואת האזור שבו הוא ממוקם, יאתרו אותו במפת היישוב ויסבירו את השיקולים שבבחירת המיקום של בית הספר;
2. יאתרו את בית הספר במפת היישוב, יסמנו את הרחובות הסמוכים אליו, ישערו מה היו שיקולי המיקום בהקמת בית הספר ביישוב ויבחנו את היתרונות והחסרונות שבמיקום עבור התלמידים ותושבי האזור הקרוב;
3. יאתרו שכונות ביישובם, יקראו עליהן מידע ויתארו מה קרה בהן במרוצת השנים (הערה: מטרה זו תיושם רק בבית ספר שבאזור הרישום שלו לומדים ילדים שגרים בשכונות);
4. יכתבו את שמות המקומות והיישובים שמהם מגיעים התלמידים לבית הספר (מטרה זו מתייחסת לבתי ספר אזוריים ולבתי ספר ייחודיים), יסכמו מאילו מקומות ויישובים מגיעים רוב התלמידים או מיעוטם, ישערו מהם הגורמים בקביעת המיקום של בית הספר, יבחנו את השערתם באמצעות מידע שיאספו ויביעו עמדה מנומקת לגבי היתרונות והחסרונות שיש למיקום עבור התלמידים ותושבי האזור הקרוב לבית הספר;
5. יאתרו את בית הספר במפה ויסמנו אותו ואת האזור שממנו מגיעים התלמידים, יתארו את התופעות הבולטות בסביבתם, יספרו את מספר הרמזורים בצמתים ואת מעברי החצייה, יתכננו על סמך המידע שאספו מסלולי הליכה בטוחים מבית הספר לבתי התלמידים, יסבירו וינמקו את החלטתם.

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מיומנות: איתור פרטים במרחב וסימונם במפה.
עיקרון: שיקולי מיקום של מוסדות ציבור במרחב היישובי.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לארגן מידע, לנתח, להסיק מסקנות, לשער השערות, לקבל החלטות, לתכנן.

מוסדות ציבור באזורי המגורים: בתי ספר יסודיים הם מוסדות ציבור הנותנים שירותי חינוך לילדים צעירים ולכן הם ממוקמים באזורי המגורים. בדומה למוסדות הנותנים שירות לתושבים, מיקומם של מוסדות חינוך נקבע על פי גודל האוכלוסייה שבאזור השירות והמרחק שלה מנותן השירות. שיקולי המיקום של מוסד הציבורי ושל נותני שירות יום יומי נקבעים על פי רוב לפי עקרון הגודל של האוכלוסייה, צרכיה ומאפייניה (גיל, צרכים ויכולת נידות, גודל האוכלוסייה וכו'). גני ילדים ובתי ספר יסודיים ממוקמים באזורי מגורים כדי שיהיו נגישים לאוכלוסיית הילדים הצעירים, המהווה פלח אוכלוסייה משמעותי באזורים שבהם חיות משפחות עם ילדים. לאור העובדה שמספר הילדים בכל גן מוגבל ל-35 בלבד, יש בדרך כלל צורך במספר רב של גני ילדים. בתי ספר יסודיים קולטים ילדים מכמה גנים. ממקמים אותם באזור מגורים כדי שהמרחק מבית התלמידים לבית הספר לא יהיה גדול וכדי להימנע במידת האפשר מסיכונים בטיחותיים. בתי ספר על-יסודיים (חטיבות ביניים ותיכונים) אינם ממוקמים בהכרח בקרבת אזור המגורים של רוב התלמידים, משום שתלמידים בוגרים הם ניידים. כמו כן מבנה בית הספר גדול יותר משום שמגיעים אליהם תלמידים מכמה בתי ספר יסודיים, על פי העיקרון "יתרון לגודל".

ביחידה זו יש התייחסות לתלמידים הלומדים בבתי ספר אזוריים וייחודיים, ששיקולי המיקום של בית ספרם שונים בשל נסיבות היסטוריות או אחרות.

הארות לחומר הלימוד בספר

בפעילות זו התלמידים ימשיכו את עבודתם על המפה. לפיכך חשוב שיעטפו אותה ביריעה שקופה ועליה יסמנו בעט (על בסיס מים, כדי שאפשר יהיה למחוק). ההסבר על השכונות נכלל כאן משום שביישובים רבים היו פעם שכונות. במרוצת השנים הצטמצם המרכיב הקהילתי בשכונה ונשאר בעיקר השם. אם בבית הספר שבאזור הרישום של התלמידים אין ילדים המתגוררים בשכונות, אין צורך לעסוק בכך באופן מיוחד. בבית ספר שמגיעים אליו ילדים משכונה שעונה על הגדרת השכונה יש מקום לספר על מה שמאפיין את השכונה ואת חיי הקהילה שבה. התלמידים יביאו את המידע ויתארו את חיי הקהילה בשכונתם.

כיום רוב התלמידים בכיתות ג מוסעים ברכב לבית הספר. מעניין וחשוב לבחון את התמצאותם של ילדים אלה בדרך לבית הספר ובחזרה ממנו, לעומת התמצאותם של ילדים הנוסעים בתחבורה ציבורית ולעומת התמצאותם של ילדים ההולכים ברגל או רוכבים על אופניים. פעילות זו מבהירה לתלמידים שזוויות הראייה משתנות בהתאם לאופני ההגעה לבית הספר, וכי כדאי ומומלץ מדי פעם לשנות את דרך ההגעה. כך מגלים מראות חדשים ותופעות לא מוכרות בסביבה שלכאורה היא כל כך מוכרת. התלמידים יצינו כיצד הם מגיעים לבית הספר, ישוו עם חבריהם את מה שהם רואים ויודעים על הדרך מביתם לבית הספר ויסיקו שראיית המרחב וההתמצאות בו משתנות בהתאם לדרכי ההגעה. זאת בבחינת "דברים שרואים מכאן לא רואים משם". רעיון זה מוביל אל התפיסה שמציגה תכנית הלימודים – ראיית המרחב ופרשנותו שונה אצל כל אחד, ויש לקבל זאת בפתחות ובהבנה (ראו תכנית הלימודים, תרומת הגיאוגרפיה).

לתלמידים בבתי ספר אזוריים וייחודיים: התלמידים מגיעים אל בתי ספר אלה ממקומות שונים ביישוב וכן מיישובים שונים, בדרך כלל בהסעה מאורגנת או בהסעה פרטית. התלמידים יאספו מידע על היישובים או על הרחובות שמהם מגיעים התלמידים ויסבירו מה המשמעות של בית ספר אזורי. ראו הצעה לפעילות:

לתלמידים בבית ספר אזורי

אספו מידע על היישובים שמהם מגיעים התלמידים לבית הספר שלכם:

1. מאילו יישובים מגיעים תלמידי כתות ג לבית הספר?
2. כיצד הם מגיעים לבית הספר (באילו כלי תחבורה – באוטובוס, במכונית פרטית, באופניים, ברגל)?
3. חברו שאלות נוספות שברצונכם לקבל עליהן מידע.
4. ארגנו את המידע בטבלה כמו זו:

שם הישוב	צופית	גן חיים	צור משה
מספר התלמידים מהישוב	12	9	10
מספר התלמידים המגיעים בהסעות	*****	7	10
מספר התלמידים המגיעים ברגל	7	*****	*****
מספר התלמידים המגיעים על אופניים	5	2	*****

5. סִכְמוּ אֶת הַנְּתוּנִים שְׂכַתְבְּתֶם בְּטַבְּלָה:
 א. מֵאִיזָה יָשׁוּב מְגִיעִים הַכִּי הֲרֵבָה יְלָדִים מִכְּתוֹת ג?
 ב. מֵאִיזָה יָשׁוּב מְגִיעִים מְעַט יְלָדִים מִכְּתוֹת ג?
 ג. בְּאֵילוֹ כָּלֵי רֶכֶב מְגִיעִים רַב הַתְּלַמִּידִים? שְׁעֵרוּ מְדוּעַ.
6. שְׁעֵרוּ: הָאֵם לְפִי הַמִּידָע שְׂאֲסַפְתֶּם אֶפְשָׁר לְדַעַת אִיזָה יָשׁוּב הוּא הַקְּרוֹב בְּיוֹתֵר לְבֵית הַסֵּפֶר? הַסְּבִירוּ.
7. אֵילוֹ מְסַקְנוֹת אַתֶּם יְכוּלִים לְהַסִּיק לְגַבֵּי הַיְשׁוּבִים שְׁמָהֶם מְגִיעִים הַתְּלַמִּידִים?

לְתַלְמִידִים בְּבֵית סֵפֶר יְחוּדֵי

כְּגוֹן בֵּית הַסֵּפֶר לְטַבַּע, לְאַמְנִיּוֹת, בֵּית הַסֵּפֶר הַפְּתוּחַ, בֵּית הַסֵּפֶר הַדְּמוּקְרָטִי, הַתּוֹרְנִי

1. אֲסַפּוּ מִידָע עַל הַיְשׁוּבִים אוֹ הַרְחֻבוֹת שְׁמָהֶם מְגִיעִים הַתְּלַמִּידִים לְבֵית הַסֵּפֶר שְׁלָכֶם:
- א. מֵאֵילוֹ יְשׁוּבִים אוֹ רְחוֹבוֹת מְגִיעִים תְּלַמִּידֵי כְּתוֹת ג לְבֵית הַסֵּפֶר?
 ב. כִּיצַד הֵם מְגִיעִים לְבֵית הַסֵּפֶר (בְּהַסְעוֹת, בְּאוֹפְנִים, בְּרֶגֶל)?
2. אַרְגְּנוּ אֶת הַמִּידָע בְּטַבְּלָה (כְּמוֹ בְּטַבְּלָה הַקּוֹדֶמֶת).
3. צִיְנוּ אֶת הַיְשׁוּב אוֹ הַרְחֻב שְׁמָמְנוּ מְגִיעִים הַכִּי הֲרֵבָה יְלָדִים מִכְּתוֹת ג.
4. מֵאִיזָה יָשׁוּב אוֹ רְחוֹב מְגִיעִים מְעַט יְלָדִים מִכְּתוֹת ג?
5. שְׁעֵרוּ: הָאֵם לְפִי הַמִּידָע שְׂאֲסַפְתֶּם אֶפְשָׁר לְדַעַת אִיזָה יָשׁוּב אוֹ רְחוֹב הוּא הַקְּרוֹב בְּיוֹתֵר לְבֵית הַסֵּפֶר? הַסְּבִירוּ.

התלמידים מתבקשים לרשום תופעות בולטות ואת מיקום הצמתים המרומזרים והבלתי מרומזרים בדרכם לבית הספר. משימה זו נועדה לפתח אצלם מודעות לבטיחות בדרכים ולבחירת מסלול הליכה או רכיבה על אופניים במינימום סיכון. לאחר שיתכננו את המסלול עליהם להסביר ולנמק את בחירתם ולהתייחס לרמת הבטיחות.*

בעקבות לימוד הפרק: מוצגות שתי משימות שבודקות הבנה, יכולת העברה והנמקה של תכנים ומיומנויות שנלמדו. האחת בוחנת את יכולת ההעברה של התלמידים: עליהם לתכנן הצעה למסלול הליכה לקשישים ולאנשים בעלי מוגבלויות, בדרך קצרה ובטוחה. במשימה זו נבחנת הן יכולתם לתכנן והן יכולתם ולהסביר מהו המידע שיסייע להם ובאילו אמצעים ייעזרו. זו משימה מורכבת במקצת אולם חשוב לבצעה. המשימה השנייה בוחנת הבנה והסקת מסקנה לגבי מיקום רמזורים בצמתי רחובות ביישוב. התלמידים אמורים להציג הסבר מנומק, כפי שלמדו.

* היעזרו בתכניות לבטיחות זהירות בדרכים של משרד החינוך ובתכניות של גופים אחרים.

מה באזור המגורים (עמודים בספר 136 – 141)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יזהו את המבנים השונים באזור המגורים שלהם, יבחינו בין מבנים למגורים לבין מבנים לפעילויות אחרות, יאספו מידע על ריהוט הרחוב והשלטים בו, על הצמחייה ועל מתקני המחזור ויכלילו לגבי התופעה "אזור מגורים";
2. יאספו מידע בתצפית על המבנים השונים באזור המגורים, יארגנו את הממצאים בטבלה שאת התבחינים (קריטריונים) שלה יקבעו בעצמם, ויסכמו את המידע על המבנים ברחוב מגוריהם;
3. יתארו את מאפייניו של אזור המגורים שלהם, יסבירו את הקשר בין מיקום המבנים, גודלם וצורתם לבין תפקידם, ויסרטטו על המפה (ברחובות שבסביבת מגוריהם) את המבנים השונים;
4. ישערו מהם היתרונות ומהם החסרונות של בנייה גבוהה ושל בנייה צמודת קרקע, יביעו עמדה מנומקת ויציעו הצעה לשיפור מראה הבניינים;
5. יאספו מידע בתצפית על תופעות ברחוב ועל המתקנים שבו, ימיינו, יארגנו ויסכמו את המידע שבטבלה;
6. יבחנו את השלטים ברחוב וימיינו אותם לקבוצות על פי תבחינים (קריטריונים), יסבירו וינמקו דעתם לגבי הסיבות למיקום השלטים במקומם, ויבקרו שילוט שפוגע במראה הרחוב;
7. יאתרו את מכלי המחזור, יקראו את המידע עליהם ועל המחזור, יבררו במשפחתם את היחס כלפי המחזור, יסבירו את חשיבות המחזור ויפעלו במשפחתם ובבית הספר למען מחזור חומרי פסולת;
8. יקראו על פעילויות שונות המתרחשות במשך היממה באזורים שונים ביישוב וימיינו את הפעילויות לפי תבחינים, יבחנו אילו מהפעילויות מתרחשות ברחוב מגוריהם ויסיקו שהרחוב ואזור המגורים הם מערכת אנושית הפעילה בכל שעות היממה;
9. יאספו מידע על החנויות באזור מגוריהם, על פי תבחינים נתונים ותבחינים שיוחלט עליהם בכיתה, ימיינו ויארגנו את הממצאים ויסיקו לגבי סוג החנויות באזור המגורים, יביעו עמדה לגבי מיקום חנויות באזור מגורים וסוגי החנויות;
10. יאספו מידע (בתצפיות) על ניקיונה וטיפוחה של סביבת החנויות ברחובות שבאזור מגוריהם, יארגנו את המידע ויסכמו את נושא הטיפוח והניקיון, יציעו דרכים לטפח את סביבת החנויות ודרכים שבהן יוכלו הם עצמם לתרום לכך;
11. יאספו מידע (בתצפיות) על הצמחייה ברחוב, יביעו עמדה ביחס לכמותה, למיקומה ולטיפוחה, יקראו מידע על תרומת הצמחייה לתושבים, יבינו ויעריכו את החשיבות שבצמחייה במרחבים העירוניים, יביעו עמדה מנומקת לגבי העדפת סוגי צמחייה בהתאם לתנאי המקום, מזג האוויר וסיבות נוספות.

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מיומנות: איסוף מידע בתצפית, ארגונו וסיכומו.
עיקרון: התאמת מבנים לתפקידם ולמיקומם במרחב.
ערך: שמירת סביבה עירונית ירוקה ומטופחת.
ערך: מחזור פסולת ביתית על מנת למנוע זיהום סביבתי.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לחקור, לארגן מידע, להביע דעה ביקורתית מנומקת, להשוות, לנתח, להסיק מסקנות, להציע ולנמק, להעריך.

המרחב היישובי לתושביו

המרחב היישובי-עירוני מוגדר כמקום המיועד למגורים ולפעילויות כלכליות, חברתיות, תרבותיות ואחרות של תושביו. לפיכך רוב השטח בעיר או ביישוב העירוני מיועד למגורים ולפעילויות השונות של התושבים. השטח העירוני נחלק לשימושי קרקע שונים בהתאם לפעילויות אלה: שימושי קרקע למגורים, לפעילויות כלכליות, כגון מסחר, תעשייה ומלאכה, למוסדות נותני שירות לציבור בתחומים שונים – תרבות וספורט, חינוך, דת, מנהל, בריאות, ביטחון וכדומה. יש גם שימושי קרקע המיועדים לנופש ופנאי (גני ציבור ופארקים), לתחבורה (כבישים חניונים) וכו'.

בכל שימושי הקרקע (המכונים גם אזורי תפקוד) המבנים מתאימים לפעילויות המתבצעות בהם. מיקומם בעיר או ביישוב נקבע על ידי תכנית מתאר עירונית או יישובית, המביאה בחשבון את צורכי התושבים מצד אחד ואת דרישות הפעילות באזור התפקוד מצד אחר. לדוגמה: באזור מגורים מרבית המבנים מיועדים למגורים ולצדם נבנים, על פי רוב, מוסדות הנותנים שירות ברמה מקומית לתושבי האזור, כגון גני ילדים ובתי ספר לילדים צעירים, גני שעשועים ומגרשי ספורט אחדים, חנויות אחדות המספקות מוצרים ברמה בסיסית יומית ומוסדות דת מקומיים. לעומת זאת, אזורי תעשייה ומלאכה (מפעלי ייצור, בתי מלאכה, מוסכים, מאפיות ופעילויות מזהמות) ואזורי תעסוקה (משרדים, בתי אוכל, חנויות וקניונים, חברות של תעשיות עתירות ידע), מרוחקים מאזורי המגורים ובהם על פי רוב לא יימצאו בתי ספר יסודיים וגני ילדים.

בכל עיר או יישוב יש אזורי מגורים שונים: יש אזורי מגורים שהבנייה בהם גבוהה ויש אזורים שרוב המבנים בהם צמודי קרקע, יש שכונות ותיקות ורחובות ותיקים ויש שכונות חדשות ורחובות חדשים, יש אזורי מגורים המיועדים לאוכלוסייה ברמה כלכלית גבוהה ויש המיועדים לרמה כלכלית נמוכה. יש אזורי מגורים שבהם הבנייה מערבת חדש וישן,

בתים רבי קומות ובתים צמודי קרקע, אולם בשורה התחתונה כולם אזורי מגורים לתושבי היישוב. אחד ממאפייני אזורי המגורים הוא תכנון הרחובות. באזור מגורים הצפיפות בין המבנים והמתקנים השונים נקבעת בתכנית המתאר. ברוב אזורי המגורים יש עצים וגינות ליד הבתים וברחובות. אזור המגורים הוא המרחב המוכר והקבוע של התושבים.

ביישובים כפריים-חקלאיים שימושי הקרקע שונים בגודלם ובמיקומם. השימוש הדומיננטי הוא חקלאות (ביישובים כמו קיבוצים, מושבים וכפרים ערביים, שבהם החקלאות היא עדיין מקור פרנסה לחלק מהתושבים). השטח המיועד למגורים תופס את המרחב השני בגודלו ותפרוסת המבנים בקיבוץ או במושב שונה מזו שביישוב העירוני או בכפר הערבי.

ביחידה זו התלמידים אמורים לבחון את הארגון המרחבי של התופעות הפיזיות והאנושיות* ברחוב ובאזור המגורים שלהם ולשאל שאלות, כגון "מדוע דווקא כאן?" "מה הקשר בין שתי תופעות?" "מהו היתרון היחסי של מיקום התופעה במרחב הקיים?" חיפוש אחר תשובות יבהיר לתלמידים שהמבנה הארגוני של המרחב מתוכנן על פי היגיון רעיוני ופוליטי, כלכלי, חברתי, גיאוגרפי, פונקציונלי, מסורתי והיסטורי (על פי תפיסות אידיאולוגיות, פוליטיות, כלכליות, חברתיות, גיאוגרפיות, מסורתיות והיסטוריות). בדרך כלל אין מקריות בין התופעות אלא יש תכנון וסדר ויש קשר בין התופעות במרחב, אולם יש גם בעיות ורצון לשנות. לתושבים יש זכות להעביר ביקורת, לחוות דעה ולהציע הצעות לשיפור.

הארות לחומר הלימוד בספר

1. היחידה נפתחת באיסוף מידע בתצפית על התופעות המבנות באזור המגורים או ברחוב. תלמידים רבים אינם שמים לב למבנים ולריהוט הרחובות באזור מגוריהם. משימת הלימוד נפתחת באיסוף מידע על הפריטים שברחוב המגורים ובארגונו בטבלאות. איסוף מידע מתצפית וארגונו בטבלה מאפשר לבחון ולנתח את התופעה ולשאל שאלות, כגון "מהו מספר המבנים?" "מה הקשר ביניהם?" "מדוע הם במקום זה?" הייצוג בטבלה מאפשר לראות את המכלול ולהסיק מסקנות לגבי התופעות במרחב הנתון. ארגון המידע בטבלה הוא המיומנות המרכזית שבאיסוף מידע בעת התצפית.
2. חשוב שהתלמידים יבינו שמערך הרחוב ואזור המגורים אינו מקרי, אלא נובע מתכנון המביא בחשבון את צורכי התושבים ואת מאפייני האזור מבחינה פיזית ומבחינת האוכלוסייה, וכן מונחה על ידי שיקולים עירוניים, כלכליים ולעיתים אף פוליטיים.
3. **סיכום הממצאים** יוביל לתיאור האזור או הרחוב ולראייה כוללת לצד ראייה מבחינה ומפרטת הבונה אצל התלמידים דרך אחרת להתבוננות במרחב ולהבנתו, בבחינת "לקרוא את המרחב כטקסט בספר פתוח ולפרשו". הסרטוט על המפה מסכם ומציג את התופעה בצורה ויזואלית. **ראו הצעה לפעילות נוספת:**

* ראו תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, תרומת הגיאוגרפיה, עמ' 43-47.

מְשִׁימַת פְּתִיבָה

1. סִכְמוּ בְּכֹתֵב אֶת הַמְצָאִים:
  - א. מָהֶם רֹב הַבְּנֵינִים בְּרַחוּבוֹת שְׁבָדָקֶתֶם: מְבַנִּים לְמַגּוּרִים? לְמַסְחָר? מוֹסְדוֹת צְבוּר?
  - ב. מִבֵּין הַמְבַנִּים לְמַגּוּרִים מָהֶם הֶרְבּ? בְּתִים עַל קוֹמוֹת (3-5)? רַבֵּי קוֹמוֹת (מַעַל 6 קוֹמוֹת)? צְמוּדֵי קַרְקַע?
  - ג. כַּמָּה מְבַנִּים שְׁמֵשְׁמֵשִׁים לְמוֹסְדוֹת צְבוּר יֵשׁ בְּרַחוּבוֹת שְׁבָדָקֶתֶם?
  - ד. כַּמָּה בְּתֵי מַסְחָר וְעֶסְקִים אַחֲרֵים יֵשׁ?
  - ה. הָאֵם בְּתֵי הַמַּסְחָר וּמוֹסְדוֹת הַצְּבוּר מְמַקְמִים בֵּין בְּתֵי הַמַּגּוּרִים אוּ בְּמָקוֹם נַפְרָד? מַהִי הַסְּפָה לְכָךְ לְדַעְתְּכֶם?
2. תִּאָּרוּ בְּכֹתֵב אֶת אֲזוּר הַמַּגּוּרִים שְׁלָכֶם: הָאֵם הוּא אֲזוּר שֶׁל בְּנֵיהַ נְמוּכָה (רֹב הַבְּתִים צְמוּדֵי קַרְקַע), בְּנֵיהַ גְּבוּהָה (מַעַל חֲמֵשׁ קוֹמוֹת), בְּנֵיהַ עַל קוֹמוֹת (בֵּין שְׁלוֹשׁ לְחֲמֵשׁ קוֹמוֹת), בְּנֵיהַ מְעַרְבָת?
3. כְּתֹבוּ: מָה בַּבְּנֵינִים שְׂרָאִיתֶם וּכְתַבְתֶּם עֲלֵיהֶם מִתְּאִים לְתַפְקִידִם?
4. יוֹכַל טוֹעֵן שְׂרוּב הַבְּנֵינִים מִתְּאִיִּם לְתַפְקִידִם.
  - א. כְּתֹבוּ שְׁלוֹשָׁה נְמוּקִים שְׂתוּמְכִים בְּטַעֲנָה שֶׁל יוֹכַל.
  - ב. הַצִּיגוּ דְגֻמָּאוֹת לְכָל נְמוּק שְׂמַסְבִּירוֹת אוֹתוֹ. רְמֹז לְנְמוּקִים:
    1. הַמָּקוֹם שָׁבוּ הֵם נְמַצָּאִים (מְמַקְמִים).
    2. צוּרַת הַבְּנֵיהַ שְׁלָהֶם (הָאֲרִכִּיטְקוֹרָה).
    3. הַגְּדֵל שְׁלָהֶם.
    4. הַמְבַנִּים לְמַגּוּרִים, לְמַסְחָר, לְמִתֵּן שְׂרוֹת לְצְבוּר.
5. סְרִטְטוּ עַל הַמָּפָה אֶת הַבְּנֵינִים שְׁעֲלֵיהֶם כְּתַבְתֶּם בְּטַבְלָה. הַחְלִיטוּ עַל סִימָן לְכָל קְבוּצַת בְּנֵינִים. לְמַשָּׁל, לְבְּתֵי מַגּוּרִים – 0.
  1. בְּרַחוּב יֵשׁ רִיהוּט קְבוּעַ וּלְצַדוֹ יֵשׁ רִיהוּט מִשְׁתַּנָּה. אִיסוּף מִידַע יֵאֲפֹשֵׁר לְבַחֹן מַגּוּן שֶׁל פְּרִיטִים בְּרַחוּבוֹת. קִיִּימִים בּוּ, כֹּאמֹר, כִּמָּה פְּרִיטִים קְבוּעִים כְּגוֹן עַמִּי תֹאזְרָה, שְׁלֹטֵי רַחוּב, פַּחֵי אִשְׁפָּה. כָּל אֱלֹהֵי תוֹפְעוֹת קְבוּעוֹת הַקִּיִּימוֹת בְּרַחוּב וּמִשְׁרָתוֹת אֵת תוֹשְׁבָיו וְאֵת הָעוֹבְרִים בּוּ.
  2. שִׁלוּט הַרַחוּב מַגּוּן וְחָשׁוּב לְהַבְחִין בְּסוּגֵי הַשְּׁלֹטִים וּלְהַבִּין אֵת הַקֶּשֶׁר בֵּין הַטְּקִסְט שֶׁעַל הַשְּׁלֹט לְבִין מִיְקוּמוֹ בְּמַרְחָב וּמִטְרָתוֹ. מוֹצַע לְהַרְחִיב אֵת הַהִסְבֵּר עַל הַהִבְחָנָה בֵּין שְׁלֹטֵי אֲזָהָרָה לְבִין שְׁלֹטֵי הוֹרִיָּה לְבִין שְׁלֹטֵי הַנַּחֲיָה. כְּמוֹ כֵּן מוֹצַע לְהַרְחִיב עַל שְׁלֹטֵי הַתְּחַבּוּרָה וּלְבַחֹן אִם הַתְּלַמִּידִים מְכִירִים אוֹתָם וּמְצִיִּיתִים לְהוֹרָאוֹתֵיהֶם. אֲפִשְׁרוֹת נוֹסֶפֶת הִיא לְהַתִּייחֵס לְשִׁפְת הַשִּׁלוּט (עִבְרִית לְעוֹמֶת שְׁפוֹת אַחֲרוֹת) וּלְדוֹן בְּשִׁאלוֹת, כְּגוֹן "מִדּוּעַ כּוֹתְבִים בְּשְׁפוֹת אַחֲרוֹת?" "מָה אֲפֹשֵׁר לַעֲשׂוֹת כְּדֵי שְׂרוּב הַשְּׁלֹטִים יִכְתְּבוּ בְּשִׁפְהָ הָעִבְרִית?"

3. **המחזור:** ביחידה זו לא הרחבנו על המחזור אלא רק נגענו בו קלות. הנושא יורחב בכיתה ד. אולם מאחר שכיום מכלי המחזור הם חלק מהנוף ברוב היישובים, מובא כאן ההסבר: ברחובות רבים מוצבים **מכלי מחזור** המחייבים התייחסות והסבר לשאלות, כגון "מהו מחזור?" "לשם מה הוא נחוץ?" "מה ממחזרים?" "לאן הפסולת מובלת ומה עושים אתה?" בספר מובא בקצרה מידע על המחזור, והמורים יכולים להרחיב בנושא ואף לתת משימת איסוף מידע ממקורות שונים על חשיבות המחזור לשם שמירה על סביבה נקייה ולניצול פסולת בשימוש חוזר. אפשר לקבל חומרי הסברה במשרד להגנת הסביבה ולהיעזר בהם. כמו כן זה המקום לשלב את הנושא עם לימודי המדעים. מוצע ליזום פעולות להגברת המודעות למחזור. למשל, שימוש חוזר בחומרי פסולת בעבודות יצירה שונות (כמו שטיח משקיות ניילון, דגם של רחוב הבנוי מאריזות ריקות), תחרות הכיתה הממחזרת ביותר וכדומה.

4. **אזורי המסחר:** ביישוב עירוני ממוקמים אזורי המסחר בכמה מקומות: במרכז העסקים הראשי (במע"ר), באזור התעשייה והמלאכה (המכונה כיום אזור עסקים) וברחובות העיר. יש רחובות שמצויות בהם חנויות אחדות המיועדות לסיפוק צרכים בסיסיים של תושבי הסביבה, כגון חנות למזון, לחומרי ניקיון ולמוצרים ביתיים לצריכה יומית, חנות לכלי בית ולמכשירי כתיבה, מספרה, חנות פרחים וכו'. החנויות באזורי מגורים הן לא חנויות גדולות אלא חנויות בסף כניסה נמוך, כי הן משרתות בעיקר את תושבי הסביבה הקרובה בחיי היום יום. התלמידים יאספו מידע על החנויות באזור מגוריהם, יבחנו את מאפייני החנויות ויגיעו למסקנה שבאזור מגורים יש חנויות קטנות והמוצרים שהן מוכרות הם מצרכים לחיי היום יום, משום שאין תנועת קונים ערה במשך כל היום ובכל יום.

5. התלמידים יבחנו את **טיפוחה וניקיונה של סביבת החנויות**. חשוב לפתח אצל התלמידים חשיבה ביקורתית כלפי הסובב. התלמידים יציעו הצעות לשיפור ואף יישמו אותן בעצמם. עם זאת, עליהם לשמור על כללי נימוס בעת פנייתם לבעלי החנויות.

6. **הצמחייה ברחוב ובאזור המגורים:** צמחייה היא מרכיב חשוב מאוד המשפיע על שביעות הרצון של התושבים ועל האסתטיקה ואיכות החיים באזור. ביחידה זו לא הרחבנו בנושא זה, משום שהוא יקבל ביטוי רחב בכיתה ד (כולל הצמחייה העירונית-היישובית). מטרת הפעילות היא לבחון את הצמחייה ברחוב, ללמוד את שמות העצים ולהבין מה תפקידם במרחב העירוני. ההסבר הניתן בספר מצומצם ובסיסי, ומורים שירצו להרחיב יכולים לשלב את הלימוד עם לימודי מדעים. היעזרו **בתרומת האקולוגיה בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות**.

7. **בעקבות לימוד הפרק:** המשימות בוחנות את הבנת הלימוד באמצעות בקרת משפטים על התופעות שנלמדו, דהיינו אילו משפטים נכונים ואילו אינם נכונים. כמו כן התלמידים מתבקשים לפרסם את הצורך במחזור פסולת ביתית, בהתבסס על המידע שנלמד. המשימה השלישית בוחנת את הבנת העיקרון של התאמת מבנה לתפקידו על ידי הבאת דוגמאות רלוונטיות.

השכנים שלנו – תושבי הרחובות השכנים (עמודים בספר 142–143)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יבחנו שבקרב שכניהם (באזור המגורים הקרוב) קיימת שונות חברתית מבחינות שונות, יזהו את הייחודי לצד המשותף בין השכנים, יתארו את מערכות הקשרים של משפחתם עם אנשים אחרים בסביבת המגורים, יבחנו פעילויות חברתיות המתקיימות באזור המגורים ויציעו פעולות משותפות בין הילדים השכנים ועזרה לקשישים וילדים שהם עולים חדשים;**
2. **יפרטו את הידע שלהם על השכנים הקרובים באזור המגורים, ישערו כמה מהם מוכרים להם ויעריכו עם כמה מהם יש להם קשרים ברמות שונות;**
3. **יראינו שכנים על ארצות המוצא שלהם ועל הוותק שלהם בארץ, על הרכב הגילים במשפחתם ועל בתי הספר שבהם ילדיהם לומדים, יארגנו את המידע בטבלה ויבחנו דמיון ושוני בין נתוני התושבים שילדיהם לומדים בבית הספר;**
4. **יכינו תיאור גרפי של הנתונים (דיאגרמות המציגות התפלגויות שונות של הנתונים שנאספו), ויסיקו מהנתונים שקיימת שונות בהרכב אוכלוסיית השכנים והתושבים באזור המגורים;**
5. **יזהו את סוג הקשרים המתקיימים בין משפחתם לבין שכניהם ויתארו את מערכות הקשרים ביניהם, יסיקו שבין שכנים מתקיימים סוגים שונים של קשרים בהתאם לעניינים משותפים ולצרכים שונים;**
6. **יבחנו את תקנון הבית המשותף ויסבירו את הסיבה לקביעת הכללים;**
7. **יתארו אירוע של עזרה הדדית בין שכנים ובין ילדים ותיקים וילדים שהם עולים חדשים ויציעו פעולות שונות לשילוב עולים חדשים בסביבתם;**
8. **יתארו משחקים שהם משחקים באזור המגורים (בגינה הציבורית או במגרש), יראינו את הוריהם על משחקי הילדות שלהם, ישוו בין משחקיהם לבין משחקי הוריהם ויווכחו שיש משחקים דומים ויש שונים, יסבירו מה השתנה ומדוע;**
9. **יקראו ידיעה עיתונאית על בעיות בגן ציבורי, יבחנו בין עובדות לבין דעות ויסיקו מהן הסיבות לתלונות התושבים.**

היסודות המארגנים בסעיף זה:

מושג: שכנות.

מיומנות: איסוף מידע בריאיון ובתצפית וארגונו בצורות שונות.

ערכים: התחשבות, היכרות ועזרה הדדית.

מיומנות: איתור תופעות במרחב והצגתן על מפה.

תפקודי חשיבה מרכזיים ביחידת הלימוד: לחקור ולארגן את המידע, להסיק ולהסביר, להבחין בין דעה ובין עובדה, להביע עמדה ביקורתית מנומקת.

שכנים ושכנות

מהו המושג **שכנים**? אנשים חיים אלה לצד אלה בכל יום פוגשים את שכניהם ומזכירים אותם בלי לתת את דעתם על המשמעות של חיים בשכנות. איזה שכנים יש לנו? מי הם השכנים שלנו? אילו קשרים יש לנו אתם? האם אנחנו מכירים את שכנינו בבניין או ברחוב? איננו נותנים את דעתנו בדרך כלל לשאלות אלו, אולם השכנים שלנו חיים לידנו, את חלקם אנחנו מכירים היטב ואף חיים אתם ולידם תקופות ארוכות. חלקם מוכרים לנו, אך עם זאת ההיכרות מצומצמת ואיננו יודעים עליהם הרבה. יש שכנים שזרים לנו ואנחנו בקושי מכירים אותם ויש שכנים שיש לנו קשרים אתם בהקשרים שונים ובזמנים שונים. השונות בין השכנים ובמערכות הקשרים ביניהם היא מרכיב חברתי מוכר בחברה פלורליסטית.

יחסים בין שכנים או **שכנות** של אנשים מתארים תהליך של קשר בין אנשים הגרים קרוב – "השכנים שלנו". אמירה זו מבטאת צורך של אנשים ליצור קשרים עם אנשים ולתחזק אותם. שכנות מצביעה על קשר בעוצמות שונות: על שותפות, על יחסי גומלין, על היכרות רופפת לעומת חברות בין בני המשפחות. שכנים יכולים להיות פרטים שאין ביניהם קשר למרות הקרבה הפיזית בבניין או ברחוב, ולחלופין עשויים להיות ביניהם קשרים שליליים של מריבות ועוינות. שכנות מרמזת על מהות היחסים: "שכנות טובה" לעומת "שכנות גרועה". שכנות טובה יכולה להתקיים לאורך זמן.

הבדל נוסף ומשמעותי יותר בין המושג "שכנים" ובין המושג "שכנות" הוא שהשכנים הם תופעה פיזית הנראית לעין. הם נמצאים סביבנו ולידנו. "שכנות", לעומת זאת, היא תופעה מושגית המתקיימת בתפיסה שלנו ויש לה חשיבות מנטלית בעוצמות שונות ומשמעותיות. הביטויים של יחסי שכנות טובים או רעים נגזרים מהעובדה שיש לנו עם השכנים קשרי גומלין חיוביים או שליליים, או שאין לנו כלל קשרי גומלין אתם. לפיכך חשוב להפנות את תשומת לבם של התלמידים לסביבה הקרובה שבה הם חיים.

על התלמידים לבחון את טיב הקשרים שלהם ושל בני משפחתם עם ילדים שכנים ועם השכנים הסובבים אותם, ולהבין שיש להשקיע מאמץ ביחסי שכנות. באמצעות היכרות וטיפוח הקשרים עם השכנים יתפתחו יחסי שכנות טובה שיתרמו לכל הצדדים מבחינות שונות.

הלימוד על השכנים בסביבה הקרובה ועל יחסי שכנות מאפשר לדון בסוגיות ערכיות מתחום האזרחות, כמו עזרה הדדית וסולידריות בין שכנים, כבוד והערכה לשונה ולאחר, דעות קדומות על שכנים לא מוכרים, קונפליקטים הנגזרים מאינטרסים שונים ודרכים לפתרונם, כגון תקנון והידברות.

בחלק ניכר מאזורי המגורים מקימה הרשות המקומית גנים ציבוריים להנאת התושבים. הגינות הציבוריות מהוות מקום מפגש ובילוי לתושבי האזור בשעות שונות של היום והשבוע: קשישים, אימהות ומטפלות עם ילדים קטנים בשעות הבוקר, ילדי בית ספר אחרי הלימודים, בני נוער בשעות הערב. התלמידים אמורים לצפות במבקרי הגן בשעות השונות של היממה וכך להבין שלכל קבוצת אוכלוסייה יש צרכים שונים וזמני פעילות ובילוי שונים בגן. פעילות זו מחזקת את ההבנה שהחיים בחברה גמישים, פתוחים ומאורגנים על פי צרכי המשתתפים.

התלמידים אמורים לבחון במהלך הפעילות את התאמת המתקנים לצורכי התושבים. זו פעילות ביקורתית שמקדמת חשיבה ביקורתית מנומקת.

הארות לחומר הלימוד בספר

התלמידים יפרטו מה שידוע להם על שכניהם בסביבתם הקרובה, יראיינו שכנים ויארגנו את המידע. חשוב להדגיש לפני התלמידים שיש לבקש בנימוס רשות לראיין ולהסביר לשכנים לשם מה הם מבקשים לדעת עליהם פרטים שונים. המידע, שיאורגן בתחילה בטבלה ואחר כך בדיאגרמה, יחשוף שונות בין השכנים – בוותק בארץ, בגיל ובמאפיינים נוספים. חשוב להתייחס לכך ולעודד פעולות של שכנות טובה. להלן הצעות לפעילות של איסוף מידע מהשכנים בבניין או ברחוב. חשוב להזכיר שמשימה זו יבצעו התלמידים בליווי של אדם מבוגר.

מְשִׁימָה לַבֵּית

1. בָּרוּ אֶצֶל הַשְּׂכָנִים בְּבִנְיַן וְאֶצֶל תּוֹשְׁבֵי הָרְחוֹב שֶׁבּוֹ אַתֶּם גָּרִים כִּמְהַ פְּרָטִים, כְּגוֹן:
  - האם הם נתיקים בארץ? (כמה זמן הם נמצאים בארץ?)
  - האם הם עולים חרשים? (מאילו ארצות עלו לארץ? באילו שנים עלו לארץ?)
  - מהו הרכב הגילים של בני המשפחה? (צעירים? מבגרים? קשישים?)
  - באילו בתי ספר לומדים הילדים?

2. רכזו בטבלה את המידע שנאסף על ידי כל התלמידים.

את המידע תוכלו לקבל על-ידי הפרות עם השכנים בבנין או ברחוב, וכמובן, רק בעזרת בני משפחתכם!

זכרו:

הנתונים שאספתם מסתמכים רק על הידע שלכם –
המידע לא נבדק והוא משתנה ולא קבוע.

3. כתבו: מה הדומה ומה השונה בין המשפחות שמהן באים תלמידי בית הספר שלכם?

דגמה: אחדים מהמבגרים הם ילידי הארץ והם ותיקים בה, אחדים מהמבגרים עולים חדשים מרוסיה ומצרפת, לרב המשפחות יש ילדים הלומדים בבתי הספר ביישוב ובגני ילדים.

4. ארגנו את המידע בשתי דיאגרמות:

האחת – התפלגות התלמידים במוסדות החינוך השונים.

השנייה – התפלגות הוותק בארץ של השכנים.

5. כתבו: איזה מידע חדש למדתם על השכנים באזור המגורים שלכם?

אני אוהב את השכונה / מאשה קאלו

אני אוהב את השכונה,

את החתול של השכנה,

את חברי הטוב אלון, את המראה מן החלון.

את הצפור על הגדר,

אני אוהב את החצר,

את הדשאים הירקים,

את מגרשי המשחקים.

אני אוהב לצעד בשביל,

הוא לפתה אותי מוביל.

את העצים והפרחים, האנשים המחיכים.

כל רחוב, כל אבן, כל פנה -

אני אוהב את השכונה.

מְשִׁימַת פְּתִיבָה

1. אִם יֵשׁ לָכֶם קְשָׁרִים עִם הַשְּׂכָנִים שְׁלָכֶם, כְּתֹבוּ מָה אַתֶּם וּבְנֵי מִשְׁפַּחְתְּכֶם עוֹשִׂים יַחַד אִתְּכֶם. עִם מִי מֵהֶם יֵשׁ לָכֶם קְשָׁר – עִם הַמְּבַגְרִים אוֹ רַק עִם הַיְלָדִים?
2. כְּתֹבוּ: מָה דוֹמָה בֵּין מִשְׁפַּחְתְּכֶם לְבֵין מִשְׁפַּחֹת הַשְּׂכָנִים וּמָה שׁוֹנָה בֵּינֵיהֶן? (הַרְכֵב הַמִּשְׁפָּחָה, מְנַהֲגִים בְּחַיֵּי הַיּוֹם-יּוֹם, מְנַהֲגִים בְּחַגִּים, מִשְׁחָקֵי יְלָדִים).
3. אִם אַתֶּם גָּרִים בְּבֵית מִשְׁתָּף – כְּתֹבוּ מָה עוֹשִׂים אֲצֻלְכֶם כְּדֵי שְׁכַל הַשְּׂכָנִים בְּבִנְיָן יוּכְלוּ לְחַיּוֹת יַחַד בְּנְעִימִים.
4. אִם בְּבִנְיָן יֵשׁ תְּקֵנוֹן, הַעֲתִיקוּ אוֹתוֹ וְהִבִּיאוּ לְכַתָּה.
5. אִם אֵין תְּקֵנוֹן, כְּתֹבוּ הַצָּעוֹת לְתִקּוּן וְהִרְאוּ אוֹתָן לְבְנֵי מִשְׁפַּחְתְּכֶם. הַצִּיעוּ לָהֶם לְשִׁתָּף גַּם אֶת הַשְּׂכָנִים.
6. אִם אַתֶּם גָּרִים בְּבֵתִים צְמוּדֵי קְרָקַע (לֹא בְּתֵי קוֹמוֹת), כְּתֹבוּ מָה עוֹשִׂים אֲצֻלְכֶם כְּדֵי שְׁכַל הַשְּׂכָנִים בְּרַחוּב אוֹ בְּסִבִּיבָה הַקְּרוּבָה יוּכְלוּ לְחַיּוֹת יַחַד בְּנְעִימִים.

חיים בשכנות הם לא רק עובדה, הם גם קשרי גומלין בין השכנים ועזרה הדדית. בביצוע המשימה אמורים התלמידים לבחון מה משותף בין השכנים, מה לא משותף ביניהם ומהן הסיבות לכך. מוצע להביא לכיתה תקנון של בית משותף כדי לבדוק כיצד הכללים שבו נקבעו כך שימנעו חיכוכים ואי הבנות ובעיקר כדי שיתאפשרו חיים של שיתוף, רוגע וסובלנות ואווירת שכנות טובה.

תיאור המקרה עוזרים לשכנים עולים חדשים הוא מקרה שקרה. זו דוגמה ליוזמה של ילדים, אולם יש לזכור שאין לכפות קשר עם עולים חדשים או עם קשישים אלא להתייעץ עם מבוגרים רלוונטיים שיעזרו להגדיר מה ילדים יכולים לעשות. כך תימנע אי-נעימות לשני הצדדים. התיאור אינו מוצג בספר, הוא מוצג כאן במד"ל ומוצע לקרוא אותו עם התלמידים ולדון בשאלות.

עוֹזְרִים לְשִׂכְנִים עוֹלִים חֲדָשִׁים

רונית, איתן, דניאל ומירי, תלמידי כיתה ג, יצאו לערוך תצפית ברחובות מגוריהם. במהלך הסיור הם ראו כמה אנשים זקנים יושבים על ספסל בגנה הצבורית. מירי נגשה אליהם ושאלה: "איפה אתם גרים?"

אחת הנשים ענתה: "לא מדברים טוב עברית, מרוסיה, קצת זמן בישראל."

איתן לחש לחבריו: "הם עולים חדשים, אי אפשר לדבר אתם, בואו נלך."

מירי התעקשה ושאלה: "אתם גרים כאן קרוב?"

הזקן בחבורה אמר בכעס: "ילדה למה את לדעת? אנחנו כאן ודי! ללכת מכאן!"

הילדים נבהלו קצת והתחילו ללכת.

לפתע הם שמעו קריאה: "ילד! בוא, בוא, אני לדבר אתכם."

לְקַרְאֲתֶם הַלְכָה אַחַת הַנְּשִׁים. הִיא הִיְתָה גְבוּהָהּ וּמִטְפַּחַת אַדְמָה עִם נְקֻדּוֹת לְכַנּוֹת הִיְתָה קְשׁוּרָה עַל רֵאשָׁה. הִיא אָמְרָה לָהֶם: "אַתֶּם יְלָדִים טוֹבִים, אֲנִי לְעֶזֶר לָכֶם. מָה אַתֶּם רוֹצִים?"

רוֹנִית אָמְרָה בְּשֶׁקֶט: "אֲנַחְנוּ לוֹמְדִים עַל הַתּוֹשָׁבִים בְּסִבִּיבָה שְׁלֵנוּ וְאֲנַחְנוּ רוֹצִים לְדַעַת אִם אַתֶּם גָּרִים כָּאֵן..."

"אֲנַחְנוּ מְרוֹסִיָּה וּבֵית שְׁלֵנוּ בְּמִרְכּוּז קְלִיטָה, יוֹדְעִים אִיפֹה?" שְׁאַלָה הָאִשָּׁה. "בּוֹאוּ, אֲנִי אֲרָאֶה לָכֶם אֶת הַבַּיִת שְׁלֵנוּ."

הֵלְכוּ הַיְלָדִים לְמִרְכּוּז הַקְּלִיטָה, הִנְמַצָּא לֹא רַחוּק מֵהַגְּנָה הַצְּבוּרִית, הִסְתּוֹכּוּ וְרָאוּ אֶת הַמְּקוֹם וְאֶת הָאֲנָשִׁים שְׁחִיִּים בּוֹ. כְּשִׁיצְאוּ אָמְרָה מִיְרֵי: "אֲנִי מְצִיעָה שְׁנָבוֹא לְבַקֵּר אֶת הָעוֹלָם הַחֲדָשִׁים וּבְמִיָּחַד אֶת הַזְּקֵנִים, כִּי הֵם לְבָד וּכּוֹדָאֵי עֲצוּב לָהֶם."

דְּנִיאל חָשַׁב וְהִצִּיעַ: "מָה דַעְתְּכֶם שְׁנִסְפֹּר לַהוֹרִים שְׁלֵנוּ וְנִצִּיעַ לָהֶם שְׁנַעְזוֹר יַחַד לְעוֹלָם הַחֲדָשִׁים?" אִיתָן הַתְּלֵהָב: "כֵּן, אֵין לָהֶם כָּאֵן יְלָדִים וְנִכְדִים וְאֲנַחְנוּ יְכוֹלִים לְשַׁמַּח אוֹתָם."

מִהָרֹו הַיְלָדִים לְבֵיתוֹ שֶׁל דְּנִיאל וּבְהַתְּרַגְּשׁוֹת סִפְרוּ לַהוֹרִיו מָה שָׂרָאוּ וְשָׁמְעוּ וְאֶת מָה שֶׁהֵם מְצִיעִים.

אִמּוֹ שֶׁל דְּנִיאל אָמְרָה: "הֲרַעִיוֹן שְׁלָכֶם יִפֶּה אֲבָל זֶה לֹא כָּל כֶּךָ פְּשׁוּט. יֵשׁ מִי שְׁדוֹאֵג לָהֶם וּמָה פִּתְאוֹם שְׁאֲנַחְנוּ נִתְעַרְבּוּ?"

אָבִיו שֶׁל דְּנִיאל חָשַׁב וְאָמַר: "אִמָּא צוֹדֵקָת, יֵשׁ לָכֶם הַצָּעָה טוֹבָה. אֲבָל אַתֶּם יוֹדְעִים מָה אַתֶּם צְרִיכִים לַעֲשׂוֹת? שָׁבוּ וְתַחֲשׁבוּ עַל כִּמָּה רַעִיוֹנוֹת, כִּתְבוּ אוֹתָם וְאִז נִלְךְ יַחַד לְמִרְכּוּז הַקְּלִיטָה וְנִשׁוּחַח עִם הַמְּנַהֲלֵת וְנִשְׁמַע מָה אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת."

בְּאוּרֵי מְלִים וּמְשָׁגִים:

מִרְכּוּז קְלִיטָה – בְּנִיָּן שָׁבוּ גָרִים הָעוֹלָם הַחֲדָשִׁים מִיָּד כְּאֲשֶׁר הֵם מְגִיעִים לְיִשְׂרָאֵל. שֶׁם הֵם לוֹמְדִים עִבְרִית וְגָרִים כִּמָּה חֲדָשִׁים, עַד שֶׁהֵם עוֹבְרִים לְדִירָה מְשֻׁלָּהֶם.

בְּתִיאוֹר הַמְּקָרָה הָעוֹלָם מְדַבְּרִים עִבְרִית לֹא טוֹבָה מִשׁוּם שֶׁהֵם זְמַן קֶצֶר בְּאֶרֶץ וְרַק עִכְשִׁיו לוֹמְדִים אֶת הַשִּׁפָּה.

מְשִׁימַת כְּתִיבָה

1. הִצִּיעוּ לְיְלָדִים פְּעִילִיּוֹת שְׁאֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת כְּדֵי לְעֶזֶר לְשִׁכְנִים חֲדָשִׁים וְלִיְלָדִים שְׁלָהֶם.

2. אִם קָרָה לָכֶם שְׁעֲזַרְתֶּם לְחֵבֶר אוּ לְחֵבְרָה, כִּתְבוּ מָה הִרְגִּשְׁתֶּם וּמָה הוּא אוּ הִיא הִרְגִּישׁוּ.

3. כתבו על צורות שונות ונוספות של עזרה, כגון לעזור לשכנים חולים, לבקר שכנים זקנים או נכים, לעזור לשכנים לסחב משא כבד.
4. התענינו באזור מגוריכם ובחרו אם יש תושבים שישמחו לבקור של ילדים. אם יש, הציעו פעילות שתשמח אותם. חשבו על הפעילות ועל הבצוע.

חשוב לדעת ולזכור: הגשת עזרה היא מעשה חשוב וטוב, אולם צריך לודא שמקבלי העזרה רוצים ומוכנים לקבל עזרה.

לכן חשוב:

- א. ראשית, לפני שבאים לעזור יש לבדוק מי יפנה אל האנשים ומי יתאם אתם את מתן העזרה.
- ב. בתחלה יש להציע ולשאל אם הם מעונינים בעזרה, מה הם רוצים, מתי נוח להם, כמה זמן, באיזה מקום וכדומה.

לעתים האנשים או הילדים מסרבים לקבל עזרה, וצריך לכבד את רצונם.

הכתבה "תלמידים אימצו מרכז יום לקשישים" מתארת אירוע שהתרחש. חשוב לדון על כך עם התלמידים.

התלמידים משחקים בשעות הפנאי (אחרי הלימודים או בחופשות) במקומות שונים, ביניהם גם אזור המגורים. אמנם כיום בדרך כלל לא מאפשרים לילדים בכיתה ג' לשחק בחוץ, אבל עדיין קיימים משחקי חצר ורחוב ומשחקים בגינה הציבורית, וילדים שכנים עדיין משחקים יחד. ההשוואה עם המשחקים שההורים שיחקו מחדדת את הפער בין הדורות, אך עם זאת מבהירה שיש משחקים שעוברים מדור לדור. השיר "ככה סתם" של ע. הלל, העוסק במשחקי ילדות, אינו מוצג בספר אלא כאן במד"ל. מוצע להפגיש את התלמידים עם השיר ואף ללמד את הלחן.

משחקי ילדים וחוויות ברחוב ובשכונה

ככה סתם / מילים: ע. הלל, לחן: סשה ארגוב

ככה סתם
כאלו כלום נדחקנו לכניסה
על הדלת שם כתוב: ד"ר שין עצמון
לא בכונה לחצנו על... הפעמון
ומיד הרבצנו שפזאת ריצה.

יה - בה - יה
(יה - בה - יה)

אל תשאל
אל תשאל
כך צוה זאביק
זאביק השועל.

ככה סתם נחמד נוֹרָא לשחק הנדזאפ
האקדחים טעונים, שקט, מסכן
ת' ספר התקפנו פ...תע מן הצד
מים בו השפרצנו שייצא עשן

יה - בה - יה

ככה סתם מפה לשם תפלחנו לגנה
לא ראינו שום אחד רק חמניה
את ראשה קצרנו ב...חצי שניה
פתע, אוי זכריה רץ מן הפנה.

יה - בה - יה

ככה סתם היה קצת חם
נמאס כבר השעור
את השמש צדנו אז על ראי שבור

הַכֶּתֶה הַתְּפוּצָצָה וְזֶה אָסוּר
אךְ אוֹתָהּ הַחֲזַרְנוּ לַמּוֹרָה לְצִיּוֹר.

יְה - בַּה - יְה

כָּכָה סֵתֶם שׁוֹטְטֵנוּ לָנוּ בְּשִׁדְרוֹת קָק"ל
שֵׁם בַּחֲשֵׁךְ מִתְלַחֵשׁ זוּג עַל הַסֶּפֶסֶל
אֶל מִתַּחַת תַּחְתִּיָּהֶם זָחַל נִזְחַל
בְּצִרִיחָה קַפֵּץ הַזּוּג אוֹלֵי נִבְהַל

יְה - בַּה - יְה

אוֹי נוֹרָא נְחָמָד - נוֹרָא
אוֹי זוּ תִרְצָה הַמּוֹרָה.

נושאים למחשבה ולדיון

קראתם את שירו של המשורר ע' הלל "ככה סתם". מה מתאר המשורר בשיר?
האם יש דמיון בין התאור של משחקי הילדים בשיר ובין המשחקים שלכם? מהן
נקודות הדמיון?
הראו את השיר להוריכם ושאלו אותם אם המשחקים המוזכרים בשיר מכרים להם.
ספרו על משחקים שאתם מבצעים בבית, ברחוב או בשכונה (עם מי אתם משחקים,
לאן הולכים לשחק או איפה משחקים, מתי משחקים).

משימת פתיחה לבית

1. שאלו את הוריכם באילו משחקי רחוב או שכונה הם שחקו.
2. כתבו מה הם מספרים על שני משחקים שנהגו לשחק.
3. שאלו את בני המשפחה הבוגרים למה מתכוננים כשאומרים: "חמור ארך", "בלורות",
"גוגואים", "חצי מחנים", "מחבואים", "סימני דרך".
4. שוחחו עם הוריכם על משחקים שאתם משחקים ושיגם הם שחקו, כגון מחבואים,
כדורגל, תופסת. מה שונה בין המשחקים ומה דומה ביניהם?

קראו בדיקה

הראל שוחח עם סבתו על משחקי הילדים שהיו מקבלים כשהיא הייתה ילדה. סבתא מנתה את המשחקים שבהם שחקו אז. לפתע שאל הראל: "לא הייתה לכם טלוויזיה? לא היה לכם מחשב ואפילו לא דברתם בטלפון סלולרי?"
"לא!" אמרה סבתא.
"אז מה עשיתם?" שאל הראל.

קצת להשתעשע – תפזרת

חפשו בתפזרת את שמותיהם של ששה משחקים שילדים נוהגים לשחק ברחוב, בשכונה או במגרש. המלים מופיעות בכוונים הבאים: מימין לשמאל, מלמעלה למטה, מלמטה למעלה.

מ	ג	ל	פ	כ
י	ו	י	ו	ד
א	ל	ר	ת	ו
ו	ו	ק	ס	ר
ב	ת	ל	פ	ס
ח	צ	א	ו	ל
מ	נ	ס	ת	ש

המשחקים: תופסת, גולות, קלאס, יויו, מחבואים, כדורסל

הידיעה העיתונאית "על בעיות בגן המשחקים" נועדה להציג בעיה אמתית ואת הדרך שבה הרשות פותרת אותה. המשימה מציגה אחת מתפיסות החינוך לאזרחות כפי שהיא מוצגת בתכנית הלימודים, עמוד 52. הגישה מתייחסת ליכולת ההשפעה שיש לאזרחים על סביבתם ולאפשרות שלהם לשנותה ולתרום לה. כמו כן, הפנייה של התושבים מדגישה את עקרון החופש להבעת דעה וביקורת עניינית בכלים ציבוריים. התלמידים יגדירו את הבעיה המועלית בידיעה וידונו בסוגיה מהותית: הבחנה בין דעות ובין עובדות. הדיון בהבחנה זו מחייב הבאת דוגמאות ובחינתן.

בסיום היחידה מוצגת שאלה למחשבה – האם עדיף להקים גינות ציבוריות קטנות באזורי המגורים או להקים רק גן או פארק אחד גדול? התלמידים ישקלו יתרונות וחסרונות של שתי הטענות ויציגו נימוקים משכנעים לכאן ולכאן. לאחר מכן הם יביעו את דעתם. הפעילות המחשבתית הזו מאפשרת להם לבחון את הסוגיה מזוויות שונות.

בעקבות לימוד הפרק: שתי משימות בודקות את הבנת המושגים הערכיים עזרה הדדית, התחשבות והיכרות. התלמידים מתבקשים להביא דוגמאות מניסיונם. הבאת דוגמאות רלוונטיות מבהירה את מידת ההבנה של המושגים הערכיים האלה. במשימה השנייה התלמידים מתבקשים לתכנן ולסרטט עבור רחוב באזור מגוריהם פינת ישיבה שתתאים לתושבים שונים. התלמידים מתבקשים להסביר ולנמק את תכניתם. כך מתבצע תהליך חשיבה מורכב שבו הם מפגינים את יכולתם לתכנן, לסרטט, להסביר ולנמק את החלטתם.

שינויים בסביבה (עמודים בספר 144 – 151)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. **יזהו ויאתרו שינויים במרחב הקרוב, יגדירו את גורמי השינוי ואת הבעיות הנגרמות כתוצאה מהשינוי והשפעתן על הסובב הטבעי והאנושי, יציעו הצעות להתמודדות עם השינוי ולפתרון הבעיות, יבינו שיש סיבות להוראות ולכללי זהירות והתראה ושעל הציבור להישמע ולציית להם גם אם אין מסכימים עמם;**
2. **יקראו תיאור מקרה על שינוי בסביבתם הקרובה, יסבירו מה השינוי ומהן הבעיות הנובעות ממנו, ויפרטו מה היתה דרך ההתמודדות של הילדים בסיפור שהתקשו להשלים עם השינוי;**
3. **יביעו דעה מנומקת על התנהגות הילדים שלא צייתו להוראות האזהרה, יסיקו מהן ההשלכות של אי-ציית להוראות ולכללים, ינתחו את הסיבות לשינוי שחל ביחסים בין החברים במקרה המתואר ויביעו דעה מנומקת לגבי התנהגותם, על פי הסיפור;**
4. **יקראו תיאור גרפי של רצף התרחשויות הנוצר כתוצאה משינוי ושל דרכי ההתמודדות עם קשיים, יבחנו על פי התרשים את המהלך שמתואר בסיפור ויביעו דעה מנומקת על ההתמודדות של הילדים;**
5. **יספרו על שינוי שחוו, יתארו בעיה או קושי שנגרמו להם בעקבותיו, ידווחו על הפתרון שנבחר להתמודדות עם השינוי ובחשיבה לאחור יעריכו את הפתרון שבחרו;**
6. **יסיקו שיש פתרונות שונים להתמודדות עם שינוי (בסביבה הפיזית ובסביבה האנושית), יתארו יתרונות וחסרונות (או הקלה בתנאים/ פתרון לקושי לעומת קשיים ואי-נוחות) ובהתבוננות רפלקטיבית ישקלו פתרון חלופי אפשרי;**
7. **יקראו את המודעה בתיאור המקרה ויסבירו מהי משמעות האזהרה ומדוע יש לציית לה גם אם אין זה נוח;**
8. **יבחנו בבית הספר שלטי אזהרה ויציעו כיצד יש לנהוג עם מי שאינם מצייתים לאזהרות;**

9. **יכינו** שלטי אזהרה המזהירים מפני סכנה בבית הספר וכן **יכינו** שלטי הוראה המורים על כללי התנהגות;
10. **יאתרו בתצפית** מכוונת שינויים המתרחשים בסביבה, **יבררו** מה גרם לשינויים ועל מה הם משפיעים, **יארגנו** את המידע בטבלה על פי תבחינים **ויסבירו** על מה השינוי משפיע;
11. **יראינו** בני משפחה ושכנים בקשר לדעתם על השינוי ותוצאותיו ואם הם מרוצים ממנו, **וידווחו** בכתב או בעל-פה מה אמרו המרואיינים;
12. **יביעו דעה מנומקת** לגבי השינוי ותוצאותיו ביחס לסובב האנושי, לסובב הפיזי ולקשר ביניהם, **ויבחנו** חסרונות ויתרונות שנוצרו כתוצאה מהשינוי.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

בעיה: שינוי יוצר עובדות חדשות בסביבה ומשפיע על הסובב האנושי והטבעי.
מיומנויות: תצפית וריאיון לשם איסוף נתונים ועיבודם.
ערך: ציות לכללים ולאזהרות.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: להביע דעה עצמית, לבקר ולנמק, להעריך ולשפוט, לטעון טענות מנומקות, לחשוב רפלקטיבית, להשוות, להפיק מידע מנתונים ולהסביר, להסיק מסקנות, לפתור בעיות, ליישם.

"תהליכי השינוי במרחב הפיזי ובמרחב האנושי נבחנים על פי הגורמים והסיבות ועל פי התוצאות וההשלכות בהווה ולעתיד. הם נתונים לפרשנויות שונות הנובעות ממערכות ערכיות שונות" (תכנית הלימודים, עמוד 45).

השינויים בסביבה הפיזית ובסביבה האנושית הם חלק בלתי נפרד מההוויה האנושית. לעתים השינוי יוצר בעיה או קושי, מערער מצב קיים ומציב עובדות חדשות. יש שינויים שגורמים למצבי לחץ, לכעסים, לחשש ולאיבוד הביטחון העצמי, ויש הגורמים לשמחה, להתקדמות ולהרגשה טובה (להרחבה קראו **כישורי חיים לכיתות ג-ד** – התמודדות עם שינוי ומצבי לחץ, משרד החינוך התרבות והספורט, עמוד 217).

יש להקנות לתלמידים כלים ויכולות שיאפשרו להם להתמודד עם שינויים בצורה יעילה.

תהליכי שינוי במרחב הפיזי ובמרחב האנושי הם חלק בלתי נפרד מחיינו והם מחייבים מצד אחד התייחסות ביקורתית ומצד אחר מתן כלים להתמודדות אתם. תכנית הלימודים*

* ראו תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, תרומת הגיאוגרפיה לתכנית, עמ' 43-47; התרומה של האקולוגיה לתכנית, עמ' 56-60; הציור לחיות בסביבות משתנות, עמ' 68-69; מודולה ב, סעיפים, עמ' 74-75.

מדגישה את ההתייחסות לבחינת השינויים, לפרשנויות השונות הנובעות ממערכות ערכים שונות ולדרכי ההתמודדות הבלתי פוסקות עם השינויים הזמניים והממושכים, החברתיים והסביבתיים. החיים בסביבות משתנות מחייבים אותנו לתת לתלמידים כלים להתמודדות כדי שיוכלו להבין את מהות השינוי, את הגורמים לו ואת הבעיות והקשיים שעשויים להיווצר כתוצאה מהשינוי – או לחלופין את ההקלה או השיפור שחלים.

כאמור, שינוי שנוצר כדי לפתור בעיה אחת עשוי ליצור בעיה חדשה המצריכה חשיבה על דרכי התמודדות.

דרכי ההתמודדות שונות: יש אנשים וילדים שמתקשים להשלים עם השינוי ומתנגדים לו, ואף עושים מעשה שלעתים הוא מנוגד לכללים ולנורמות. יש המקבלים את השינוי, בוחנים את השלכותיו על המשך הפעילות או על התנאים שנוצרו, שוקלים מהן הבעיות שעלולות לצוץ נוכח המצב החדש ומחפשים פתרונות ודרכים להתמודדות.

יחידת הלימוד מציגה דוגמה לשינוי במרחב מוכר, שגורם להפתעה המערערת את הביטחון בסדר הקבוע. הפתרון שנבחר הוא התנגדות, המובעת דרך אי־ציות להוראות. כתוצאה מכך צצה בעיה חדשה וקשה אף יותר – מי שלא התמודדו עם השינוי ולא צייתו לאזהרה נפגעים והיחסים ביניהם משתנים.

מוצע לפתוח את יחידת הלימוד בשירו של ע. הלל *דידינו הקטנים*. מוצע לקרוא את השיר בקצב מואץ, המשתלב עם קצת הבנייה שבשיר, ולדון עם התלמידים במשמעות הכפולה של בנייה ופיתוח: שינוי הסובב הטבעי מעלה מצד אחד את רמת החיים של האזרחים, וגורם מצד אחר לפגיעה בסובב הטבעי. כאן המקום לדון בסוגיה המרכזית – **פיתוח בר קיימא**, כלומר פיתוח המביא בחשבון את הסובב הטבעי ומתחשב בו תוך כדי בנייה ושינויים סביבתיים. בספר לא הצענו פעילות לתלמידים מכיוון שהשיר ברור מאוד, ולעתים פעילות מכוונת עשויה לפגום בחוויה שבקריאה. מוצע לצייר או להמחזי את השיר כדי להמחיש אותו ולהעצים את החוויה.

יְדִידֵינוּ הַקְטָנִים / ע. הלל

בְּרַחֲבֵי לֵבָב
סוּלָלִים כְּבִישׁ.

בְּרַחֲבֵי עֵינַי
בוֹנִים מִגְדָּל.
בְּשֵׁדָה הַשְּׁלֵף שְׁלֶכְתָּנָה
יוֹצְקִים שְׂכוּנָה. הָעִיר צוֹמַחַת וְנִבְנִית
מִיּוֹם לְיוֹם הִיא מְשַׁתְּנִית,
חֶצֶץ נִשְׁפָּךְ עַל הַקּוֹצִים,
נְאֻלָּמִים הַצְּיוּצִים
שֶׁל חוֹחֵיּוֹת וְעִפְרוֹנִים,
אֶסְפֵּלֵט, בְּטוֹן וּלְבָנִים
בְּכָל -
בוֹנִים, בוֹנִים, בוֹנִים!

הוּי, אֲדוֹנֵי
כְבוֹד רֵאשׁ הָעִיר,
הוּי, רִבּוֹתֵי הַקְּבָלָנִים
מָה יַעֲשֶׂוּ, לָאֵן יִלְכוּ כָּל יְדִידֵינוּ
הַקְטָנִים
פְּשׁוּשׁ, אֲרַנָּב וְעִפְרוֹנֵי?

(מִתּוֹךְ "שְׁלוֹם לְךָ פָּרַת מִשָּׁה רַבָּנוּ", עִם עוֹבֵד)

תיאור המקרה החור שבגדר מציג מצב של שינוי אפשרי עם הקצנה קלה כדי לדון בסוגיה "דרכי התמודדות עם שינוי". התלמידים אמורים לדון בעובדה ששינוי יוצר קושי ואי-נוחות, שבדרך כלל היא זמנית, ויש להתמודד אתו בדרכים שונות. הדרך שנבחרה בסיפור היא זו שאינה מקבלת את השינוי אלא מתעלמת ממנו ומהאזהרה המתריעה עליו. המצבים האלה קיימים במציאות שבה ילדים ומבוגרים אינם מקבלים שינוי שמתרחש ומעשיהם גורמים להם להתעלם מבעיות במקום לחשוב על פתרון חיובי.

בתיאור המקרה עולה סוגיה נוספת: היחסים בין שני הילדים. יחסים כאלה שכיחים מאוד כאשר ילד אחר מוביל והשני אינו מצליח להתנגד לו. כאשר הדברים משתבשים, הילד המוביל מבייש את הילד האחר. גם זה שינוי במערכת היחסים בין חברים ויש לו מקום בדיון בכיתה.

כאן המקום לציין "שהתמודדות יעילה" עם שינוי קשורה במגוון רחב של דרכי התמודדות: דרכים הממוקדות בשינוי, באיתור דרכים לפתרון בעיות, בהפחתת רגשי איום וחרדה ובהגברת היכולת לחוות בתוך השינוי. לכל פרט יש דרכים מועדפות להתמודדות, אך יש חשיבות מרבית להעשרת המגוון שלהן.* אנשים שונים נוטים להתמודד על פי דרכם, אולם עלינו לתת לילדים הצעירים כלים להתמודדות יעילה, בתחילה דרך אחת ובהמשך דרכים נוספות, כדי שיוכלו להתמודד עם שינויים. בכיתה ב התלמידים כבר התנסו בדרכי התמודדות עם שינוי במשפחה. כעת הם עולים מדרגה אל התמודדות עם שינוי בסביבה שונה. התלמידים יסרטטו את התרשים במחברתם ויציבו במלבנים הריקים אירועים שבהם התרחש שינוי כלשהו בחייהם. חשוב שיכתבו על הקושי שבהתמודדות עם השינוי, על הבעיות שנגרמו כתוצאה מהשינוי ועל הפתרון או הפתרונות שבחרו. שאלה 4, "במחשבה שנייה", מכוונת לצורך בהתבוננות נוספת ובמתן משוב עצמי על בחירת הפתרון.** שינויים בסביבה הפיזית ובסביבה האנושית הם חלק בלתי נפרד מההווה האנושית. לעתים השינוי יוצר בעיה או קושי, מערער מצב קיים ומציב עובדות חדשות. יש שינויים שגורמים למצבי לחץ, לכעסים, לחשש ולאיבוד הביטחון העצמי, ויש הגורמים לשמחה, להתקדמות ולהרגשה טובה. (להרחבה קראו בכישורי חיים לכיתות א-ב – התמודדות עם שינוי ומצבי לחץ, משרד החינוך התרבות והספורט, עמודים 61-90).

השינוי והאזהרה: הילדים בתיאור המקרה החור שבגדר ראו את שלט האזהרה ולא התחשבו בו. לצערנו זו תופעה שכיחה, ולכן חשוב להבהיר לתלמידים את החשיבות שבציות לשלטי אזהרה. פעולת קריאת הטקסט שבשלט מאפשרת לדון בסגנון כתיבה מיוחד לאזהרה ולהוראה. התלמידים יבחנו שלטים שונים ויציינו מפני מה הם מזהירים, מהן ההוראות שבהם וכיצד מוצגות האזהרות.

איך מתמודדים עם שינוי? התמודדות עם שינוי היא תהליך נלמד. תרשים הזרימה המוצג מאפשר לתלמידים לבחון את התופעה בצורה גרפית, שמבהירה שיש רצף בתהליך ההתמודדות. התלמידים מתבקשים "לתרגם" את מרכיבי השינוי שבסיפור למשבצות בתרשים. לאחר מכן הם מתבקשים לספר על שינוי שחוו ובמחשבה לאחור (בחשיבה רפלקטיבית) לתאר מה הרגישו ומה חשבו.

מוצע לשלוח את התלמידים לתצפית במרחב בית הספר ולבדוק אם יש בו שלטי אזהרה במקומות מועדים לסכנה. אם יש בנמצא שלטים כאלה, התלמידים יבחנו את מידת הבהירות שלהם ואם תלמידי בית הספר מציינים להם. אם אין שלטים כאלה, מוצע להכין שלטי אזהרה והוראה ולהציע להנהלה להציב אותם במקומות מועדים לסכנה. פעילות כזו תגביר את מודעות התלמידים לסכנות בסביבתם הקרובה ולצורך בשלטי אזהרה (יש לזכור שכבר בכיתה ב הם עסקו בנושא בהקשר של בית המגורים והם מודעים לצורך בכללי זהירות וגהות).

מאוצר המחשבה היהודית: הכלל "אין עונשים אלא אם כן מזהירים" (סנהדרין נו עב)

* **כישורי חיים לכיתות ג-ד, "התמודדות עם שינויים ועם מצבי לחץ"** (משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לשירות פסיכולוגי ייעוצי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, התשנ"ז), עמ' 217.

** שם, "פתרון בעיות וקבלת החלטות", עמ' 189-214.

מציג את תפיסת התורה שלפיה אין מטילים עונש על עבירה אלא אם כן הזהירו מראש שלא לעשות את המעשה. על מנת להעניש אדם נדרשת התראה. בפירוש המשניות מבאר הרמב"ם את תפקיד ההתראה: "לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר ולפיכך אין אנו מוציאים לפועל שום עונש מן העונשין אלא לאחר התראה (מכות, בהקדמה לפירוש הפרק השלישי). אזהרה – מצוות אל תעשה, מצוות התורה שלא לעשות דבר אסור. ארבע לשונות (מילות ציווי) בתורה לאזהרה: "לא!" "הישמר!" "פן!" "אל!" על בסיס דברים אלו נכתבו חוקים ודינים. זו ההזדמנות להבהיר לתלמידים ששלטים שמופיעה עליהם התראה או אזהרה הם בבחינת הוראה שאין לעבור עליה. מי שלא נשמע להתראה או לאזהרה – דינו עונש. "על מה לוותר?" נכתב בשל הדילמה הקיימת לעתים אצל מבוגרים ובוודאי גם אצל ילדים: הרצון לעשות דבר מה אסור. תיאור המקרה נועד להקצין את הדבר ולאפשר דיון בכיתה על ההתלבטות (שאסור שתקרה) ועל כך שחייבים לציית לחוק ולשלטי אזהרה ואיסור אף על פי שהציות קשה מבחינות שונות. בטקסט נאמר שהשלט נכתב "עבורי". מוצע להבהיר לתלמידים שהאיסור אינו נגד האנשים אלא למען ביטחונם ובריאותם. הטקסט אינו מוצג בספר אולם מוצע לקרוא אותו עם התלמידים ולדון בשאלות שעולות מתוכו.

על מה לוותר? כתבה מעין מכתה ג

בְּכָל פַּעַם שֶׁאֲנִי רוֹאֶה גֶדֶר וְהַשְּׁעָרִים סְגוּרִים, אֲנִי רוֹצֵה לְרַאֲוֹת מָה מְסַתֵּתֵר שָׁם בְּפָנַי, כִּי בְּטוֹחַ יֵשׁ שָׁם מִשְׁהוּ חָשׁוּב, מְעַנֵּין וּמְסַעֵיר, שְׂאוֹתוֹ מְעִינֵינוּ רוֹצִים לְהַסְתִּיר. אֲנִי רוֹצֵה לְהַשְׁתַּחֲלֵל דֶּרֶךְ חַר בְּגֶדֶר, וְאִם יֵשׁ חוֹמָה חֲסוּמָה מְעַלְיָה לְנִתֵּר וְלִקְפֹץ כְּמוֹ נִמְר.

אָבֵל בְּפָנַי, בְּתוֹכִי, מִשְׁהוּ לוֹחֵשׁ לִי: אָסוּר, וְאֶפְלוּ יֵשׁ שְׁלֵט שְׂמֵכְרִיז בְּבִירוֹ, וְאֲנִי מְסַתֵּפֶלֶת וְחוֹשֶׁבֶת: אֵז מָה? לוֹתֵר?

אוֹלַי אוֹתֵר עַל כְּנִיסָה לְמָקוֹם הָאָסוּר, הַסְּגוּר? אוֹלַי סוּף סוּף אֲצִיֵּת לְאִמּוֹר בְּתַמְרוֹר? וּבִלְבַב הַמְחֻשְׁבוֹת מְתְרוֹצְצוֹת: לֹא פָּשׁוּט לוֹתֵר עַל כָּל מִינֵי רְצוֹנוֹת.

אוּף, מָה לַעֲשׂוֹת? הָאֵם כְּדַאי לִי בְּסִקְרָנוֹתֵי לְשֵׁלֵט?

לְצִיֵּת לְהוֹרְאוֹת? לְהַחֲשֵׁב לְאַחֲרָאִית, כְּמוֹ הַגְּדוּלִים וְהַגְּדוּלוֹת?

אָבֵל... אִם הַפְּרָצָה בְּגֶדֶר קוֹרֵאת לִי, וְאִם אֲנִי בְּכָל זֹאת... אֵז מָה יִקְרָה לִי? בְּטַח יִכְעֶסוּ, וְגַם עֲנֹשׁ יַחֲכָה לִי...

וּבְעֵצָם, אֲנִי יוֹדַעַת שֶׁ"אָסוּר לְהַכְּנִס" הוּא בְּשִׁבְלִי,

שְׁכַתְּבוּ וְהַצִּיבוּ אֶת הַשְּׁלֵט מֵרֵב דְּאָגָה,

כְּדֵי שְׁלֹא אֶפְרִיעַ, וּבְעֵקֶר – כְּדֵי שְׁלֹא אֶפְגַּע,

בְּכוֹנָה אוּ בְּשִׁגְגָה (שִׁגְגָה – שְׂגִיאה, טְעוּת).

נושאים למחשבה ולדיון

1. מה הבעיה של הילדה?
2. האם קרה לכם מקרה דומה? ספרו מה היה וכיצד פתרתם את הבעיה.

שינויים בסביבת המגורים: התלמידים יצאו לערוך תצפית ולבדוק את השינויים החלים בסביבת מגוריהם (חשוב להבהיר להורים שמבוגר חייב להתלוות אליהם במשימה זו). מיומנויות התצפית וכן ארגון המידע ועיבודו נלמדו בפרקים קודמים, אולם יש מקום להזכיר אותן שוב. בתצפית זו התלמידים ייקחו את המפה של סביבת בית הספר ואזור מגוריהם ויסמנו עליה מקומות שחל בהם שינוי. הפעילות הזו מחזקת את מיומנות השימוש במפה ככלי רלוונטי למשימה ולא כמטרה לימודית לפני עצמה.*

לאחר איסוף המידע התלמידים ישאלו תושבים או בני משפחה מהי דעתם על השינוי ויארגנו את המידע בטבלה, על פי תבחינים נתונים. המידע שנאסף פותח דיון בשינוי, בבעיות שנגרמו כתוצאה ממנו, בהשלכותיו על חיי האנשים, ביתרונות ובחסרונות שיש לו. כך הוא מאפשר לתלמידים להביע דעה אישית תוך כדי הצגת טיעונים ונימוקים שונים. התלמידים אמורים להעלות טיעונים של בעלי עניין שונים, לבחון נקודות ראות שונות ולחשוב על פתרונות שונים.**

בעקבות לימוד הפרק: התלמידים מתבקשים לסכם את הידע הנלמד בפעילות יצירתית שבה יפגינו את מה שלמדו באמצעות סוגות שונות. הם אמורים לבחור בעצמם דרך לביטוי הבנתם והידע הרב שרכשו. דרכים כאלה הן מצגת ממוחשבת, דגם, סרטוט מפה, שיר או סיפור, חיבור חידות, משחק או תשבץ. לאחר שיבחרו ויסכמו הם מתבקשים לשחזר בחשיבה רפלקטיבית את דרך הפעילות שלהם ולציין באילו קשיים נתקלו, כיצד התגברו עליהם, ממה נהנו בייחוד ומדוע. כאמור, לתהליך הלמידה ולהבעת הקשיים לצד ההנאה יש חשיבות רבה, מכיוון שכך לומדים דרכי לימוד וגישה ללימודים ולסוגים שונים של עשייה. **מבחנים** מוצעים ב"משימות המשוב הבית ספרי" שבנויות כמשימות הוראה. ראו הרחבה בעמודים 155–157 במד"ל, "סיכום הנושא והערכה משולבת הוראה-למידה".

* תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, תרומת הגיאוגרפיה, עמ' 45–46.

** תכנית הלימודים, חינוך לשוני, הישג נדרש 1, עמ' 82–83.

פרק רביעי: במדינת ישראל שלנו (עמ' 152 בספר)

מבוא לפרק

הפרק הרביעי דן בשני נושאים. הנושא המרכזי הוא המאבק להקמת מדינה יהודית ודמוקרטית עצמאית, העליות לארץ וההתיישבות בה. הפרק מביא סיפורים על עולים והתיישבותם במקומות שונים בארץ, בראי תולדות המדינה שבדרך ומדינת ישראל העצמאית. הסיפורים מציינים את שתי העליות שהגיעו בשלהי המאה ה-19 (העלייה הראשונה) ובראשית המאה ה-20 (העלייה השנייה) ואת הקמת שתי צורות היישוב הייחודיות להתיישבות היהודית בארץ – המושבה והקבוצה (שנקראה בהמשך "הקיבוץ"). כמו כן מובא בקצרה המאבק על הקמת מדינת ישראל העצמאית ומובאים סיפורים של עולים למדינה הצעירה, קליטתם במעברות, התיישבותם בעיירות פיתוח ושילובם בחיי המדינה ותושביה. הסיפור האחרון הוא סיפור מאבקם לעלות ארצה של אסירי ציון בברית המועצות לשעבר. ביחידת לימוד זו יתוודעו התלמידים למושג החשוב – קיבוץ גלויות, שהוא אבן יסוד בתולדות העם היהודי ומדינת ישראל, ואף נכתב במגילת העצמאות. חשוב להבהיר זאת לתלמידים כדי שיבינו את גודל הרעיון והחזון הציוני בקיבוץ היהודים מכל התפוצות, ואת הקשר החזק הקיים בין יהודים בעולם לבין מדינת ישראל. קיבוץ גלויות טמון בלב לבו של העם היהודי, בבחינת "כל ישראל ערבין זה לזה".

הנושא מעוגן בתכנית הלימודים במטרה 6 ובעיקר בתרומת ההיסטוריה לתכנית, עמודים 60-64*.

הנושא השני המוצג בפרק דן בקבוצת השייכות הרחבה ביותר – המדינה. הערה: מפאת גילם הצעיר של התלמידים לא נכללו בפרק זה סיפורים על אירועים מכוננים רבים ועל עליות אחרות, אלא נבחרו רק עליות אחדות. גם בכיתה ב הוצגו לפנייהם כמה סיפורי עליות והתיישבות. בכיתה ד יובאו סיפורים של עליות וצורות התיישבות נוספות, כך שלבסוף ייווצרו רצף ומכלול המציג תמונה מסוימת של התפתחות היישוב במדינה.

א. בדרך להקמת מדינת ישראל (עמודים 152-167)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו סיפורים אישיים ואירועים של העולים לארץ המייצגים את תולדות המדינה ובדרך אליה, יאספו מידע על העליות לארץ ויארגנו אותן, יסיקו ויבינו שבכל הדורות ובכל הגלויות יהודים חלמו על ארץ ישראל, עלו אליה, התיישבו בה ובנו אותה למרות הקשיים השונים. התלמידים יעריכו את מעשי החלוצים שעלו לארץ, הקימו יישובים ופיתחו מדינה, תרבות וחברה יהודית-ישראלית המושתתת על ערכי היהדות, הדמוקרטיה

* להעשרת הידע ולמיקוד ההוראה-למידה, היעזרו בתכנית הלימודים, בסעיף רקע עיוני למורים בהקשר להוראת הציר: משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל, עמ' 228-238, ובמקורות הביבליוגרפיים בתכנית, עמ' 251-252.

- וההומניזם;**
2. **יקראו** על הגעגועים של יהודים בגלויות לארץ ישראל ולירושלים ויבינו שבכל הדורות היתה הארץ חלומם ומשאת נפשם של היהודים, שכל רצונם היה לחזור אליה, לבנותה ולהתיישב בה;
  3. **יכירו** מקורות מידע שונים המתעדים את העלייה לארץ ישראל ומניעיה, כולל סיפורים של בני משפחותיהם, **יחקרו ויאספו** מידע באמצעות קריאה וראיונות, **יארגנו** את המידע, **יעבדו** אותו ו**יציגו** אותו;
  4. **יאתרו** באטלס את ארצות המוצא של בני משפחותיהם, **יכינו** דיאגרמות המציגות את ארצות המוצא, ו**יבינו** שישראל היא מדינה קולטת עלייה (מדינת מהגרים);
  5. **יתארו** את הדילמות והקשיים השונים שהעולים לארץ חווים, **יסיקו ויסבירו** שלמרות הקשיים העולים היו נחושים להתיישב בארץ ולראות בה את ביתם החדש ואת מולדתם;
  6. **יקראו** מידע על המאבק בבריטים למען הקמת מדינה עצמאית, **יקראו** על הכרזת העצמאות, **יסיקו** שהכרזת המדינה היא האירוע המכונן של העם היהודי ושל הציונות, **יעבדו** את המידע הנלמד לתוצרים מגוונים ו**יפגינו** ידע חדש.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

רעיון: חזון העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה בכל הדורות ובכל התפוצות.
ערכים ומושגים: תפילה וגעגוע, עלייה לארץ, חלוציות, התיישבות עצמאית.
בעיות ופתרונן: התמודדות עם בעיות וקשיים, מציאת דרכי הפתרון.
מיומנות: איתור מידע, ארגון, עיבודו והצגתו.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לחקור וארגן את המידע, להפיק מידע מנתונים ולהסביר אותו, להציג מידע בצורות שונות, להסיק, להביע דעה עצמית, להזדהות ולהביע חוויה.

הלימוד על העבר – העליות לארץ וההתיישבות בה

"לימוד פרקים וסיפורים מההיסטוריה, מהעבר, מאפשר לתלמידים לגבש את הזיכרון המשותף של החברה שבה הם חיים ואליה הם משתייכים, ומאפשר לחברה להסביר ולהעביר את הרעיונות והמסורות לדור הצעיר, לפתח זיקה לעברו ולחזק את תחושת השייכות לעמו ולמדינתו." *

* תכנית הלימודים, התרומה של ההיסטוריה, עמ' 61.

לימוד על העבר ממקורות מידע: כדי ללמוד על העבר (משלהי המאה ה-19) התלמידים תוודעו לסיפורים של בני משפחותיהם ולסיפורים המייצגים תקופות שונות: העליות, המדינה שבדרך, הקמת המדינה וההתיישבות בה. לשם המחשה הסיפורים ילוו בתצלומים, במסמכים, בחפצים ובכלים שונים.

בכיתה ב התלמידים הכירו סיפורים של בני המשפחה וגם בספר הובאו סיפורים אחדים. בכיתה ג מובאים סיפורים של משפחות אחרות ונוספות ממקומות שונים בארץ. כך היריעה תורחב ותצטייר תמונה שתציג את תופעת העליות לארץ, הקמת המדינה, ההתיישבות בה והעליות שהגיעו לאחר קום המדינה. יוצגו הקשיים וההישגים של האנשים שעלו לארץ כדי לממש חזון וגעגועים, ובעיקר כדי לחיות בה, לבנות אותה ולהקים בה את ביתם-מולדתם לתמיד.

ראו בתכנית הלימודים מודולה בסיפורי משפחות בראי העליות ובהקמת מדינת ישראל, עמודים 112-114.

קריאת סיפוריהם של אנשים בתקופות שונות ובמקומות שונים פותחת צוהר לתיאור החיים בגולה ומאפשרת את הבנת השינוי שהתרחש אצל בני המשפחה והאנשים השונים שעלו לארץ. יש לזכור שאצל חלקם השינוי היה לטובה ואילו אצל חלקם הוא לא היה קל וגרם לקשיים רבים, שאותם זוכרים שנים רבות. עם זאת, הזיכרון הזה הוא מרכיב חשוב בתיאור ההתמודדות ובנחישות להמשיך ולחיות בארץ. הוא חלק חשוב בסיפור שממנו התלמידים יסיקו שהארץ "לא ניתנה על מגש של כסף" כדברי המשורר נתן אלתרמן.

הגעגועים לארץ ישראל בגלויות והחזון הציוני: בכל התקופות ובכל הגלויות יהודים חלמו על הארץ ורצו לשוב אליה. כללנו בפרק זה שירי געגועים ואת התפילה הידועה – "בשנה הבאה בירושלים הבנויה". חשוב לשוחח על כך עם התלמידים ולהבהיר שהעם היהודי שמר על זיכרון הארץ בכל הדורות, התפלל בשפה העברית וכך שמר על ייחודיותו ושרד למרות הקשיים והפרעות. כיום הילדים הנולדים בארץ אינם מודעים לכך וכחלק מהזיכרון הקולקטיבי שומה עלינו להזכיר זאת – כך מתעצבת מורשת מדור לדור.

מניעים שונים הובילו יהודים לעלות לארץ ישראל. חלקם מניעים דתיים וחלקם מניעים ציוניים. אלה האחרונים התפתחו במהלך המאה ה-9. באותה תקופה היה נפוץ בגולת אירופה ביטוי אנטישמי: "היהודי – איפה שטוב לו שם מולדתו". ראשוני הציונות הציגו את הביטוי בצורה הפוכה: "היהודי – איפה שמולדתו, שם טוב לו". זה היה מסר משמעותי שכיוון לעלייה לארץ ישראל ולהתיישבות בה. הרצל, חוזה המדינה, כתב בספרו *מדינת היהודים*: "הגויים שונאים אותנו מפני שאנחנו מתהלכים בארצותיהם, הרחק מארץ מולדתנו. בואו נעזוב את ארצות הגויים ונשוב אל ארץ אבותינו, רק כך נשים קץ לסבלותינו ונשחרר את הגויים מאימתנו".

למורים בחמ"ד: המורים ישלבו בלימוד יחידה זו פרקי תפילה לחיזוק האמונה באלוהי ישראל בכל מקום ובכל זמן. כמו כן הם יביאו פיוטים המבטאים געגועים לארץ הקודש ולירושלים

וסיפורים על רבנים שחיזקו את קהילתם בעת תקופות קשות ואף הנהיגו אותם בעלייה לארץ ובהתיישבות בה. התלמידים ילמדו את התפילה לשלום המדינה ויבחנו תפילות אחרות.

הארות לחומר הלימוד בספר

1. **היחידה נפתחת** בטקסט שמטרתו להוות גורם מזמן המתייחס לחגיגות יום העצמאות. המוקד של יחידת הלימוד הוא לימוד באמצעות מקורות מידע. אין זה המפגש הראשון עם לימוד באמצעות מקורות מידע, אולם המחשבה המנחה היא שיש טעם להזכיר את תהליך החקר והגילוי ולציין באילו מקורות מידע ניתן להיעזר. אם כי הריאיון שהתלמידים אמורים לקיים עם בני משפחתם הוא ריאיון מובנה, יש מקום לאפשר להם לחבר שאלות בעצמם.
2. **ארגון המידע** ייעשה על ידי התלמידים ב"חלונות מידע" שהם בבחינת ראשי פרקים ותמצית המידע שייאסף. השאלות המופיעות בספר מציגות את המידע העיקרי, שיהווה בסיס להמשך הלימוד. השאלות מוצגות בתרשים זרימה המאפשר לתלמידים לארגן את המידע בסיום הפעילות ב"חלונות מידע", כך שכל הפרטים ייצרו רצף המבטא התפתחות. בספר מובאות דוגמאות אחדות. התלמידים יעבדו את המידע ל"חלונות מידע" נוספים בעזרת המורים, ויצגו אותם בפומבי.
3. להלן הצעה נוספת למשימה שתינתן לבית ובה התלמידים יציגו שאלות לבני המשפחה ויאספו מידע על עלייתם לארץ ולמדינה ועל הזמנים בהם עלו ומה שהתרחש בהם:

מְשִׁימָה לַבַּיִת

1. **בְּקֶשׁוֹ מִבְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחָה שִׁיִּסְפְּרוּ עַל עֲצָמָם בְּהַקְשָׁר שֶׁל תּוֹלְדוֹת הַמְּדִינָה וְהַבִּיאוּ אֶת הַמִּידָע לַכֶּתֶה.**
2. **הַצִּיגוּ אֶת הַשְּׁאֵלוֹת שֶׁלְּהֵלֵן לְבְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחָה (לְהוֹרִים, לְהוֹרִיָּהֶם), וּבְקֶשׁוֹ שִׁיִּסְפְּרוּ לָכֶם עַל הַסְּבִיבִים שֶׁלָּהֶם, גַּם כִּאֲלֵה שְׁכָכָר אֵינֶם חַיִּים:**
  - א. **כִּאיִזוֹ אֶרֶץ נוֹלְדוֹ?**
  - ב. **כִּיצַד הֵם זָכְרוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל?**
  - ג. **לָמָּה הֵם בְּחָרוּ וְהַחֲלִיטוּ לְעֵלוֹת לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְחַיּוֹת בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת?**
  - ד. **כִּאיִזוֹ שָׁנָה עָלוּ לְאֶרֶץ? מִי שָׁלַט אָז בְּאֶרֶץ (הַתְּרַפִּים, הָאֲנַגְלִים אוֹ מְמֻשָּׁלֵת יִשְׂרָאֵל)?**
  - ה. **עִם מִי עָלוּ לְאֶרֶץ? הֲאֵם עִם בְּנֵי מְשֻׁפָּחָה, חֲבֵרִים, לְבָד?**
  - ו. **אֵיךְ עָלוּ לְאֶרֶץ? הֲאֵם בְּרִגְלָם, בְּאֶנְיָה, בְּמָטוֹס?**
  - ז. **הֲאֵם נָתְנוּ לָהֶם לְהַכְנִס לְאֶרֶץ? אִם לֹא – מִי מָנַע אֶת הַכְּנִיסָה לְאֶרֶץ?**
  - ח. **כִּאיִזוֹ יָשׁוּב הֵם גָּרוּ בְּזִמְנֵן הָרִאשׁוֹן לְאַחַר הָעֲלִיָּה לְאֶרֶץ?**
  - ט. **כִּאיִזוֹ אָזוֹר? מָה הָיָה שָׁם (אָזוֹר מִיִּשְׁבֵּב אוֹ שְׁמָמָה)?**
  - י. **מִי הָיוּ הָאֲנָשִׁים שֶׁחִיו בְּאָזוֹר הַזֶּה (יְהוּדִים, עֲרָבִים, דְּרוּזִים)?**

- יא. האם הם בָּחָרוּ מִרְצוֹן לָגוּר בַּיָּשׁוּב הַזֶּה? מִדּוּעַ הֵם הִתְיַשְּׁבוּ בּוֹ?
 יב. מִי הָיוּ הָאֲנָשִׁים שֶׁהִקִּימוּ אֶת הַיָּשׁוּב וְשִׁחֲיוּ בּוֹ?
 יג. בְּמָה הֵם עָבְדוּ?

3. **הצגת המידע** שייאסף ויאורגן תבהיר היטב את היות מדינת ישראל מדינת העם היהודי, המתקבץ בה מכל הגלויות והתפוצות. העליות לארץ וההתיישבות בה הן המוטיב המרכזי של הדרך להקמת המדינה, על כן יש חשיבות רבה בהכרת פועלם של האנשים שעזבו את בתיהם בגולה ועלו לארץ, התיישבו בה, חוו קשיים ויכלו להם. **זה האתוס הציוני של העם היהודי.**

4. **ארצות המוצא:** כידוע, בכיתה ג אין לומדים באמצעות האטלס, אולם פעילות זו היא בבחינת הטרם. התלמידים ימצאו באטלס את ארצות המוצא של בני משפחתם – דבר מעניין ומאתגר כשלעצמו – יאתרו את דגלי המדינות השונות ויכינו דיאגרמה המציגה את ארצות המוצא של משפחות התלמידים בכיתה, ואולי אף בשכבה ובבית הספר כולו. אין זו הפעם הראשונה שהתלמידים מכינים דיאגרמה, אולם יש מקום לתת הסבר והדרכה לאילו ששכחו: יש לערוך בטבלה רישום של שמות הארצות ומספר האנשים שהגיעו מהן. את הרישום מבצעים על מערכת צירים: על הציר האופקי יירשמו שמות ארצות המוצא ועל הציר האנכי יירשם מספר האנשים שעלו לארץ. השנתות על הציר האנכי יהיו 1, 2, 3, 4, 5, 6 וכדומה. לדוגמה: בני משפחות של תלמידים (כולל סבים וסבתות, אחים ואחיות) מרומניה – 3, מתימן – 6, מרוסיה – 5.

להלן משימה להעשרת הידע:

מְשִׁימָה לַמְּעַנְיָנִים

1. פְּתַחוּ אֶת מַפֵּת הָעוֹלָם בְּאֵטֶלָס – סֵפֶר הַמַּפּוֹת.
2. אֲתָרוּ אֶת אַרְצוֹת הַמוֹצָא שֶׁל בְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחוֹת שְׁלָכֶם.
3. סַמְּנוּ כָּל אַחַת מֵהָאֲרָצוֹת שֶׁמֵּהֵן עָלוּ לְאֶרֶץ בְּסִימָן מִיָּחָד.
4. סַפְּרוּ מִכֶּמָּה אַרְצוֹת עָלוּ.
5. צִיְנוּ מֵאִילוֹ אַרְצוֹת הַגִּיעוּ רַב בְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחוֹת שֶׁל תְּלִמְיָדֵי הַכֶּתֶה.

פְּנֵת הַיְצִירָה

1. הָכִינוּ דִיאֲגְרָמָה שֶׁבָּהּ תִּצְיְגוּ מֵאִילוֹ אַרְצוֹת הַגִּיעוּ בְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחוֹת שֶׁל הַתְּלִמְיָדִים.
2. צִירוּ לְיָד כָּל עֲמוּנָה בְּדִיאֲגְרָמָה אֶת הַדְּגָל שֶׁל הַמְּדִינָה אוֹ סִמּוֹל אַחֵר שֶׁלָּהּ.
3. הִבִּיאוּ לַפְּנֵה שִׁיר יְדוּעַ אוֹ אֲגָדָה שֶׁנִּכְתְּבוּ עַל הָאֶרֶץ שֶׁמִּמֶּנָּה עָלוּ בְּנֵי הַמְּשֻׁפָּחָה לְאֶרֶץ (אם ידוע לָכֶם).
4. הִבִּיאוּ תְּצִלוּמִים וְתִמוּנוֹת שֶׁל בְּנֵי מְשֻׁפָּחְתְּכֶם שֶׁמֵּרְאִים אֲרוּעִים בְּאַרְצוֹת מוֹצְאָם וְהֵרָאוּ אוֹתָם לְחֻבְרִיכֶם. תּוֹכְלוּ לְהַצִּיג אוֹתָן עַל בְּרִיֶסְטוֹל גָּדוֹל וְלַתְלוֹת בְּכֶתֶה.

א. **פינת היצירה:** כל לומד יביא שיר או אגדה שנכתבו על הארץ. כך הם ירכיבו פסיפס של תרבויות שמהן הגיעו משפחותיהם. יש לכך חשיבות מבחינה חינוכית, משום שכל עדה תופסת מקום במכלול התרבותי של הכיתה ושל העם היהודי במדינה.

ב. **געגועים לארץ והחזון הציוני:** סעיף זה הוא בעל חשיבות ערכית ורגשית, כי הוא מבהיר לתלמידים את הקשר והזיקה של היהודים לארץ ישראל בכל מקום ובכל זמן לארץ ישראל. הפיוטים והשירים, התפילות והחזון על השיבה לארץ הם חלק מהזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי, ובין היתר הם מהווים מכנה משותף המחבר בין היהדות הדתית והמסורתית לבין היהדות הציונית. היחידה מסתיימת בהבנה שבנכר היהודים לא יכלו לשיר שירי שמחה לירושלים ולא אלא רק קינות ושירי געגועים. לכן מובא המזמור **געגועים לארץ ישראל**. מוצע להביא לכיתה מזמורים ופיוטים נוספים המבטאים געגועים לארץ, כגון הפסוק מהקינה "על נהרות בבל שם ישבנו וגם בכינו בזכרנו את ציון", הפסוק "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" מקינתו של יהודה הלוי, השירים "שאו ציונה נס ודגל", "חושו אחים חושו לארץ אבותינו" ושירים אחרים המבטאים את הרצון לחזור לארץ ישראל ולבנות בה בית יהודי-ציוני ומשקפים את רוממות הרוח שבעלייה לארץ ובהתיישבות בה.

עולים לארץ ומתיישבים בה (עמודים 157 – 167)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

1. יכירו סיפורים, שירים ותיאורים מתולדות ההתיישבות בארץ והדרך להקמת מדינת ישראל, יבינו שחזון והרצון להגשים חלום הם שהניעו את העולים לעלות לארץ, יכירו אישים מוסדות שפעלו למען ההתיישבות בארץ, יעריכו את תרומתם להתיישבות, להקמת המדינה ולבניית חברה חדשה בישראל, יבקרו באתרים המתעדים את פועלם של החלוצים ויצגו את הידע החדש באמצעים שונים;
2. יקראו מידע וסיפורים על העליות לארץ בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 ועל הקמת צורות התיישבות חדשות בארץ, יסבירו מהן הסיבות לעלייה לארץ, יפרטו מה היו הקשיים בתחילה ויעריכו את דרכי ההתמודדות עם הקשיים;
3. יקראו מידע על ההתלבטויות ועל המניעים לעלייה, יטענו טענות מנומקות וינקטו עמדה לגבי החלטת העולים לעלות לארץ חדשה ובתנאים לא קלים;
4. יקראו מידע על הברון רוטשילד ועל פעולות הקרן הקיימת לישראל (קק"ל), יסבירו את תרומתם להתיישבות בארץ ויעריכו את פעולותיהם;
5. יקראו שירים מתקופת העליות לארץ, יתבוננו בתמונות ובתצלומים מהתקופה ויבטאו באמצעים יצירתיים (סיפור, שיר, ציור ואחרים) את הבנתם ואת החוויה האישית שלהם מהתיאורים;

6. **יקראו** על הקמת צורות התיישבות חדשות וייחודיות בארץ, **יבחנו** את המשותף לצורות ההתיישבות החדשות ואת השונה ביניהן, ו**יעריכו** את תרומת היישובים לפיתוחה ולביטחונה של המדינה שבדרך;
7. **יקראו** על החלטת החלוקה בתאריך כ"ט בנובמבר, **יסבירו** מדוע מדינות ערב והערבים תושבי הארץ התנגדו לחלוקה, ו**יסבירו** מדוע היהודים קיבלו את הצעת החלוקה;
8. **יקראו** על הכרזת מדינת ישראל ו**יעריכו** את פועלם של דוד בן גוריון, שהנהיג את המדינה הצעירה, ושל הלוחמים במלחמת העצמאות;
9. **יקראו** קטעים ממגילת העצמאות והסבר על משמעותה, **יתרגמו** את ההצהרות שבמגילה למציאות חיינו, **יבטאו** באמצעים אמנותיים את הידע שלהם על עצמאות המדינה הצעירה ו**יציגו** אותו;
10. **בחמ"ד: יתייחסו** לזיקה ההיסטורית והדתית בין עם ישראל לארץ ישראל ו**יסבירו את הקשר** בין הפסוק "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (ספר בראשית יב ז) לבין העליות לארץ וההתיישבות היהודית בה.

הערות דידקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:
תהליך: התרחשות אירועים ברצף.
ערך: תרומתם של יחידים וקבוצות לאתוס היהודי-ציוני.
בעיה: דרכי התמודדות עם קשיי עלייה וקליטה.
מושגים: חזון, מדינה, עצמאות, הכרזת המדינה העצמאית, כ"ט בנובמבר.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לנתח גורמים, להעריך, לטעון טענה, לנמק, להביע עמדה מנומקת, לסכם מידע חדש, להציג את הנלמד.

סיפורי העלייה לארץ וההתיישבות בה בשנים שלפני הקמת המדינה הם מרכיב חשוב בגיבוש זהותם האישית והקולקטיבית של התלמידים. הסיפורים מאפשרים לתלמידים להבין את הרקע לאירועים ההיסטוריים הקשורים לתולדות מדינת ישראל, ולהכיר דמויות וקבוצות שפעלו למען ההתיישבות בארץ ונאבקו על עצמאות המדינה. כפי שכבר הוזכר, בכיתה ג אין מלמדים היסטוריה אלא מספרים סיפורים שבאמצעותם התלמידים יכולים להמחיש לעצמם את אשר אירע. באמצעות הסיפורים רוכשים התלמידים מושג ראשוני על פרקים בתולדות העליות לארץ וההתיישבות היהודית-ציונית בתקופות שונות.

חשוב להזכיר שאין הכוונה ללמד היסטוריה, ועל אחת כמה וכמה תאריכים וגורמים היסטוריים לאירועים.

כפי שנכתב בתכנית הלימודים: "הלימוד יתבסס על היכרות מוחשית ובלתי אמצעית עם

אנשים וסיפוריהם, על אישים ועל אירועים שהתרחשו בעבר בארץ ישראל ובמדינת ישראל ויש להם השלכה על חיי המשפחה, על החיים ביישוב ובסביבתו.^{*} "הלימוד בזיקה למרחב הכלל-ארצי (לאומי) יבוא לידי ביטוי בהקשרים אחדים: יתמקד סביב סיפורי העולים והעליות לארץ ותרומתם לעיצוב העם והמדינה ולביסוסם, יתמקד סביב אירועים הקשורים בהקמת מדינת ישראל, כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפורי פרטים, בסיפורי קבוצות ובסיפורי אתרים ומקומות."^{**}

בסעיף זה מוצגים סיפורים על העליות לארץ לפני קום המדינה: העלייה בתקופת השלטון העות'מאני, דהיינו העלייה הראשונה והעלייה השנייה, שהקימו את המושבות הראשונות והעולים בהן היו הוגיה ומקימיה של ההתיישבות השיתופית (דגניה). ההכרזה על מדינה עצמאית מסיימת את הפרק על ההתיישבות בארץ בדרך להקמת מדינה יהודית-ציונית.^{***}

אלה הם סיפורים מייצגים בלבד, המהווים דוגמה לסיפור הן אישי והן קבוצתי על רקע התקופה.

כל אחד מהסיפורים מסתיים בהצעה לבקר במוזיאון או באתר שבו אפשר להרחיב את הידע ולהעצים את החוויה הקשורה לאירועים ולמקום: המוזיאון **בראשון לציון**, בית ראשונים **בדגניה א'**, **אולם הכרזת המדינה בבית דיזנגוף בתל אביב**.

הביקור באתרים, במוזיאונים ובבתי ראשונים נועד להמחיש ולהעצים את חוויית המפגש עם הדמויות המרכזיות בסיפור, עם המקום, עם האירועים ועם ההתרחשויות. האתרים שנבחרו מייצגים את המקום, את האנשים ואת האירועים על רקע התקופה.^{****} מורים שיבחרו לבקר עם תלמידיהם באתר, במוזיאון או בבית ראשונים הנזכרים בסיפורים, יכינו את התלמידים לביקור וייעזרו בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, מודולה ד, "סיפורי אתרים..." עמודים 120-121.

אין ספק שהצעות לביקורים בכל האתרים ביישובים השונים אינן ריאליות, אולם בית ספר שהאתר נמצא בסביבתו יוכל לקיים בו ביקור. כמו כן כדאי להציע לתלמידים לבקר באתרים עם בני משפחתם במסגרת טיוליהם בחופשות ובבילוי שעות הפנאי.

לצד הסיפורים מופיעים גם שירים מהתקופות השונות, תצלומים ובולים שהונפקו לכבוד האירוע או להוקרת פועלם של אישים או של קבוצה.

מוצע לקרוא את הסיפורים בקול עם התלמידים ואף להוסיף עוד סיפורים ושירים. כן מוצע להביא לכיתה תצלומים להמחשה, סרטי וידאו, כלים, חפצים ובגדים.

לאחר קריאת הסיפורים מוצע לערוך השוואה בין אירועים ותהליכים דומים ושונים, כגון

* תכנית הלימודים, עמ' 63.

** תכנית הלימודים, עמ' 229.

*** מוצע לקרוא ולהרחיב בתכנית הלימודים, רקע עיוני למורים, העליות הראשונות לארץ והמאבק להקמת המדינה, עמ' 236-230.

**** תכנית הלימודים, עמ' 118-119.

הסיבות לעלייה לארץ, הקשיים, דרכי ההתמודדות, השלטון שהיה בארץ, אורח החיים שהיה מקובל, מנהגים שרווחו בארץ המוצא לעומת מנהגים באותה התקופה בארץ. מוצע להיעזר בתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, מודולה ב, ציר משפחות וישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל, עמודים 112–114, המוקדים לכיתה ג.

הזמינו בני משפחה לכיתה כדי שיספרו על עלייתם לארץ ועל קליטתם בה. חשוב לשוחח עם בני המשפחה טרם בואם כדי למקד את הסיפור, לכוונו לרמת הכיתה ולנושא הנלמד ולהימנע מאי־בהירות ומהעמדת המספר במצב מביך. שילוב תצלומים, כלים וחפצים, שיר או מנגינה, לבוש ואף מאכלים מעשירים את החוויה. אפשר גם להזמין סבים וסבתות המיטיבים לספר כדי שיספרו על החוויות שלהם בילדותם או בבגרותם ביום הכרזת המדינה.

הארות לחומר הלימוד בספר

הסיפור הראשון "סיפור העלייה לארץ והקמת מושבה חדשה" מתאר את הסיבות לעליית משפחה יהודית שומרת מצוות ממזרח אירופה: געגועים לארץ, לצד הפחד מפני פרעות והאיום על החיים, גרמו למשפחה לעזוב ולעלות לארץ ישראל. מטרת הסיפור היא להעביר בצורה סיפורית מידע על המצוקה שהיתה בגולה, התלאות בדרך, המצב בארץ באותו זמן (ימי העליות הראשונה והשנייה) וההתארגנות לקראת התיישבות באזור מרוחק מהעיר יפו. בסיפור מתואר הליך שהיה מקובל באותם ימים – קניית האדמות מבעליהן הערבים על ידי אדם פרטי, הברון רוטשילד. כמו כן מוצגים התנאים הקשים שהיו מנת חלקם של המתישבים בימי העלייה הראשונה, היחסים ביניהם לבין שכניהם הערביים וכמובן דרכי התמודדותם עם הקשיים. הסיפור הוא סיפורה של ההתיישבות בראשון לציון, ולכן מוצע לבקר בבית ראשונים שבעיר לאחר הלימוד. הצעתנו היא להציג לפני התלמידים שירים בני התקופה ולדון במילים ובמשמעותן. להלן דוגמה:

בְּשִׁיר וְזָמַר עַל עֲלִיַּת הָרֵאשׁוֹנִים

שִׁירֵי זָמַר רַבִּים בְּשִׁפְּהַ הָעֵבְרִית חִבְּרוּ בְּאֶרֶץ עַל־יְדֵי הַחֲלוּצִים שֶׁעָלוּ לְאֶרֶץ וְהִתְיַשְׁבוּ בָּהּ.

1. קְרָאוּ אֶת הַמְּלִים שֶׁל הַשִּׁיר "שָׂאוּ צִיּוֹנָה נֶס וְדָגַל".
2. כְּתֹבוּ: מָה הַכְּנוֹי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל?
3. הַעֲתִיקוּ מִשֶּׁפֶט הַקּוֹרָא לְעֹלֹת לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.
4. לְמַדּוּ לְשִׁיר אֶת הַשִּׁיר.

שָׂאוּ צִיּוֹנָה נֶס וְדָגֶל

מְלִים: נַח רוֹזֶנְבֵּלוֹם, לַחֵן: נַח זְלוֹקוֹבְסְקִי

שָׂאוּ צִיּוֹנָה נֶס וְדָגֶל,
דָּגֶל מַחְנֵה יְהוּדָה -
מִי בָרַכְבּ מִי בָרַגֶּל,
נֵעֵשׂ נָא לְאַגְדָּה. (נֵעֵשׂ - נְהִיָּה, אֶגְדָּה - קְבוּצָה מְלַכְדָּת)
יַחַד נִלְכָּה נָא, נְשׁוּבָה,
אַרְצָה אֲבוֹתֵינוּ,
אֶל אֶרְצֵנוּ הָאֶהוּבָה
עָרֵשׁ יְלֻדוֹתֵנוּ.

הזכרנו את הברון אברהם בנימין ג'יימס דה רוטשילד כאיש בעל השפעה גדולה מאוד על הקמת המושבות והתמיכה בהן. המידע על הברון רוטשילד מיועד להרחבת הידע. כדאי להזכיר את המושבות הנקראות על שמו ועל שמות בני משפחתו: בנימינה - על שמו (בנימין); זיכרון יעקב - על שם אביו, יעקב; בת שלמה - על שם סבה של אשתו, ששמו היה שלמה; גבעת עדה - על שם אשתו עדה. אברהם בנימין ג'יימס דה רוטשילד נולד בצרפת ב־19.8.1845 למשפחת רוטשילד היהודית־צרפתית, ונפטר ב־2.11.1934. הוא היה התומך העיקרי ביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת העלייה הראשונה וכונה בשם "הנדיב הידוע", משום שבתחילת פעילותו הוא נמנע מפרסום. כמו כן קראו לו "אבי היישוב". הברון רוטשילד תמך במושבות הראשונות בכמה אופנים: הוא רכש אדמות מהממשלה העות'מאנית ומבעלי אדמות ערבים, ויחד עם יק"א ופיק"א הכפיל את מספר האדמות שנרכשו להתיישבות יהודית, הוא נטל תחת חסותו כמה מושבות שמצבן היה קשה (זיכרון יעקב, ראש פינה, פתח תקווה, יסוד המעלה), השקיע כספים בתשתיות במושבות - בנטיעת כרמי גפנים לתעשיית היין ובבניית יקבים, בפיתוח תעשיית בשמים, בנטיעת כרמי זיתים ופיתוח תעשיית שמן הזית, בהקמת תחנת ניסיונות ובסלילת דרכים וכבישים. הוא תרם כספים למושבות ולעניים, שלח מדריכים חקלאיים מצרפת כדי שילמדו את האיכרים ודאג לפיקוח על תרומותיו והשקעותיו. הוא סייע למשפחות עניות ואף עזר לחיים ויצמן בהשגת הצהרת בלפור. עצמותיו ועצמות רעייתו עדה הועלו לארץ בשנת 1954 ונטמנו במערת קבורה שדלתותיה עוצבו בסגנון המאפיין את תקופת התלמוד. המערה נמצאת בגני רמת הנדיב, שצמחייתם מייצגת את צמחיית הארץ. כהמשך ללימוד בכיתה מוצע לסייר בבנימינה, בזיכרון יעקב ובקבר הנדיב שברמת הנדיב, בין בנימינה וזיכרון יעקב.

הסיפור השני מתמקד בהקמת הקבוצה השיתופית הראשונה שייסדו אנשי העלייה השנייה - דגניה שלחוף הכנרת. חברי קבוצת דגניה התיישבו על אדמה שנקנתה על ידי הקרן הקיימת לישראל, בשונה מקבוצת ראשון לציון שאדמתם נקנתה על ידי הברון

רוטשילד. בסיפור מוזכרת חוות שבה עבדה המשוררת רחל לפני שעברה לדגניה. הקמת הקבוצה השיתופית היא החידוש הגדול בצורת ההתיישבות באותה תקופה, בייחוד באזור שלא היו בו כמעט יישובים יהודיים. צורת החיים וההתיישבות הזו שונה מצורת החיים במושבה. החזון האידאי של מקימי דגניה הצעירים היה לחיות בשיתוף, לעבוד עבודה עברית ולהגן על עצמם, להסתפק במועט ולספק את כל צורכיהם בכוחות עצמם. כדי להמחיש את רעיון העבודה העברית חיבר המשורר הלאומי ח.נ. ביאליק את שירו *לעבודה ולמלאכה* לאחר ביקורו בקבוצת דגניה. בשיר נכתב: *"מי יצילנו מרעב, מי ישקנו כוס חלב, למי תודה, למי ברכה – לעבודה ולמלאכה..."*. יש לציין שבאותה תקופה לא דיברו על פרנסה אלא על עבודה עברית בשדה ועל מלאכות הקשורות לבנייה ולחקלאות. **הסיפור נפתח בשירה של רחל המשוררת** ומן הראוי שהילדים ילמדו לשיר אותו. מוצע להרחיב קצת על המשוררת רחל, על חייה בקבוצת כנרת ועל תרומתה לזמר העברי, ואף ללמד את התלמידים שירים נוספים של רחל.* כמו כן מוצע לערוך ביקור בבית המייסדים בדגניה א', בחוות כנרת ובבית הקברות של כנרת, שם קבורים רחל, ראשוני המתיישבים ואף נעמי שמר, בת קבוצת כנרת.

התלמידים אמורים לבחון את המשותף לעומת השונה בין שתי צורות ההתיישבות האלה (הקמת המושבה ראשון לציון והקמת הקבוצה דגניה), ולהציג שתי טענות נגדיות: טענה בעד עזיבת בית ההורים וההתיישבות במקום קשה וטענה נגדית. אין זה קל לתלמידים צעירים, אבל חשוב לאפשר להם לחשוב על הוויתור הלא קל לעומת הרצון להתיישב בארץ ולבנות צורת חיים חדשה ושונה מהמוכרת.

כאן המקום להזכיר את פועלה של **הקרן הקיימת לישראל** (קק"ל), שפעלה למען ההתיישבות בארץ על ידי רכישת אדמות ועזרה למתיישבים. הקרן הקיימת לישראל היא ארגון ציוני שנוסד ב־1901, בקונגרס הציוני החמישי. הקרן הוקמה במטרה לאסוף מיהודים בעולם כספים שימשו לרכישת קרקעות בארץ ישראל ולהכשרתן להתיישבות העולים לארץ. את הרעיון להקים את הקרן הקיימת העלה צבי הרמן שפירא בקונגרס הציוני הראשון, שהתקיים ב־1897. הארגון נוהל על ידי ההסתדרות הציונית. ב־1905 רכשה קק"ל את האדמות שעליהן הוקמה חוות כנרת ואת אדמות אום ג'וני, שעליהן הוקמה קבוצת דגניה א. עד הקמת המדינה רכשה קק"ל קרקעות בשטח של יותר ממיליון דונם, ולאחר הקמת המדינה הועבר הטיפול בניהול הקרקעות למנהל מקרקעי ישראל. הקופסה הכחולה המפורסמת של קק"ל היתה מכשיר עממי לאיסוף כספים במשך שנים רבות, ובכל בית יהודי הן בארץ הן בחו"ל ובבתי הספר היו קופסאות כחולות. על כך נכתבו שורות אלה: *"אספר לך הילדה גם לך הילד, איך בארץ ישראל אדמה נגאלת. דונם פה ודונם שם, רגב אחר רגב, כך נגאל אדמת העם מצפון עד נגב..."*. יהושע פרידמן – מילים, מנשה רבינה – לחן. יש מקום להרחיב במידת האפשר על פעולותיה של קק"ל כיום.

* שירי רחל קובצו בספרים אחדים ואף נכתב על חייה ועל שירתה. ר': ר' בלובשטיין, *שירת רחל* (תל אביב, הוצאת דבר, תשכ"ט).

להלן דוגמה להרחבה:

מידע על קרן קיימת לישראל

1. קראו את המידע במסגרת על קרן קיימת לישראל.
2. כתבו: מדוע היתה פעלתה של קרן קיימת חשובה?
3. קראו בספרים או חפשו באינטרנט מידע על פעלותיה של קק"ל היום.

קרן קיימת לישראל (בראשי תבות קק"ל) היא ארגון ציוני שנוסד בקונגרס הציוני החמישי (בשנת 1901), בזמן שהתרכזו שלטו בארץ. המטרה היתה לאסוף כספים מיהודים בארצות שונות ובארץ, כדי לקנות בקרקעות בארץ ישראל מבעליהן הערבים ולישב עליהן יהודים שלא היה להם כסף לקנות אדמות (קרן = קפה).

בכל בית יהודי ובכל בית ספר יהודי בגולה ובארץ היתה קפסה כחלה לתרומות של ילדים ומבגרים.

בכסף שנאסף קנתה קק"ל אדמות מבעליהן הערבים והכשירה אותן להתישבות של יהודים.

באורי מלים ומשגים:

קרן – קפה

קיים – לתמיד

הקונגרס הציוני – ועידה (התכנסות) של כל נציגי העם היהודי בעולם, שבה דנים בענייני העם היהודי.

ציון – אחד משמותיה של ארץ ישראל. הציונות היא תנועה לאמית של העם היהודי, שפעלה למען עליה לארץ ישראל והתישבות בה.

פרק קצר מוקדש בספר למאבק בבריטים למען הקמת מדינה יהודית-ציונית עצמאית ואירועים במלחמת העצמאות. בכיתה ד הנושא יוצג ויילמד בהרחבה. הסוגיות העיקריות כאן הן הסיבה להקמת מדינה עצמאית, הכרזת המדינה על ידי דוד בן גוריון, פתיחת מלחמת העצמאות על ידי מדינות ערב והמחיר שהמלחמה גבתה לצד הצלחת העם היהודי להקים את מדינתו העצמאית הריבונית. הסיפור מסתיים בהסכמי שביתת הנשק ובניצחון של מדינת ישראל, ונכתב בו גם על התוצאות הקשות של המלחמה – הרוגים ופצועים בשני הצדדים, אובדן יישובים ובתי מגורים של חלק מהאוכלוסייה הערבית שחיה בארץ ישראל ותופעת הפליטות הערבית, שנגרמה בחלקה על ידי גירוש ובחלקה על ידי עזיבה מיוחדת. אין ספק שזו סוגיה לא קלה, אולם לצערנו עדיין התותחים רועמים ודם נשפך משני הצדדים, ועדיין שכנינו הערבים, הפלשתינאים והלבנונים אינם משלימים עם קיומה של מדינת ישראל. על

כן אין להתעלם מכך ויש להסביר לתלמידים את הבעיה הסבוכה, את הצער והכאב שבאבדן חיי אדם ואת המורכבות שבפתרון בעיות בדרך של מלחמה. חשוב להעביר מסרים של אופטימיות, שאסור לאבד את התקווה להסכמים ולשלום בר-קיימא.

בתכנית הלימודים למולדת חברה ואזרחות, עמודים 232–236, נכתב שהתלמידים היהודים צריכים לדעת תכנים וסוגיות מסיפורם של הערבים במלחמת העצמאות (המכונה בציבור הערבי "מלחמת 48"), לדעת על האבדן של הערבים ועל בעיית הפליטות ולא להכיר רק את סיפורו של הצד היהודי. בהתאמה לכך גם בבתי הספר הערבים והדרוזים אמורים התלמידים ללמוד על אירועי מלחמת העצמאות מההיבט היהודי, לדעת שמדינות ערב סירבו לקבל את הצעת החלוקה וסייעו לכוחות הערביים בארץ בעת המלחמה, ללמוד על השואה ועל עלייתם של הניצולים ושל יהודים מכל הגלויות – כולל ממדינות ערביות שבהן התנכלו להם – אל מדינת ישראל, המדינה היהודית היחידה.

הכרזת המדינה ומגילת העצמאות נזכרו בספר לכיתה ב בקצרה (זאת בהתחשב בגיל התלמידים). כאן יש הרחבה על הכרזת המדינה, על מגילת העצמאות ועל כמה מעיקריה. מוצע לבקר עם התלמידים בבית מאיר דיזנגוף באולם הכרזת המדינה, ברחוב רוטשילד בתל אביב, ולראות את המקום ואת התצלומים המתעדים את האירוע הגדול.

כמה מילים על אולם הכרזת המדינה בבית מאיר דיזנגוף: בית דיזנגוף הוקם בשכונת אחוזת בית כבית משפחת דיזנגוף. בשנת 1930 תרם דיזנגוף את ביתו לעירייה כדי להפוך אותו למוזיאון לאמנות על שם אשתו צינה. הבניין שימש במשך שנים רבות כבית תרבות ומוזיאון. ביום ה' באייר תש"ח, 14.5.1948, התקיים טקס הכרזת העצמאות בקומת הקרקע של הבניין. האולם קושט בתמונות של ציירים יהודים ובמרכזו, על רקע בדים בצבעי תכלת ולבן, התנוססה תמונתו של הרצל. הישיבה ההיסטורית ארכה 32 דקות ובמהלכה הכריז דוד בן גוריון על עצמאות מדינת ישראל.

במשך כמה חודשים התקיימו ישיבות מועצת המדינה באולם ההכרזה. כיום הן מתקיימות בבניין אולם ההכרזה ובמוזיאון התנ"ך*.

היחידה נחתמת בקריקטורות על התקופה. כאן המקום לדון עם התלמידים בקריקטורה כסוגה אמנותית-תקשורתית: "הקריקטורה היא ביטוי אמנותי המעביר מסר בדרך הומוריסטית ובתמציתיות."** מוצע למורים להביא קריקטורות נוספות מהעיתונות היומית או ממקורות אחרים ולהקדיש זמן לקריאה ולהתבוננות בקריקטורות ולהבנתן. בחוברת "לקרוא קריקטורה – ולחייך" (ראו הערת שוליים) מובאים הסברים על הקריקטורה וניתוח של קריקטורות שונות.

* על פי ג' ביגר ות' טוכלר, "בית דיזנגוף – היכל העצמאות", בתוך אתרים, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, גיליון 40, אייר תשס"ח, מאי 2008.

** א' זיו, "קריקטורה והומור", בתוך לקרוא קריקטורה ולחייך – למורה (ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, המנהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים: התשנ"ה).

ב. סיפורם של העולים למדינת ישראל (עמודים בספר 168 – 181)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים:

1. יקראו סיפורים ומידע על העלייה הגדולה למדינת ישראל מגלויות שונות, על המניעים לעלייה ועל קליטת העולים בארץ, יתארו ויסבירו את הקשיים של העולים ואת דרכי התמודדותם עמם, יפתחו יחס של כבוד והערכה כלפי קיבוץ הגלויות של מדינת ישראל וההתיישבות בה, יחוו את האירועים באמצעות הסיפור, השירה, הזמר ועדויות מצולמות;
3. יקראו תיאור של ילדה יהודיה ומשפחתה, שניצלו מהשואה בבולגריה בתקופת מלחמת העולם השנייה, יציינו את הקשיים העיקריים שהגיבורים בסיפור חוו בעת המלחמה.
4. יקראו על עלייתם למדינת ישראל, יציינו את הקשיים שהם חוו בתחילת קליטתם ויעריכו את דרכי התמודדותם;
5. יקראו מידע על קליטת העולים במעברות, יבינו מה היו הסיבות לבניית המעברות, יראיינו בני משפחה שחיו במעברה על החיים בה ויתארו את חוויותיהם;
6. יקראו על עליית יהודי תימן, יסבירו מדוע היהודים רצו לעלות למדינת ישראל ובאילו קשיים נתקלו בתימן ויתארו את שמחתם בהגיעם לישראל;
7. יקראו על בני משפחה שחיו במעברה ועל מעבר של ילדים מהמעברה לחיים בקיבוץ, יתארו את השינוי שחל באורח חייהם, יציינו כיצד הצעירים השתלבו בחיי מדינת ישראל ויעריכו את דרכי התמודדותם עם הקשיים;
8. יקראו שיר על עולי תימן, יתבוננו בתצלומים ובחומרים חזותיים שונים ויסבירו באמצעותם במה מיוחדת העלייה מתימן;
9. יקראו על משפחה שעלתה מברית המועצות לשעבר ועל אסירי ציון, יתארו את קשייהם שם, יסבירו מדוע הם נקראו "יהדות הדממה" ויעריכו את דרכי התמודדותם עם הקשיים;
10. יראיינו משפחה של עולים על עלייתה למדינת ישראל, ירחיבו את הידע שלהם על החיים בתפוצות ועל העלייה והקליטה בארץ, יסיקו שכל עלייה תרמה למדינה ולמפעל הציוני את תרומתה הייחודית ושכלולן יש מכנה משותף – חיים במדינת ישראל, יעריכו את דרכי ההתמודדות עם הקשיים שחווה כל מי שעלה לארץ הן לפני עזיבת ארץ המוצא הן מיד לאחר העלייה, בתחילת הדרך החדשה בישראל;
11. יסכמו את הפרק באמצעות דיון על השונה והדומה בין העליות, המשותף והייחודי לכל קבוצת עולים מכל תפוצה, יכינו תיעוד מסכם לכל העליות שנלמדו ושבני המשפחות של התלמידים מייצגים, יארגנו את המידע על העליות בעבודה כתובה או ממוחשבת ויצגו אותו לפני בני המשפחה.

היסודות המארגנים בסעיף זה:

תהליך: התרחשות אירועים ברצף.

ערך: תרומתם של יחידים וקבוצות לאתוס היהודי-ציוני.

בעיה: דרכי התמודדות עם קשיי עלייה וקליטה.

מושגים: חזון ציוני, אמונה, אסירי ציון, מעברה.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לזהות, להסביר, להעריך, לנתח מצב, להסיק, לתעד, להשוות, לסכם בדרך יצירתית, להציג תוצר.

- 1. העלייה הגדולה:** העלייה הגדולה (המכונה העלייה השישית) כללה יהודים שהגיעו מכל קצווי תבל למדינה הצעירה. הגיעו בה עולים ופליטים רבים מכל העולם, מחציתם מאירופה – ניצולי שואה – ומחציתם מארצות ערביות בצפון אפריקה ובאסיה. קליטת העולים במעברות אפיינה את כל העליות בשלב הראשון. המעברות שימשו כדיור ארעי ומקום מעבר, ונבנו ליד יישובים עירוניים ותיקים. העולים התגוררו בהן באוהלים, בדונים, צריפונים ופחונים. העולים החדשים עבדו בעבודות שונות שחלקן היו יזומות על ידי הממשלה. בהמשך הוקמו עיירות ומושבי עולים במקומות שונים בארץ. חלקם של עולי שנות ה-50' בביסוסה של מדינת ישראל התבטא ביצירת תשתיות כלכליות באזורי פיתוח ובהרחבת התשתיות הקיימות.*
- 2. סיפור העלייה מאירופה:** הסיפור עליתי לארץ מבולגריה מספר את קורותיה של ילדה יהודיה בבולגריה בעת מלחמת העולם השנייה, בתקופה שבה הנאצים גירשו את היהודים מבתיהם. בכוונה נבחר סיפור שאינו מתאר אירועים קשים של השמדה, כדי להבהיר שגם סיפורן של משפחות כאלה, שגורשו מבתיהן וחיו בפחד ובחרדה גדולה מפני הגרמנים, הוא סיפור קשה. תיאור העלייה לארץ וההשתכנות במעברה מאפשר להתוודע לקשיי העולים בארץ. הילדה מתארת את החיים במעברה כחוויה לילדים ולא כמקום קשה. עובדה זו ידועה, ילדים רבים זוכרים את המעברה כחוויה, לעומת הוריהם שסבלו בה מאוד. מנגד, הילדה שבסיפור מספרת על קשיי הסתגלות וקליטה בכיתה בארץ, לאחר צאתה מהמעברה. זו נקודה שחשוב לדון בה – קבלת השונה והלא מוכר. אותה ילדה זוכרת את העלבון ואת תחושת הדחייה והלעג בשל היותה זרה גם היום, בהיותה אישה מבוגרת.
- 3. משימות הלימוד** מכוונות לשאלות של הבנת הנקרא והבנת המושגים וכן תשאול בני המשפחה (סבים וסבתות) על עלייתם לארץ ועל תנאי קליטתם. רצוי שילדים יביאו לכיתה סיפורים ותצלומים של בני משפחה שחיו במעברה ויספרו על כך בכיתה.

* קראו בתכנה"ל מולדת חברה ואזרחות, עמ' 237-335, וראו ביבליוגרפיה שם, עמ' 251.

4. **סיפור העלייה מתימן: הסיפור של סבא אהרון מציג שני פנים לעלייה ולקליטה: האחד – עליית יהודי תימן וקליטתם בארץ. השני – השתלבות בני העולים בקרב ילידי הארץ וצמיחה של דור חדש.** החלק הראשון של הסיפור מתאר את אורח חייה של המשפחה היהודית בתימן ואת תפקידיו של כל אחד מבני המשפחה. בהמשך הסיפור מתוארת העלייה לארץ שהיתה מעורבת בשמחה לצד חרדה גדולה והתרגשות. העולים מתימן הגיעו במטוסים שכונו "מרבד הקסמים" ו"על כנפי נשרים". בסיפור מתואר מצב שהיה שכיח באותה תקופה: הילדים הגדולים במשפחות מרובות ילדים עברו לחיות בקיבוצים במסגרת "עליית הנוער" והסוכנות היהודית. מטרת המעבר הזה היתה כדי להקל על ההורים וגם לאפשר לילדים ללמוד ולהתפתח בתנאים טובים ובאווירה שונה. חלקו השני של הסיפור מציג את הקשרים שהתפתחו בין הילד העולה שבגר בקיבוץ והתגייס לצה"ל לבין חיילת צברית ואת השתלבות המשפחה בחיים הישראליים – "על הדבש ועל העוקץ שבהם". התלמידים יתוודעו לתופעה מוכרת – מיזוג בין גלויות, יצירת קשרים (בעיקר בעת השירות הצבאי) בין צעירים ממוצא שונה ומתרבויות שונות ויצירת מיזוג שכל כך מאפיין את החברה הישראלית.
5. **המשימות מכוונות להבנת הנקרא, להבנת המושגים ולראיית המשותף והדומה בצד השונה בסיפורי העולים מהארצות השונות.** בסיפור זה מודגשת צמיחתו של הילד שעלה מתימן, גדל במעברה, עבר לחיות בקיבוץ ללא הוריו והשתלב בחברה הישראלית, וכן מסופר על יחסיו עם בני משפחתו ועל הקשר עם משפחה ישראלית שחיה דורות רבים בארץ. מודגש המיזוג בין תרבויות שונות במדינה שקולטת עלייה מכל התפוצות וצומח בה דור חדש המתקדם ומפגין ישראליות חדשה.
6. **היצירה האמנותית: התלמידים מתוודעים לשיר "מרים בת נסים" מאת נתן אלתרמן, לתצלומים לבולים המתארים את העלייה המכונה "על כנפי נשרים" או "מרבד הקסמים".** הפעילות מתבססת על מודולה ה', בדרך למדינת ישראל ביצירה האמנותית, בזמר העברי וביצירה החזותית, (תכנית הלימודים, עמודים 122-124). גישה זו מאפשרת לתלמידים להרחיב את הידע באמצעים נוספים המבטאים את ההווי, את אורח החיים ואת החוויה והעשייה הגדולה בתקופת העליות הגדולות שלאחר הקמת המדינה. בסוף הסיפור מתבקשים התלמידים לחשוב על המשמעות של עזיבת בית ההורים במעברה והמעבר לקיבוץ, שהוא מקום זר ולא מוכר. זו שאלה לא פשוטה, אולם יש לאפשר לתלמידים לחשוב על היתרונות ועל החסרונות של המעבר הזה.
7. **יהדות הדממה עולה למדינת ישראל: הסיפור של סבתא אולגה וסבא ישקה מציג את התמודדותם של היהודים בברית המועצות, שבה נאסר עליהם לפעול בגלוי ולבטא בכל צורה שהיא את יהדותם.** הסיפור מציג פן של גבורת יחידים הבאה לידי ביטוי בהתמודדות הקיומית עם חיי היום יום, עם החרדה ליקיריהם והמאבק על החופש ועל זכותם לחיות כיהודים ולחלום על עלייה למדינת ישראל. בסיפור מובא המושג **אסיר ציון**, המתאר יהודי בברית המועצות הנאבק על זכותו להיות יהודי גאה.

8. **המשימות** מכוונות להבנת הנקרא, להבנת מושגים כגון "יהדות הדממה" ו"אסירי ציון". התלמידים מתבקשים לראיין אנשים שחיו בברית המועצות לשעבר ויכולים לספר על החיים תחת שלטון דיקטטורי. אחת השאלות עוסקת ברצון של היהודים לשמור על זיקה ליהדות ולמדינת ישראל למרות הסכנה שבדבר. התלמידים מתבקשים להביע דעות מנוגדות: האחת – שיש להמשיך ולשמור על הקשר למרות הסכנה, והשנייה – לא לעשות כך בשל הסכנה. התלמידים מתבקשים להציג נימוקים לשתי הדעות ולהביע גם את דעתם הם. הצגת נימוקים במסגרת טעינת טענות אינה זרה להם, אולם במקרה זה הרגש מעורב בנימוקים רציונליים.

9. **השיר כחול ולבן** מבטא את כמיהתם של יהודי ברית המועצות לחופש ולאפשרות עלייה למדינת ישראל. תלמידים שבני משפחתם עלו מברית המועצות לשעבר יכולים להזמין לכיתה כדי ללמד שיר או לספר על החיים ועל העלייה לארץ ולהראות תצלומים. להלן השיר "כחול ולבן":

בְּשִׁיר וּבְזֶמֶר

שִׁיר יְהוּדוֹת הַדְּמָמָה:

כָּחַל וְלָבֵן / מִיָּלִים וְלַחֵן: יִשְׂרָאֵל רִשָּׁל

כָּחַל וְלָבֵן

זֶה צָבַע שְׁלִי

כָּחַל וְלָבֵן

צָבַעִי אֲדַמְתִּי.

כָּחַל וְלָבֵן

כָּחַל וְלָבֵן.

זֶה צָבַע שְׁלִי -

כָּל יָמֵי לְעוֹלָם.

כָּחַל וְלָבֵן

כָּמוֹ שִׁיר, כָּמוֹ הַלּוֹם

כָּחַל וְלָבֵן

תִּקְנֶה לְשָׁלוֹם.

כָּחַל וְלָבֵן...

כָּחַל וְלָבָן
חֶרְמוֹן וְכִנְרֵת
כָּחַל וְלָבָן
לְבִי מְזַמֵּר אֶת –

כָּחַל וְלָבָן...

כָּחַל וְלָבָן
שְׁמִים וְשִׁלְג
כָּחַל וְלָבָן
זֶה הַפֶּלֶא וְפֶלֶא

כָּחַל וְלָבָן...

קְרָאוּ אֶת הַשִּׁיר.

מָה בַּשִּׁירִים מְבַטֵּא אֶת הַגְּעֵגוּעִים לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל?
לְמַדּוּ לְשִׁיר אֶת הַשִּׁיר.

10. **סיפורים שונים:** בספר זה הובאו שלושה סיפורים מייצגים: סיפור על עולי אירופה ניצולי השואה, סיפור על עולי תימן וסיפור על עולי ברית המועצות לשעבר. הסיפורים רבים כפי שרבות העליות מהגלויות השונות, אך לא ניתן לכלול את כולם בספר לכיתה ג וזו גם אינה המטרה. התלמידים יראיינו בני משפחה על עלייתם לארץ ולמדינה, על קשיי הקליטה, על החיים במעברה וביישוב החדש ועל הדרכים שבהן התמודדו עם הקשיים ויכלו להם. כמו כן, ספרים וסיפורים רבים נכתבו על העליות ועל החיים במעברות ובעיירות העולים בתקופות העליות השונות. כל אלה ירחיבו את הידע וההבנה של התלמידים על העליות לארץ ועל ההתיישבות בה.

תם ולא נשלם – יהודים עולים לארץ ולכל משפחה ולכל עולה יש סיפור ייחודי שעלינו לשמוע ולהשמיע. הסיפור ממשיך להתגלגל וחשוב להביאו לפני הילדים, בבחינת "דור לדור יביע אומר והשלשלת לא נפסקת". סך-כל סיפורי העליות הוא שלם הגדול מסכום חלקיו, הוא התשתית לבניית האתוס הציוני, הוא המכנה המשותף של העם היהודי והוא ההצדקה שלנו למדינה עצמאית וריבונית.

בעקבות לימוד הפרק

הפרק מסתיים בבחינת המשותף לכל העולים לארץ, לפני ואחרי קום המדינה, ובבחינת הדומה והשונה בין היישובים השונים הנזכרים בסיפורים שבספר ובסיפורים שהתלמידים

יביאו מבני משפחתם (אפשר להכין טבלה משווה. מומלץ שהפעילות תיערך תוך כדי דפדוף בספר ובמחברת. כך התלמידים ייזכרו במה שקראו ולמדו ויוכלו להסביר את תשובותיהם ולהתייחס בחשיבה רפלקטיבית לנלמד ולדרך הלימוד).

1. **המשימה הראשונה:** העלייה לארץ ולמדינה בכל תקופה ומכל תפוצה היא המוטיב המשותף והמרכזי, ואין העדפה של קבוצת עולים מסוימת על פני האחרות או העדפת תפוצה אחת על פני האחרות. עיקרון זה מוצג בתכנית הלימודים, בעמוד 61: "כדי ליצור מנה משותף לכלל הלומדים הוחלט שכל קבוצה תלמד פרקים ואירועים אחדים מתוך הסיפור של קבוצות אחרות. לימוד זה מזמן היכרות עם דעות ועם אורחות חיים של אחרים ושל שונים. תכנית הלימודים מאפשרת להתבונן באירועים שקרו בעבר מזוויות ראייה שונות. על ידי כך ניתן לטפח יחס של סובלנות וכבוד הדדי כלפי האחרים. לגבי אירועים שביחס אליהם אין הסכמה יוצגו נקודות מבט שונות בצורה הוגנת. על פי תפיסה זו יש לבחון את המשותף או הדומה לעומת השונה ולהבין שכל קבוצת עולים תרמה את תרומתה הסגולית לבניין הארץ והמדינה".

2. **המשימה השנייה** מסכמת את הפרק באמצעות מבדק קטן של האישים שנזכרו ופועלם, המושגים המרכזיים, האירועים העיקריים והמקומות שנזכרו בסיפורים. לבחינת הנלמד מוצע שהתלמידים יחברו שאלות עבור חבריהם ויענו על השאלות שחבריהם יחברו עבורם. זו פעילות מחשבתית בדרגת קושי גבוהה המחייבת לחזור על חומר הלימוד שנית כדי לא לשגות.

3. **המשימה השלישית:** משימה יצירתית שבה כל קבוצת תלמידים תבחר סיפור על אחת מהעליות שנלמדו (מתוך הספר, מסיפורי בני המשפחות או מסיפורים אחרים) ותכין לפיו אלבום או מצגת ממוחשבת. עמדת המחשב מקנה לתלמידים אסטרטגיית למידה בכלים ממוחשבים, המאפשרים לערוך חיפוש ולאתר מידע כתוב ומצולם, למיין את המתאים והראוי, לשומו, לארגנו על פי תבחינים ענייניים וחזותיים ולהציגו. לתלמידים שאינם מיומנים בהכנת מצגת זו ההזדמנות ללמוד מתלמידים מיומנים. כאן רצוי לשלב מומחים לבניית מצגות ולהכשיר את התלמידים. במהלך הלימוד התלמידים הביאו תצלומים וסיפורים, אספו מידע ויצרו חומר נוסף בעצמם, כך שיש להם מאגר לא קטן. אם לא נאסף אצלם חומר – יאספו בייחוד עבור הסיכום. מוצע להחליט יחד עם התלמידים מה יהיו התבחינים לארגון האלבום, לכן לא נכתב בספר כיצד לארגן את האלבום ולפי אילו תבחינים. חשוב להדגיש שיש חשיבות לעיצוב ולאסתטיקה לצד הדיוק והגיוון במקורות שיוצגו.

4. לאחר שהקבוצות יכינו את עבודותיהן ירוכזו כל העבודות למארז או אלבום אחד ויוצגו לפני בני המשפחה. רצוי לשתף את ההורים כדי שיסייעו לתלמידים בארגון האלבום.

ג. אנחנו ואזרחי מדינת ישראל (עמודים בספר 182–186)

מטרות אופרטיביות ודרכי השגתן

התלמידים

יבינו שאזרחי מדינת ישראל הם מעגל ההשתייכות הרחב ביותר שלהם ושל בני משפחתם, יבררו מהם הדברים המשותפים לכלל אזרחי המדינה. ויבינו שמאפיינים אלה משותפים לכל אזרחי מדינת בישראל;

יביעו דעה על מידת העניין והאכפתיות שלהם לגבי המתרחש במקומות שונים במדינה, שאינם קשורים למרחב הקרוב שלהם, וינמקו דעתם;

יבחנו סוגיה לדוגמה המשותפת לכלל אזרחי המדינה – זיהום הכנרת, ידונו בהשלכות של זיהום מי הכנרת על מי השתייה של רוב תושבי המדינה, ויציעו דרכים למניעת זיהום המים והסביבה ודרכים שבהן תלמידים יכולים להירתם לטובת העניין;

ימינו מושגים שמייצגים את המשותף לתושבי המדינה, יקבצו אותם לתבחינים ויתנו שם מכליל לכל קבוצה, יסבירו את בחירת השם ויסיפו עוד מושגים לכל קבוצה;

יבחנו מאפיינים משותפים לכלל תלמידי כיתות ג, יסבירו אותם ויאספו מידע על תלמידי כיתות ג בבתי ספר אחרים, כדי לבחון את המאפיינים המשותפים.

הערות דיסקטיות ואחרות

היסודות המארגנים בסעיף זה:

רעיון: השתייכות למעגל רחב – למדינת ישראל.

ערך: אכפתיות ומעורבות במתרחש במדינה.

מושג: אכפתיות, אחריות.

תפקודי חשיבה עיקריים ביחידת הלימוד: לטעון טיעונים, להביע דעה מנומקת, לנתח בעיה, להעריך, להסיק מסקנות, להציע, למיין, להמשיג, להכליל, לשאול שאלות, להסביר.

מעגל ההשתייכות – מדינת ישראל ואזרחיה הם המוקד ביחידה זו. מעגל ההשתייכות – המדינה – הנלמד בקצרה בכיתה ב, ובכיתה ד יילמד בהרחבה. על כן אין מקום להרחיב על כך בכיתה ג, כדי לא ליצור עומס וחזרתיות. בחרנו לדון במשותף לכלל אזרחי המדינה – בסוגיית הכנרת, מאגר המים המרכזי שנשקפת לו סכנת זיהום. הדיון כולל גם את השלכותיה של סכנה זו על מי השתייה ועל כל מכלול בית הגידול שבאגם ובסביבתו. אין כאן כוונה לעסוק בשאלות אקולוגיות ואחרות, אלא לבחון באמצעות הדוגמה את הקשר בין אירועים ופעילויות שונות המתרחשים במדינה לבין התושבים והאזרחים.

1. הידיעה על זיהום הכנרת פותחת את היחידה ומתמקדת בשאלת הילדה: "מדוע אירועים

במקומות רחוקים במדינה חשובים או צריכים לעניין אותה?" לכאורה זה טבעי ואולי אף רלוונטי, אולם למעשה מתפקידם של המבוגרים לעורר בילדים עניין בנעשה בסביבה הקרובה והמתרחבת. חשוב שילדים בסוף כיתה ג ייחשפו לידיעות על אירועים שונים במדינה, המתרחשים במרחבים רחוקים יותר מהסביבה הקרובה. כך יתפתח אצלם יחס לארץ, למדינה, לתושביה ולאזרחיה – שהם חלק מהכלל. החינוך לאזרחות כולל התייחסות לאירועים אקטואליים בכל רחבי המדינה, להבנתם ולהבעת דעה עליהם. מובן שהאירועים ייבחרו על פי יכולת ההבנה של תלמידים צעירים. "ש חשיבות רבה בחינוך לאזרחות לבחינת אירועים אקטואליים במרחב הלוקלי (ביישוב, בסביבה ובאזורים רחוקים יותר) במרחבים הארציים במדינת ישראל ובאירועים כלל-עולמיים הקשורים למדינת ישראל. האקטואליה נחשפת לפני הילדים והיא צריכה להוות בסיס ללימוד, לפיתוח חשיבה ביקורתית, הן לגבי דעות ועמדות, והן לגבי הדיווחים בתקשורת, שלעיתים הם מוגזמים, מגמתיים או אינם מדויקים." תכנית הלימודים, התרומה של האזרחות, עמודים 52-54.

2. **בנושא זיהום הכנרת והשלכותיו** לא פתחנו לימוד מעמיק, מכיוון שבכיתה ד תילמד יחידה שתעסוק בהשלכות של זיהום סביבתי על היישוב והסובב אותו, וכמובן גם בהגנת הסובב הטבעי ומשאבי הטבע. עם זאת חשוב שהתלמידים ייתנו דעתם להשלכות הזיהום על מקורות המים ויציעו דרכים למניעת הזיהום. מורים שירצו להרחיב ייעזרו בספרי הלימוד למדעים ובמשרד להגנת הסביבה. "במשימות הלימוד ישולבו סוגיות אקטואליות מהסביבה הקרובה וכן יובאו דוגמאות ממקומות אחרים בארץ... הלומדים ינקטו עמדה לגבי תופעות של הפרת האיזון האקולוגי, של פגיעה בסביבה ובערכי הטבע שבה ובאי שמירה עליהם" (ראו תרומת האקולוגיה בתכנית הלימודים, עמודים 56-60).
3. **המשותף לאזרחי המדינה:** התלמידים יארגנו תבחינים (קריטריונים) מתוך רשימה נתונה ויכתבו בהן מושגים שמבטאים את המשותף והשייך לכלל האזרחים והתושבים במדינה. הפעילות מדורגת מבחינת החשיבה – בתחילה מיון והקבצה, בהמשך מתן שם לכל קבוצה (הכללה שמחייבת רמת חשיבה גבוהה יותר) ובסיום הסבר מילולי והנמקת המושגים המשותפים. הדוגמה של מוסדות נותני שירות תסייע למתקשים.
4. **ולסיום:** המשותף לתלמידי כיתות ג ביישוב ובארץ סוגר את המעגל שבו נפתח הנושא – הכיתה שלנו. כעת הנקודה המרכזית היא המשותף לנו ולתלמידי כיתות ג במדינה.
5. **בעקבות לימוד הפרק:** המשימות בכללותן נועדו לבדוק את הבנת התלמידים ולאפשר ראייה המשווה בין העליות שהגיעו לארץ לפני הקמת המדינה ואחריה. במטלה השנייה נדרשים התלמידים לבחור מטלה אחת מתוך שלוש. בחירה בין מטלות גם היא פעילות חשיבתית המחייבת קריאת הטקסט, הבנתו, התלבטות והכרעה בין האפשרויות. נדרשת כאן חשיבה שמביאה בחשבון עניין, ידע ויכולת ביצועית. שתיים מהמשימות הניתנות לבחירה הן מתחומי היצירה האמנותית – כתיבה יצירתית או הבעה באמצעים חזותיים. המשימה השלישית מציעה להכין מבחן לתלמידי כיתה ג. הכנת מבחן מחייבת היכרות טובה עם התכנים והבנת הנלמד. זה אתגר אינטלקטואלי לא קל.

סיום הנושא והערכה המשולבת בהוראה-למידה

(עמוד 187)

בכל סיום של לימוד נושא או פעילות לימודית מתבקשת פעילות מסכמת. קיימות כמה אפשרויות לסכם ולהעריך את תהליך הלימוד ואת החוויה המצטברת: **משוב אישי** על תהליך הלימוד, על החוויה, על העניין בלימוד וכמובן על הערך המוסף של הלימוד לידע המצטבר, וכן רפלקסיה על החידוש ועל הבנת הדברים בצורה שונה. **מטלות ביצוע** שהן פעילות קבוצתית המציגה תוצרי למידה באופנים שונים ומזוויות ראייה שונות. באמצעות מטלות ביצוע מבנים התלמידים ידע חדש על בסיס הידע הקודם שנלמד במהלך השנה. הם בוחרים את הפעילות החדשה כדי להפגין את הידע החדש שהתנסו בו ושהפנימו בתהליך הלמידה, מיישמים אותו ביישום על פי בחירתם ומציגים את התוצרים **בכלי הערכה פתוחים לקבוצות או ליחידים**. ההערכה מתייחסת לתהליך העבודה, לתוצר הסופי ולדרך ההצגה.* מטלות ביצוע יכולות להיות כתיבת חיבור קצר או שיר, הכנת תערוכה או הכנת מצגת (לילדים שמגלים שליטה במחשב). ראו דוגמה להערכת ההבנה **בתדריך היישומי** לכיתה ג בתכנית הלימודים, עמוד 192-193.

הערכה מסכמת של הנושא כולו –

בכיתה ג אין מקום להערכה כמותית באמצעות מבחנים, ובייחוד לא בנושא זה. עם זאת, מומלץ לבדוק הבנה וידע של מושגים ושליטה במיומנויות שנלמדו במהלך הנושא, ושהן אבני היסוד של התכנית. **ההצעות המוצגות בספר**: משימה בשם "בעקבות לימוד הפרק", הבודקת חשיבה אנלוגית והכללה, משוב אישי ומטלת ביצוע לסיכום.

המטלה **בעקבות לימוד הפרק** נועדה לסכם את הנלמד בכל אחת מיחידות הלימוד (הסעיפים) באמצעות שאלות הבודקות את יכולת הכללה והעברה של הנלמד ממצבים מסוימים למצבים חדשים. תפקודי חשיבה אלה הם לב הלימוד – העברה לעקרונות ולמושגים גבוהים ויכולת הכללה של תופעות במקום היצמדות לפרטים מסוימים. **המשוב האישי** (רפלקסיה) מתמקד בהתרשמות האישית של התלמידים, הן חיובית והן לא חיובית. חשוב להקשיב לדברים הנאמרים ולהימנע ממסקנות ומשיפוטיות. התלמידים מתבקשים לציין מה היה מעניין ומה היה לא כל כך מעניין ולהסביר מדוע. הם מתבקשים לבחור פרק אחד שעליו יספרו לילדים צעירים מהם. מטלה זו מאפשרת להם לעבור על הספר והמחברת, לבחור ולחשוב על מה שמצא חן בעיניהם ולספר עליו במילים שלהם. באמצעות תרגיל זה הם חוזרים על הדברים בדרך חדשה, המאפשרת להפגין את הידע החדש שרכשו על פי הבנתם וסגנונם האישי. רצוי שההאזנה להסבר לא תהיה מלווה בביקורת ובהערות

* על פי: עורכים ר' רו' ושר' בן אליהו (עורכים), איך עושים את זה? מדריך מעשי לחלופות בהערכת הישגים (ירושלים, משרד החינוך, התרבות והספורט, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, האגף לחינוך על יסודי), עמ' 121-152.

מתקנות; חשוב לאפשר לתלמידים להתבטא על פי הבנתם.
מטלות ביצוע: מוצע לדון עם התלמידים באופן שבו הם בוחרים לסכם את הנושא. אמנם הוצגה לפנייהם רשימה של מטלות ביצוע, אולם חשוב שהמורה ילווה אותם בהחלטה על בחירת המשימה. יש להגדיר לתלמידים את הדרישות מהם באמצעות דפי הסבר, לבחון את יישום ההצעה על מעלותיה ומגבלותיה ולהציע כיוון מעשי, להגדיר לוח זמנים ולהציע סיוע של מומחים בתחום (מורים לאמנויות, הורים).

התוצרים יוצגו בסיום הלימוד לפני הכיתה ובני המשפחה.
ההערכה משולבת בתהליך הלימוד היא עיקרון בסיסי בלימודי מולדת חברה ואזרחות בפרט ובתהליך ההוראה-למידה בכלל. תכנית הלימודים מגדירה את ההערכה בכיתה ג **כהערכה פנימית-בית ספרית (תכנית הלימודים למולדת חברה ואזרחות)**, עמודים 152-157, וכן ראו בתכנית דוגמאות להערכת התלמידים בעמוד 192: הצעה להערכת הלמידה ותוצריה לפרק 2 – הקמת מדינת ישראל).

משרד החינוך הוציא לאור מאגר משימות משוב והערכה לכיתות ג בלימודי מולדת חברה ואזרחות. המשימות מלוות את הלימוד במהלך השנה וכן ניתנות בסיום הנושא.*
במשרד החינוך פותח כלי להערכה בית ספרית בלימודי מולדת חברה ואזרחות לכיתות ג-ד – **מאגר משימות מבחן****.

מאגר משימות ההערכה הוא כלי להערכת תהליך הלימוד ותוצריו, שפותח בהלימה ובהתאם לתכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות (תשס"ג) לבתי הספר הממלכתי והממלכתי-דתי, הערבי והדרוזי. ראו עמודים 3-5 ואת הפתיח המיועד לכיתה ג, עמוד 1.
המשימות כתובות ומאוררות בהתאם לתכנים הנלמדים ולמיומנויות ולתפקודי החשיבה הנדרשים. מוצגים בהן סוגיות, תיאורי מקרה, בעיות, איורים רלוונטיים.
התלמידים נדרשים לקרוא את הטקסט ולענות על סדרת שאלות הדורשות תפקודי חשיבה מסוימים – תהליך ההעברה מידע שנלמד בכיתה לידע חדש אחר, או שימוש בתפקודי חשיבה ומיומנויות שנלמדו ויש ליישמן בהקשר חדש.

לכל משימה מצורף **מדריך למורה** המכיל פירוט של רכיבי המבחן (בטבלה): דרגת הקושי של סעיפי המשימה, הישגים צפויים של התלמידים, תשובות נכונות צפויות, דוגמאות לתשובות של תלמידים (נכונות, שגויות) וסולם של דרגות ציונים (ציינון).

חשוב לציין שכל המשימות עברו ניסוי ובקרה על ידי חוקרים במכון סאלד, תצפיות, ניתוח התשובות ושיחה עם מורים ותלמידים. כתוצאה ממסקנות הניסוי נכתבו עבור כל משימה הפרטים שבטבלאות המדריך למורה.

המורים יוכלו להיעזר במאגר המשימות על ידי פנייה **למפמ"ר למולדת חברה ואזרחות במשרד החינוך**, שם יקבלו מידע ופרטים על אופן הפעלתו. מומלץ מאוד להיעזר בכלי זה – **מאגר משימות מבחן**.

* פרטים על פעילות עם מאגר המשימות אצל המדריכים למולדת חברה ואזרחות.
** **מאגר משימות מבחן להערכה בית ספרית בכיתות ג-ד, מולדת חברה ואזרחות** (ירושלים, משרד החינוך, לשכת המדען הראשי, האגף לחינוך יסודי, המזכירות הפדגוגית, הפיקוח על הוראת מולדת חברה ואזרחות, האגף לפיתוח תכניות לימודים מכון סאלד, תשס"ח).

רשימת מקורות ביבליוגרפיים

- תכנית לימודים למולדת חברה ואזרחות לכיתות ב'ד, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשס"ג.
- אדן, שבח, פרקים בתכנון לימודים, משרד החינוך והתרבות, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, התשנ"א.
- אדר לאה, עקרונות לתכנון לימודי החברה, המרכז הישראלי להוראת מדעי הרוח והחברה של האוניברסיטה העברית בירושלים ושל משרד החינוך והתרבות, ירושלים, 1973.
- ביגר, גדעון, טוכלר, תמר, "בית דיזינגוף – היכל העצמאות" בתוך אתרים, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, גיליון 40, אייר תשס"ח, מאי 2008.
- גולדשטיין, ס' (1989), הזכות לחינוך: ירושלים, האגודה לזכויות האזרח בישראל.
- דה בוננו, א. יצירתיות רצינית – שימוש בחשיבה לטרלית ליצירת רעיונות, משרד החינוך, האגף לתכניות לימודים, מכון ברנקו וייס לטיפוח החשיבה, ירושלים, 1995.
- הרפז, יורם (עורך), חינוך לחשיבה ביקורתית, אניס רוברט, "טקסונומיה של נטיות ויכולות של חשיבה ביקורתית", הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית, משרד החינוך, ירושלים, תשנ"ו.
- כישורי חיים לבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי לכיתות ג'ד, אגף שפ"י ואגף ת"ל, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשנ"ו.
- כישורי חיים – מתווה לתכנון תכנית בית ספרית, משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף שירות פסיכולוגי ייעוצי, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, תשס"ז (2007).
- להיות אזרחים, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשנ"ו.
- למידה בסביבה מתקשבת בחינוך היסודי, משרד החינוך האגף לחינוך יסודי, ירושלים, תשס"ד.
- לקרוא קריקטורה – ולחייך, זיו אבנר בתוך "קריקטורה והומור", למורה, משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, תשנ"ה (1994).
- מאגר משימות מבחן להערכה בית ספרית, מולדת חברה ואזרחות, משרד החינוך, לשכת המדען הראשי, האגף לחינוך סודי, המזכירות הפדגוגית, הפיקוח על הוראת מולדת חברה ואזרחות, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, מכון הנרייטה סאלד – המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות, ירושלים, תשס"ח (2007).
- מבנה הלימודים וההוראה בבית הספר היסודי הממלכתי-דתי, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשנ"ז.

עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, קובץ מאמרים, הוצאת אוניברסיטת חיפה, האגודה על שם קורצ'אק, בית לוחמי הגטאות, תשמ"ז.

פירון, מרדכי, **בנתיבי אגדות חז"ל**, הוצאת ספרים דון, תל אביב, 1979.

פרנקל, יונה, **מדרש ואגדה**, האוניברסיטה הפתוחה, 1996.

פרקינס, דוויד, "ידע כמתווה", בתוך **חינוך החשיבה**, מכון ברנקו וייס, עלון 15, ירושלים, אלול תשנ"ח, 1998.

קובובי, דבורה, **הוראה טיפולית – טיפוח בריאות הנפש באמצעות תוכני הוראה**, הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, ירושלים, תשנ"ב (עמ' 28).

קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתית, משרד החינוך והתרבות, מינהל החינוך הדתי, ירושלים, תשרי, תשנ"ג (1992).

קורצ'אק, יאנוש, **כיצד לאהוב ילדים?** בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, תשל"ד.

קריאת מפה – מיפוי מיומנויות ומושגים, תכנית אורכית לכיתות ב'ו, משרד החינוך התרבות והספורט, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, תשנ"ה.

רז, רותי, בן אליהו, שלמה (עורכים), **איך עושים את זה? מדריך מעשי לחלופות בהערכת הישגים**, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, האגף לחינוך על יסודי, ירושלים, תשס"ד.

רפל, יואל, **אגדות ארץ ישראל וירושלים**, דביר, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשמ"ו.

שחר, אריה, "מפות עירוניות", בתוך: **מפות ומיפוי**, בעריכת קדמון נפתלי, בית ההוצאה כתר – ירושלים, אוניברסיטת תל אביב – החוג לגיאוגרפיה, 1983.

שטרן, דוד, **המשלב במדרש**, ספריית הלל בן חיים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995.

תכנית חינוכית לבתי הספר הממלכתי דתי – בית הספר, בית חינוך ולמידה, משרד החינוך, התרבות והספורט, מינהל החינוך הדתי, ירושלים, תשס"ה.

תכנית לימודים לחינוך לשוני לבית הספר היסודי, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים, תשס"ג.

ספרי לימוד וספרות לילדים

אטלס יהודה, **גם הילד הזה הוא אני**, בית הוצאה כתר, ירושלים בע"מ, 1979.

חלונות, מקראה לכיתה ג לבית הספר הממלכתי, תשנ"ד, משרד החינוך, מט"ח ועם עובד.

טליתמן בינה, רייזברג רחל, **דרך המילים ספר ג**, כנרת הוצאה לאור, 2001.

קורצ'אק יאנוש, **המלך מתיא באי שומם** (תרגום: אורי אורלב), כתר, 1979.

קורצ'אק יאנוש, **הנער העקשני**, הוצאת אדם, 1978.

קל אסתר, **בית המרקחת הפרטי שלי**, לוין אפשטיין מודן, 1977.